

KULTURA FIZYCZNA XVII

NR 1

RADA NAUKOWA

Ryszard ASIENKIEWICZ (Uniwersytet Zielonogórski)
Miroslav BOBRIK (Słowacki Uniwersytet Techniczny w Bratysławie)
Valentin CONSTANTINOV (Uniwersytet Państwowy Tiraspol z siedzibą
w Kiszyniowie)
Tomáš DOHNAL (Uniwersytet Techniczny w Libercu)
Elena GODINA (Rosyjski Państwowy Uniwersytet Wychowania Fizycznego, Sportu
i Turystyki)
Karol GÖRNER (Uniwersytet Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy)
Wiktor Władimirowicz GRIGORIEWICZ (Grodzieński Państwowy Uniwersytet
Medyczny)
Michal JIŘÍ (Uniwersytet Mateja Bela w Bańskiej Bystrzycy)
Tomasz JUREK (Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu. Zamiejscowy
Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wlkp.)
Jerzy KOSIEWICZ (Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie)
Jurij LIANNOJ (Sumski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Antona Makarenki)
Wojciech LIPOŃSKI (Uniwersytet Szczeciński)
Andrzej MALINOWSKI (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
Veaceslav MANOLACHI (Państwowy Uniwersytet Wychowania Fizycznego i Sportu
w Kiszyniowie)
Josef OBORNÝ (Uniwersytet Komeńskiego w Bratysławie)
Andrzej PAWŁUCKI (Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu)
Jurij PELEKH (Równieński Państwowy Humanistyczny Uniwersytet)
Joanna RODZIEWICZ-GRUHN (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)
Anatolij TSOS (Wschodnioeuropejski Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki
w Łucku)
Marek WAIC (Uniwersytet Karola w Pradze)
Barbara WOYNAROWSKA (Uniwersytet Warszawski)
Kludia ZUSKOVÁ (Uniwersytet Pavla Jozefa Šafárika w Koszycach)

LISTA RECENZENTÓW

dr prof. nadzw. Valentin CONSTANTINOV; dr hab. prof. AWF Krystyna GÓRNA-
-ŁUKASIK; prof. dr hab. Victor KOSTIUKEVYCH; prof. dr hab. Oleksandr KUTS;
dr hab. prof. AWF Tomasz MICHALUK; dr hab. prof. US Maria NOWAK; doc. dr
Vasyl PANTIK; dr hab. prof. UwB Artur PASKO; doc. dr Olga RODA; dr hab. prof.
UMCS Dariusz ŚLAPEK; doc. dr Svitlana INDYKA; prof. dr hab. Oleksandr
Anatoliovych TOMENKO; dr hab. prof. US Danuta UMIASTOWSKA; dr hab. prof. US
Renata URBAN; prof. dr hab. Stanisław ZABORNIAK

Nadesłane do redakcji artykuły są oceniane anonimowo przez dwóch Recenzentów

PRACE NAUKOWE
AKADEMII IM. JANA DŁUGOSZA W CZĘSTOCHOWIE

KULTURA FIZYCZNA

TOM XVII

NR 1

Częstochowa 2018

Redaktor Naczelny
Eligiusz MAŁOLEPSZY

Redaktor Naczelny Wydawnictwa
Andrzej MISZCZAK

Redaktor naukowy
Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA

Korekta i redakcja techniczna
Piotr GOSPODAREK

Sekretarz redakcji
Arkadiusz PŁOMIŃSKI

Projekt okładki
Sławomir SADOWSKI

Redaktor statystyczny
Paulina UCIEKLAK-JEŻ

Redaktorzy językowi
Dariusz JAWORSKI, Andrzej WĄTROBA

PISMO RECENZOWANE

Pierwotną wersją periodyku jest publikacja papierowa

Strona internetowa czasopisma
<http://www.wp.ajd.czyst.pl/kultura-fizyczna>

Czasopismo indeksowane w bazach:
Agro, BazHum (Baza Czasopism Humanistycznych i Społecznych),
CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities),
ERIH PLUS (The European Index for the Humanities and the Social Sciences),
Index Copernicus (IC Journals Master List), PBN (Polska Bibliografia Naukowa)

© Copyright by Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie
Częstochowa 2018

ISSN 1895-8680

(poprzedni ISSN dla tytułu „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej
w Częstochowie. Kultura Fizyczna”: 1505-4241)

Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego
Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
42-200 Częstochowa, ul. Waszyngtona 4/8
tel. (34) 378-43-29, faks (34) 378-43-19
www.ajd.czyst.pl
e-mail: wydawnictwo@ajd.czyst.pl

SPIS TREŚCI

CONTENTS

Wstęp	7
CZĘŚĆ I	
DZIEJE KULTURY FIZYCZNEJ W POLSCE I NA ŚWIECIE	
Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA, Eligiusz MAŁOLEPSZY, Daniel BAKOTA	
Marsz na Polską Górę jako przykład zawodów wojskowo-sportowych na Wołyniu (1934–1939)	11
March on Polska Góra as an Example of a Military and Sporting Competition in Volyn (1934–1939) (Abstract)	22
Szymon BENIUK	
O piłkarskich trybunach Lwowa lat 30. XX wieku na łamach prasy sportowej. Wybrane kwestie	23
Football Terraces of Lviv in the 1930s in the Sports Press. Selected Issues (Abstract)	56
Daniel BAKOTA	
Sport for the Disabled in the Province of Częstochowskie in the Years 1975–1998	57
Sport osób niepełnosprawnych w województwie częstochowskim w latach 1975–1998 (Streszczenie)	66
CZĘŚĆ II	
TEORIA I METODYKA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO I SPORTU	
Yurii LIANNOI, Mykhailo LIANNOI, Liudmyla MAKSYMENKO, Yana KOPYTINA	
Recreational Technologies (Elements of Floorball Sports) for Children of 5 and 6 Years of Age	69
Techniki rekreacyjne (element unihokeja) dla dzieci w wieku 5 i 6 lat (Streszczenie) ...	78
Victoria GOLOVKINA, Svetlana SALNUKOVA	
Comparative Characteristics of Functional Capability of 11–12 year-old Swimmers Connected with Their Gender and Possibilities of Its Improvement	79
Charakterystyka porównawcza wydolności czynnościowej jedenasto- i dwunastoletnich pływaków i pływaczek w zależności od ich płci oraz możliwości jej poprawy (Streszczenie)	85

Justyna LENIK

- Formy aktywności fizycznej w programach wychowania fizycznego w szkołach podstawowych, gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych na terenie województwa podkarpackiego 87
- Forms of Physical Activity in Physical Education Programs in Primary Schools, Middle Schools and Upper-Secondary Schools in Podkarpackie Voivodeship (Abstract) 103

Mirosław ZALECH

- Znaczenie elementów komunikacji w kształtowaniu relacji uczeń–nauczyciel na zajęciach wychowania fizycznego 105
- The Role of Elements of Communication in Developing Student-Teacher Relations During Physical Education Lessons (Abstract) 118

Natalia PANHELOVA

- Locomotor Activity as the Leading Factor of Psychophysical Preparation of Young Students 121
- Aktywność lokomocyjna jako wiodący czynnik przygotowania psychofizycznego młodych studentów (Streszczenie) 127

CZĘŚĆ III

UWARUNKOWANIA ZDROWIA, POSTAWY PROZDROWOTNE, JAKOŚĆ ŻYCIA

Tetiana SYNYTSYA

- Description of Health Aerobics and Mental Fitness Exercise Package Program Content 131
- Opis zawartości programu pakietu ćwiczeń aerobiku zdrowotnego i sprawności umysłowej (Streszczenie) 139

CZĘŚĆ IV

BIOGRAMY, DYSKUSJE, POLEMIKI, RECENZJE, PRZEGLĄD WYDAWNICTW, SPRAWOZDANIA

Ewa KAŁAMACKA

- [rec.] M. Łuczak, J. Jaroszewski, *Dzieje sekcji pływackiej Kolejowego Klubu Sportowego Lech w Poznaniu w latach 1933–1991*, Poznań 2017, ss. 222 143

Tomasz BOHDAN

- Sprawozdanie z VII Konferencji Naukowej Polskiego Towarzystwa Nauk Społecznych o Sporcie nt. „Sport i turystyka w świetle nauk społecznych: historia, stan obecny i wyzwania” (1–3 września 2017 r., Warszawa) 145

WSTĘP

W 2018 r. czasopismo „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” ukazuje się trzeci rok z rzędu jako kwartalnik. W pierwszym numerze zostały zaprezentowane prace Autorów z różnych ośrodków naukowych w Polsce i za granicą.

Część I – *Dzieje kultury fizycznej w Polsce i na świecie* – odnosi się do następującej tematyki:

- Marsz na Polską Górę jako przykład zawodów wojskowo-sportowych na Wołyniu (1934–1939),
- piłkarskie trybuny Lwowa lat 30. XX wieku na łamach prasy sportowej,
- sport osób niepełnosprawnych w województwie częstochowskim w latach 1975–1998.

W części II – *Teoria i metodyka wychowania fizycznego i sportu* – poruszono problematykę:

- technik rekreacyjnych dla dzieci w wieku 5 i 6 lat,
- charakterystyki porównawczej wydolności czynnościowej jedenastoletnich i dwunastoletnich pływaków i pływaczek w zależności od ich płci oraz możliwości jej poprawy,
- form aktywności fizycznej w programach wychowania fizycznego w szkołach podstawowych, gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych na terenie województwa podkarpackiego,
- znaczenia elementów komunikacji w kształtowaniu relacji uczeń–nauczyciel na zajęciach wychowania fizycznego,
- aktywności lokomocyjnej jako wiodącego czynnika przygotowania psychofizycznego studentów.

Część III czasopisma dotyczy uwarunkowań zdrowia, postaw prozdrowotnych i jakości życia. Zostało w niej poruszone zagadnienie opisu zawartości programu pakietu ćwiczeń aerobiku zdrowotnego i sprawności umysłowej.

W końcowej części – pt. *Biogramy, dyskusje, polemiki, recenzje, przegląd wydawnictw, sprawozdania* – została zamieszczona recenzja, autorstwa dr hab. prof. AWF Ewy Kałamackiej, monografii naukowej dra hab. prof. AWF Macieja Łuczaka i dra Juliana Jaroszewskiego pt. *Dzieje sekcji pływackiej Kolejowego Klubu Sportowego „Lech” w Poznaniu w latach 1933–1991*. Zawarto w niej również sprawozdanie dra Tomasza Bohdana z VII Konferencji Naukowej Polskiego Towarzystwa Nauk Społecznych o Sporcie nt. „Sport i turystyka w świetle nauk społecznych: historia, stan obecny i wyzwania”, która odbyła się w dniach 1–3 września 2017 r. w Warszawie.

Pragnę złożyć serdeczne podziękowania Recenzentom za cenne i życzliwe uwagi, podnoszące wartość niniejszego periodyku. Dziękuję za współpracę Autorom publikacji zamieszczonych w czasopiśmie naukowym. Jednocześnie wyrażam nadzieję, że liczba Osób zainteresowanych publikowaniem własnych osiągnięć naukowych w kolejnych wydaniach czasopisma „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” się poszerzy.

Eligiusz Małolepszy

CZĘŚĆ I
DZIEJE KULTURY FIZYCZNEJ W POLSCE
I NA ŚWIECIE

Teresa DROZDEK-MAŁOLEPSZA*
Eligiusz MAŁOLEPSZY**
Daniel BAKOTA***

Marsz na Polską Górę jako przykład zawodów wojskowo-sportowych na Wołyniu (1934–1939)

Streszczenie

Celem badań było przedstawienie Marszu na Polską Górę jako przykładu zawodów wojskowo-sportowych w latach 1934–1939. W 1934 r. zorganizowano zawody marszowe w nowej formule – zamiast Marszu Gwiaździstego na Polską Górę powrócono do Marszu na Polską Górę w cyklu dwudniowym. Począwszy od 1935 r. zawody marszowe rozgrywano w ciągu 1 dnia. Na tych zasadach rozgrywano zawody Marsz na Polską Górę do 1939 r. Materiał źródłowy stanowiły źródła archiwalne, źródła drukowane oraz literatura. Zastosowano metodę analizy źródeł historycznych, indukcji, dedukcji, syntezy oraz metodę porównawczą. W pracy ukazano genezę zawodów marszowych na Wołyniu, datującą się na lata dwudzieste XX w. Przedstawiono organizację i przebieg zawodów, a także rezultaty Marszu na Polska Górę w latach 1934–1939. W zawodach marszowych brały udział głównie drużyny jednostek Wojska Polskiego oraz zespoły polskich organizacji i towarzystw społecznych, zespoły o charakterze przysposobienia wojskowego, a także kluby sportowe. Zawody Marsz na Polska Górę organizowano corocznie w ciągu jednego lub dwóch dni, w czerwcu lub w pierwszej dekadzie lipca. Stanowiły nie tylko czynnik kształtowania aktywności fizycznej, lecz także dbania o tężyznę fizyczną w sposób charakterystyczny dla przysposobienia wojskowego. Uczestniczyły w nich drużyny wojskowe oraz towarzystw i organizacji, m.in. Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży, Kolejowego Przysposobienia Wojskowego, Poczтового Przysposobienia Wojskowego, Przysposobienia Wojskowego Lotniczego, Ochotniczej Straży Pożarnej, Związku Strzeleckiego, Związku Rezerwistów, głównie z obszaru II Dowództwa Okręgu Korpusu.

Słowa kluczowe: zawody marszowe, Marsz na Polską Górę, Wołyń, lata 1934–1939.

---

* dr, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Instytut Wychowania Fizycznego, Turystyki i Fizjoterapii; e-mail: t.drozdek-malolepsza@ajd.czyst.pl

** dr hab. prof. AJD, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Instytut Wychowania Fizycznego, Turystyki i Fizjoterapii; e-mail: e.malolepszy@ajd.czyst.pl

*** dr, Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Instytut Wychowania Fizycznego, Turystyki i Fizjoterapii; e-mail: d.bakota@ajd.czyst.pl

Wprowadzenie

W zakresie stanu badań największe znaczenie poznawcze posiadają prace Aleksiego Chmiela¹ – publikacje te stanowią przyczynek do omawianej w niniejszej pracy problematyki. Tradycje zawodów marszowych na Wołyniu sięgają 1927 r., kiedy to odbyły się zawody marszowe na trasie Ołyka–Łuck². Marsz na Polską Górę zorganizowano z okazji rocznicy bitwy Legionów Polskich pod Polską Górą i Kostiuchnówką w 1916 r. W 1934 r. przeprowadzono zawody marszowe w nowej formule – zamiast Marszu Gwiazdzistego na Polską Górę powrócono do Marszu na Polską Górę w cyklu dwudniowym. Począwszy od 1935 r. zawody marszowe odbywały się w ciągu 1 dnia. Na tych zasadach rozgrywano zawody Marsz na Polską Górę do 1939 r.

Cel badań

Celem badań było przedstawienie Marszu na Polską Górę jako przykładu zawodów wojskowo-sportowych w latach 1934–1939. W artykule wysunięto następujące problemy badawcze:

1. Jak kształtował się przebieg zawodów Marsz na Polską Górę na Wołyniu w latach 1934–1939?
2. Jakie uwarunkowania miały wpływ na organizację i przebieg zawodów marszowych?

Material i metody

W badaniach zastosowano metodę analizy źródeł historycznych, indukcji, dedukcji, syntezy oraz metodę porównawczą. W zakresie badań źródłowych analizie poddano zebrany materiał źródeł archiwalnych, drukowanych oraz prasowych. Wykorzystano także literaturę odnoszącą się do dziejów sportu, ze szczególnym uwzględnieniem okresu międzywojennego.

---

¹ A. Chmiel, *Marsze wojskowo-sportowe Związku Strzeleckiego na Kresach Wschodnich II RP*, „Szkice Humanistyczne” 2015, nr 38 (3–4), s. 305–327; tegoż, *Wychowanie fizyczne i sport w Wojsku Polskim 1918–1939*, Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza im. Wincentego Pola, Lublin 2017. Zob. też. tegoż, *Marsz Szlakiem Mierosławskiego jako największe zawody sportu marszowego w Wielkopolsce w II RP*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” 2015, t. 14, nr 2, s. 61–72.

² Tenże, *Marsze wojskowo-sportowe Związku Strzeleckiego...*, s. 316–317.

Wyniki

Marsz na Polską Górę odbywał się pod protektoratem Wołyńskiego Okręgu Związku Legionistów, był organizowany przez Zarząd i Komendę Związku Strzeleckiego Podokręgu Wołyń. Zawody Marsz na Polską Górę były „marszem o charakterze patrolowym typu wojskowo-sportowego ze strzelaniem; sprawdzianem sprawności marszowej uczestniczących patroli; marszem eliminacyjnym do Marszu Szlakiem Kadrówki; marszem o charakterze propagandowym, mającym na celu umożliwienie zawodnikom zwiedzania miejsc w czasie walk Legionów Polskich”³. Oddziały Związku Strzeleckiego (ZS) Podokręgu Wołyń corocznie brały udział w Marszu na Polską Górę⁴.

W 1934 r. zawody Marsz na Polska Górę rozegrano w ciągu dwóch dni, 16–17 czerwca 1934 r.⁵ W zakresie przygotowań do marszu i jego przeprowadzenia wydana została specjalna instrukcja pt. *Instrukcja okręgowych eliminacyjnych zawodów marszowych na „Polską Górę”*⁶. Znajdujemy w niej informacje nt. przygotowania i wyłonienia najlepszych drużyn, które wzięłyby udział w Marszu na Polską Górę, o marszach eliminacyjnych, rozgrywanych na szczeblu powiatu, które miały zostać rozegrane do dnia 10 czerwca 1934 r. Jeszcze wcześniej, bo w maju 1934 r., miały być realizowane treningi marszowe. Wymogiem dla zawodników biorących udział w marszu były obowiązkowe badania lekarskie⁷. Pomocy w organizacji zawodów udzielili wojewoda wołyński Henryk Józewski, starostowie powiatów Łuck i Kowel, kierownik szpitala powiatowego dr Kubaszewski⁸.

Komendantem marszu (1934 r.) był kpt. Scheiner. Trasa wynosiła 40 km długości i została podzielona na dwa etapy: pierwszy – stacja Maniewiczze (przez Sewerynowkę i Lisów) do Podhacia, drugi – od Podhacia do Polskiej Góry. Jak pisze Aleksy Chmiel,

do zawodów zaproszono wojsko, Policje Państwową, Związek Legionistów, Związek Rezerwistów, Straż Pożarną i stowarzyszenia prowadzące działalność związaną z przysposobieniem wojskowym. Do marszu zgłosiło się 16 drużyn, w tym 4 wojskowe, 2 Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP) i 10 drużyn ZS. W zawodach nie mogli wziąć udziału zawodnicy poniżej 18 roku życia. Punkty kontrolne wyznaczono w st. kol. Maniewiczze, w Sewerynowce i Lisowie⁹.

³ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 4, с. 2.

⁴ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 32, с. 130.

⁵ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 24, с. 14; A. Chmiel, *Marsze wojskowo-sportowe Związku Strzeleckiego...*, s. 320–321.

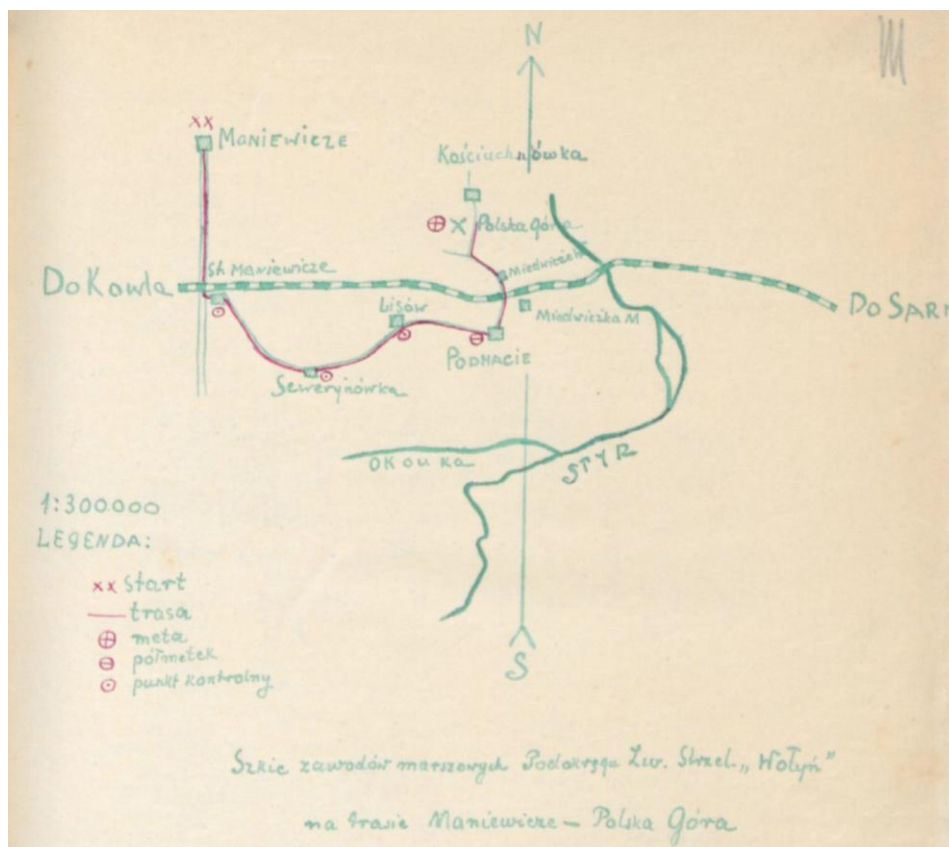
⁶ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 23, с. 1–4.

⁷ Тамże.

⁸ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 19, с. 69.

⁹ A. Chmiel, *Marsze wojskowo-sportowe Związku Strzeleckiego...*, s. 320.

Pierwszy etap ukończyło 15 drużyn. Jedna drużyna została zdyskwalifikowana ze względu na nieukończenie półmetka marszu przez dwóch zawodników. Ponadto, jedna drużyna ukończyła półmetek marszu bez jednego zawodnika¹⁰.

Fot. 1. Trasa zawodów Marsz na Polską Górę w 1934 r.

Źródło: Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 19, с. 72.

Start II etapu marszu miał miejsce 17 czerwca 1934 r. o godz. 7.30. W grupie drużyn wojskowych zwyciężył Batalion KOP Rokitno (540 pkt), przed Batalionem KOP Żytyń (538 pkt), 43. Pułkiem Piechoty Dubno (530 pkt), 24. Pułkiem Piechoty Łuck (527,5 pkt) i 50. Pułkiem Strzelców Kresowych Kowel (519 pkt), natomiast wśród drużyn ZS zwyciężyła drużyna Dubno (527 pkt), przed Żytniem – powiat Równe (517 pkt), Borszczówką – powiat Równe (512 pkt), Zdobunowem (503 pkt), Kowlem-Miastem (499 pkt), Kowlem-Powiatem (359

¹⁰ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 24, с. 14; фонд 129, опис 1, справа 23, с. 1. Instrukcja okręgowych eliminacyjnych zawodów marszowych na „Polską Górę”, Łuck, dnia 27 maja 1934 r.

pkt), Krzemieńcem (359 pkt), Kostopolem-Janową Doliną (358 pkt), Łuckiem (348 pkt) i Horochowem (336 pkt)¹¹.

Drużyna ZS Dubno wystąpiła w następującym składzie: Bolesław Olkiewicz (drużynowy), Franciszek Bitrych, Ludwik Bojda, Fryderyk Dębowski, Anannij Furmaniec, Bazyli Gaweluk, Timofiej Gorbunow, Adolf Kwecki, Paweł Łapturenko, Michał Łapturenko, Bronisław Słobodzieniuk, Jan Sowa i Tadeusz Szpitalewski¹². W drużynie 43. pp Dubno wystąpili wojskowi: Stanisław Krawczyk (drużynowy), Waldemar Bartoszek, Stanisław Eichler, Józef Grabowski, Bolesław Iłowski, Franciszek Kalabis, Jerzy Krawczyk, Adolf Langner, Jan Pękalski, Rufim Połap, Stefan Pyłypiec, Stanisław Śliwowski i Alojzy Tronin¹³. Po zakończeniu marszu miały miejsce defilada oraz okolicznościowe przemówienia, głos zabrał m.in. senator Rzeczypospolitej, prezes ZS Podokręgu Wołyń – Antoni Staniewicz. Na mecie marszu, w Polskiej Górze znajdowały się „tłumy publiczności” oraz orkiestra ZS Rożyszcze (z kapelmistrzem Głowaczakiem).

W roku 1935 Marsz na Polską Górę odbył się na trasie: stacja Maniewiczze–Sewerynowka–Lisów–Podhacie–Polska Góra. Trasa marszu wynosiła 32 km¹⁴. Zawody rozegrano w trzech kategoriach: kategoria A – wojsko, KOP, Policja Państwowa; kategoria B – ZS oraz stowarzyszenia wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, wiek uczestników powyżej 21 lat; kategoria C – ZS oraz stowarzyszenia wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego, wiek uczestników 18–21 lat. Marsz podzielono na 2 etapy: Maniewiczze–Podhacie (22 km) oraz Podhacie–Polska Góra (10 km). W skład kierownictwa marszu wchodził m.in. Henryk Ambrogowicz, Jan Boguszewicz, Aleksander Jawirczak, Stanisław Michno, Władysław Niementowski, Zbigniew Orzeł, Stanisław Stańkowski, Stefan Witczak. Przewodniczącym komisji sędziowskiej był Marian Jasiński. Opiekę medyczną marszu stanowiło 3 lekarzy, 2 sanitariuszy oraz 2 strzelców¹⁵.

Uczestnicy (drużyny) Marszu na Polską Górę w dniu 6 lipca 1935 r. o godz. 18.30 zgłosili się do punktu zbiórki na stacji kolejowej Maniewiczze. Następnym punktem, przewidzianym w regulaminie organizacyjnym, były badania lekarskie. Start pierwszej drużyny w zawodach marszowych nastąpił w dniu 7 lipca 1935 r. o godz. 4.15. Kolejne drużyny startowały w odstępach 2 minut. Punkty kontrolne Marszu na Polską Górę wyznaczono 4 km od Maniewicz, w Sewerynowce, następnie w Lisowie, na półmetku w Podhaciu, oraz na mecie na Polskiej Górze.

W kategorii B (oddziałów ZS oraz stowarzyszeń wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego – dla osób w wieku powyżej 21 lat) zwyciężył

¹¹ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 19, с. 70–71; A. Chmiel, *Marsze wojskowo-sportowe Związku Strzeleckiego...*, s. 320.

¹² Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 24, с. 14.

¹³ Тамże.

¹⁴ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 33, с. 1.

¹⁵ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 24, с. 5–7.

ZS Janowa Dolina, wyprzedzając ZS Ostróg i ZS Okręg II Lublin. Dalsze miejsca zajęli ZS Horochów, oddział Zrzeszenia Pracowników Banku Rolnego, oddział Łuck i Związek Rezerwistów Kiwerce¹⁶. W kategorii C (oddziałów ZS oraz stowarzyszeń wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego – dla osób w wieku 18–21 lat) I miejsce zajął oddział ZS Dubno, pokonując oddziały ZS Hoszcza i ZS WłodzimierzWołyński. Kolejne miejsca zajęły oddziały ZS w Kamieniu Koszyrskim, Kowlu, Klesowie, Łucku-Zamku, Rożyszczach i Krzemieńcu¹⁷.

W następnym roku (1936) w Marszu na Polską Górę zostały sklasyfikowane 62 drużyny w sześciu kategoriach¹⁸. Marsz odbył się na trasie stacja Maniewicze–Rarańcza–Wołczeczek–Polska Góra (23 km). Zawody marszowe miały miejsce w dniu 5 lipca i zostały przeprowadzone w pięciu kategoriach. Na półmetku, w Rarańczy, przewidziano 45-minutowy odpoczynek.

Każdy zespół składał się z 13 zawodników, z których I etap powinno ukończyć minimum 11 z nich, II etap zaś musiało ukończyć minimum 10 zawodników. Przy braku spełnienia tego warunku, zespół nie mógł zostać sklasyfikowany. Uczestnik Marszu na Polską Górę musiał posiadać minimum III klasę Odznaki Strzeleckiej (OS)¹⁹. Zawodnik posiadał na wyposażeniu m.in. czapkę danej organizacji wojskowej, bluzę i spodnie drelichowe (długie lub krótkie z owijaczami), płaszcz sukienny dla zespołów kategorii A, płaszcz sukienny lub brezentowy dla zespołów kategorii B i C, trzewiki lub buty, dwie koszule lub koszulki gimnastyczne, dwie pary onuc lub skarpet wełnianych, pas główny, dwie ładownice, chlebak, karabin używany w armii czynnej lub danej jednostce PW, menażkę, manierkę, łyżki, nóż kieszonkowy, ręcznik i mydło²⁰.

Po przybyciu na metę, każda drużyna wykonywała strzelanie – po 10 strzałów. Ze strzelania zwolniony był drużynowy. Dyskwalifikacja drużyny i jej wycofanie z dalszego kontynuowania zawodów mogło nastąpić m.in. w następujących przypadkach: zmiana ekwipunku, względnie wagi i obciążenia oraz pomoc w jego niesieniu (z wyjątkiem karabinu); bieg drużyny lub jej członków w zwartej kolumnie; zmiana zawodnika podczas marszu; ładowanie broni lub strzelanie poza obrębem strzelnicy; niestosowanie się do wskazówek lekarza; przeszkadzanie innym zawodnikom lub obcym drużynom w marszu; posługiwanie się środkami lokomocji; niesportowe zachowanie drużyny podczas marszu bądź postoju; pomoc ze strony osób obcych lub opiekuna na trasie marszu lub na strzelnicy²¹.

W kategorii drużyn wojskowych – drużyny wojskowe jednostek, KOP („bronie piesze”) – kategoria A1 – zwyciężył 3. Pułk Piechoty Legionów w Ja-

¹⁶ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 32, с. 130.

¹⁷ Тамże.

¹⁸ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 47, с. 123.

¹⁹ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 19, с. 37.

²⁰ Тамże, s. 37–38.

²¹ Тамże, s. 43.

rosławiu (532,5 pkt), pokonując KOP Ostróg (528 pkt) i 45. Pułk Piechoty Strzelców Kresowych Równe (524,5 pkt)²², natomiast w kategorii drużyn wojskowych – drużyny wojskowe jednostek, KOP („bronie jezdne”) – kategoria A2 – najlepszy okazał się 19. Pułk Ułanów w Ostrogu (484 $\frac{3}{4}$ pkt)²³. W rywalizacji oddziałów Związku Strzeleckiego, w kategorii powyżej 21 lat – kategoria B, zwyciężył ZS Janowa Dolina (503 pkt), II miejsce zajął ZS Kowel II (464,5 pkt), a III – ZS Równe (460 $\frac{3}{4}$ pkt)²⁴; w kategorii wiekowej 18–21 – kategoria C, najlepszy okazał się ZS Dubno (509 $\frac{3}{4}$ pkt), przed ZS Hoszczą (480 $\frac{3}{4}$ pkt) i ZS Janową Doliną (474 $\frac{3}{4}$ pkt)²⁵. W konkurencji w kategorii D (Policja Państwowa, Straż Graniczna, Kolejowe Przynsposobienie Wojskowe, Pocztove Przynsposobienie Wojskowe, Związek Rezerwistów) wygrał oddział Związku Rezerwistów (ZR) Włodzimierz (490 pkt), pokonując Kolejowe Przynsposobienie Wojskowe (KPW) Dubno (488 pkt) i ZR Równe (474 $\frac{1}{4}$ pkt)²⁶, natomiast w kategorii E (Związek Harcerstwa Polskiego, Katolickie Stowarzyszenia Młodzieży, Ochotnicze Straże Pożarne i inne) zwyciężyła drużyna Ochotniczej Straży Pożarnej (OSP) Kowel (474 $\frac{1}{4}$ pkt), przed OSP Dubno (454 $\frac{1}{4}$ pkt) i OSP Włodzimierz (453,5 pkt)²⁷. Wśród organizatorów zawodów marszowych należy wymienić S. Witczaka – zastępcę komendanta ZS Podokręgu Wołyń.

Zawody Marsz na Polska Górę w 1937 r. miały odbyć się w dniu 4 lipca. Marsz rozpoczynał się w Maniewiczach, przebiegał przez Rarańczę i Wołczek, a kończył na Polskiej Górze²⁸. Trasa marszu wynosiła 22,5 km i składała się z dwóch etapów. Pierwszy etap, o długości 15 km, rozpoczynał się w Maniewiczach, a kończył w Rarańczy. Według regulaminu marszu, czas na przebycie pierwszego etapu (kwalifikacyjnego) wynosił od 2 godz. 30 min. do 3 godz.

²² Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 2, с. 16; Kolejne miejsca zajęły: IV – 23. pp Włodzimierz, V – 43. pp Legionu Bajorczyków w Dubnie, VI – 44. pp SK Równe, VII – Szkoła Podchorążych Rezerwy 27. DP, VIII – II drużyna 24. pp Łuck, IX – 7. pp Chełm, X – 50. pp SK Kowel, XI – III drużyna 24. pp Łuck.

²³ Tamże. II miejsce – 21. Pułk Ułanów Równe, III – 2. Pułk Strzelców Konnych, IV – 13. pp w Równem.

²⁴ Tamże. IV miejsce – ZS Horochów, V – ZS Ostróg, VI – ZS Kiwerce.

²⁵ Tamże. IV miejsce – ZS Kamień Koszyrski, V – ZS Trościaniec, VI – ZS Kowel, VII – ZS Włodzimierz, VIII – ZS Łuck-Zamek, IX – ZS Rafałówka, X – ZS Szumsk, XI – ZS Ołyka, XII – ZS Wiśniowiec.

²⁶ Tamże. Kolejne miejsca zajęły drużyny: IV – ZR Kiwerce, V – ZR Janowa Dolina, VI – ZR Kowel, VII – KPW Kowel, VIII – Policyjny Klub Sportowy (PKS) Kowel, IX – ZR Powursk, X – ZR Luboml, XI – Przynsposobienie Wojskowe Lotnicze (PWL) Zabłocie, XII – KPW Zdobunów, XIII – ZR Rafałówka, XIV – Pocztove Przynsposobienie Wojskowe (PPW) Łuck, XV – ZR Łuck-Miasto, XVI – KPW Równe, XVII – ZR Dubno.

²⁷ Tamże. Kolejne miejsca zajęły drużyny: IV – OSP Warkowicze, V – OSP Zdobunów, VI – OSP Łuck, VII – OSP Jagodzin, VIII – OSP Tomaszgród, IX – OSP Orzew, X – OSP Równe, XI – Ochotnicza Drużyna Robotnicza Kiwerce, XII – Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Cumań.

²⁸ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 4, с. 2.

Drugi etap miał długość 7,5 km. Rozpoczął się w Rarańczy, natomiast kończył na Polskiej Górze. Pomiedzy etapami patrol korzystał z 60-minutowego odpoczynku. Po dotarciu do miejsca docelowego marszu, każda drużyna wykonywała strzelanie. Był to ostatni element zawodów marszowych. Każdy patrol składał się z 7 zawodników (w tym dowódca patrolu). Aby zespół mógł zostać sklasyfikowany, marsz musiało ukończyć co najmniej 6 zawodników patrolu. Uczestników zawodów podzielono na dwie kategorie: I kategoria – wojsko, KOP („bronie piesze i jezdne”), Policja Państwowa, Straż Graniczna; II kategoria A – Związek Strzelecki oraz inne organizacje sportowe przysposobienia wojskowego; II kategoria B – Związek Strzelecki oraz inne sportowe organizacje przysposobienia wojskowego²⁹.

Organizatorzy przewidzieli dla najlepszych patroli uczestniczących w Marszu na Polską Górę (w 1937 r.) szereg nagród, wśród których należy wymienić m.in.: Nagrodę Przechodnią Komendanta Naczelnego Związku Legionistów płk. dypl. Adama Koca za najlepsze wyniki w strzelaniach spośród organizacji społecznych; Nagrodę Przechodnią Dyrektora Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego za najlepsze wyniki marszu wśród drużyn wojskowych i KOP; Nagrodę Przechodnią Prezesa Wołyńskiego Okręgu Związku Legionistów płk. dypl. Aleksandra Myszkowskiego – za najlepsze wyniki marszu ze strzelaniem patrolu z najliczniej uczestniczącej w zawodach organizacji społecznej; Nagrodę Przechodnią Wołyńskiego Komitetu Obywatelskiego Uczczenia XX Rocznicy Walk Legionów Polskich pod Polską Górą i Kostiuchnowką – za najlepsze wyniki w marszu ze strzelaniem wśród wszystkich uczestniczących patroli; Nagrodę Przechodnią Związku Ziemi Wołyńska – dla zwycięskiego patrolu Związku Strzeleckiego kategorii przedpoborowych w marszu ze strzelaniem; Nagrodę Przechodnią Wołyńskiego Zjednoczenia Ukraińskiego – dla zwycięskiego patrolu wojskowego, względnie KOP w marszu ze strzelaniem na Polską Górę³⁰.

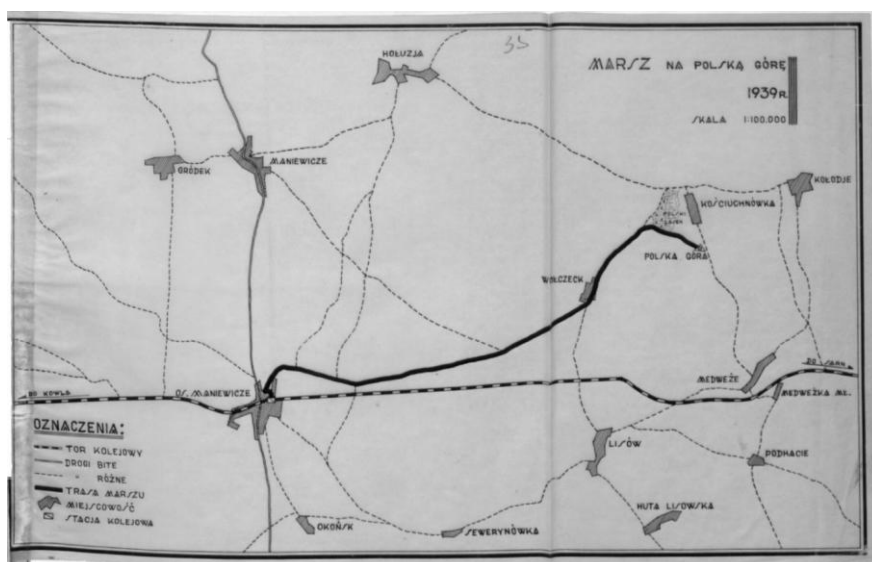
Dość liczny był udział drużyn (patroli) w zawodach odbytych w dniu 3 lipca 1938 r.³¹ W Marszu na Polska Górę udział wzięło 55 zespołów, wśród których należy wymienić 20 patroli wojskowych i KOP, 16 patroli ZS, 8 drużyn ZR, 9 drużyn OSP oraz 2 drużyny strażackie ze wsi Kostiuchnowka i Miedwieże. Mimo zaproszenia, w zawodach nie wzięły udziału drużyny Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży oraz Wołyńskiego Związku Młodzieży Wiejskiej (WZMW). Na zawodach obecni byli m.in. wojewoda wołyński – Aleksander Hauke-Nowak, zastępca dowódcy DOK nr II – płk dypl. Tadeusz Tarczyński, przedstawiciel Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przeposobienia Wojskowego (PUWFiPW) – płk Klementowski, dowódca piechoty dywizyjnej 27. Dywizji Piechoty – płk dypl. Gwido Kawiński, komendant II Okręgu ZS

²⁹ Tamże.

³⁰ Tamże, s. 9–10.

³¹ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 58, с. 1.

– mjr Jabłoński. Na metę na Polskiej Górze przybyła licznie miejscowa ludność, w tym dzieci i młodzież, w przeważającej części ukraińska³².

Fot. 2. Trasa Marsz na Polską Górę w 1939 r.

Źródło: Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 52, с. 35.

Zwycięzcami zawodów zostali: w kategorii I – 19. Pułk Ułanów Wołyńskich Ostróg (538 pkt); w kategorii IIA – ZR Janowa Dolina (534 pkt); w kategorii IIB – OSP Janowa Dolina (524,5 pkt)³³. Bardzo dobrze zaprezentowały się w zawodach drużyny wiejskie OSP Miedwieżje i OSP Kostiuchnówka. Wśród 16 drużyn, biorących udział w rywalizacji w kategorii IIA (ZS i inne stowarzyszenia, uczestnicy w wieku powyżej 21 lat) – na VII miejscu uplasował się patrol OSP Miedwieżje (514 pkt), natomiast na XIII – OSP Kostiuchnówka (499 pkt).

Zawody marszowe były wysiłkiem dość ciężkim – instrukcje zawodów (o czym wcześniej wspomniano) zawierały punkty dotyczące m.in. realizacji treningów (przygotowań wysiłkowych) w celu przygotowania się do Marszu na Polską Górę. Jak czytamy w „Sprawozdaniu służby ratowniczo-sanitarnej z Marszu na Polską Górę w dniu 3 lipca 1938 roku”,

Na punkt sanitarny dostarczono 12 osób wskutek udaru słonecznego. Z liczby tej znajdował się 1 z oddziału ZS Lubartów, 1 ze straży pożarnej Kołki, a reszta – wojskowi. [...] Jak ustaliłem, to drużyny wojskowe stawały do zawodów bez odpowiedniego treningu³⁴.

³² Tamże.

³³ Tamże, s. 19–21.

³⁴ Tamże, s. 6. Sprawozdanie zostało podpisane przez Naczelnego Lekarza Podokręgu Wołyń – dra Franciszka Ksoka.

Do Marszu na Polską Górę w zawodach rozegranych w 1939 r. zgłosiły się m.in. następujące drużyny: 19. Pułk Ułanów Wołyńskich Ostróg, 2. Pułk Strzelców Konnych Hrubieszów, 44. Pułk Strzelców Kresowych Równe, 45. Pułk Strzelców Kresowych Równe, KOP Polesie, OSP Dubno, OSP Janowa Dolina, OSP Klesów, OSP Kostiuchnówka, OSP Kowel, OSP Nowy Czartorysk, OSP Równe, PKS Kowel, ZR Janowa Dolina, ZR Powursk, ZS Rafałówka, ZS Bacon-Export Dubno, ZS Hołoby, ZS Hoszcza, ZS Janowa Dolina I, ZS Janowa Dolina II, ZS Kiwerce, ZS Krzemieniec, ZS Łuck-Zamek, ZS Równe I, ZS Równe II, ZS Zdołbunów³⁵. Zawody zostały przeprowadzone w dniu 2 lipca 1939 r.

W kategorii I (wojsko, KOP, Policja Państwowa) zwyciężyła drużyna 44. Pułku Strzelców Kresowych Równe (538,5 pkt), wyprzedzając 50. Pułk Piechoty Sarny (536 pkt), KOP Ostróg (531 pkt), KOP Polesie (530,5 pkt), KOP Sarny (528 pkt), 2. Pułk Strzelców Konnych Hrubieszów (522 pkt), 19. Pułk Ułanów Wołyńskich Ostróg (518,5 pkt), PKS Kowel (517 pkt), 7. Pułk Piechoty Legionów Chełm (359 pkt); w kategorii IIA (ZS i inne stowarzyszenia, uczestnicy w wieku powyżej 21 lat) najlepszy okazał się zespół ZS Janowa Dolina (536 pkt), za którym uplasowały się ZR Powursk (522,5 pkt), OSP Kowel (521,5 pkt), OSP Równe (520 pkt), OSP Kostiuchnówka (519 pkt), OSP Janowa Dolina (518,5 pkt); w kategorii IIB (ZS i inne stowarzyszenia, uczestnicy w wieku 18–21 lat), I miejsce zajęła drużyna ZS Bacon-Export Dubno (533 pkt), II miejsce – ZS Równe I (526,5 pkt), III – ZS Luboml (526,5 pkt), IV – ZS Kniahinin (524,5 pkt), V – ZS Rafałówka (524 pkt), VI – ZS Horochów (522,5 pkt)³⁶.

Podsumowanie

Zawody wojskowo-sportowe Marsz na Polską Górę realizowane były w latach 1934–1939. W 1934 r. rozegrano zawody w formule dwudniowej. Począwszy od 1935 zawody były przeprowadzane w ciągu 1 dnia (do 1939 r.). Należy zwrócić uwagę, iż w zawodach brała udział dość duża liczba drużyn – przykładowo w 1936 r. w zawodach sklasyfikowano 62 zespoły. W zawodach oprócz wojska, Korpusu Ochrony Pogranicza, Policji Państwowej, brały udział takie stowarzyszenia, jak: Związek Strzelecki, Związek Rezerwistów, Kolejowe Przy-sposobienie Wojskowe, Ochotnicza Straż Pożarna i inne. W organizację zawo-

³⁵ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 63, с. 8, 14–15, 20–24, 44, 48, 50–51, 54–55, 64, 66, 70–72, 74, 78–79.

³⁶ Державний архів Волинської області, фонд 129, опис 1, справа 63, с. 23, 83–85; A. Chmiel, *Marsze wojskowo-sportowe Związku Strzeleckiego...*, s. 322; tegoż, *Wychowanie fizyczne i sport w Wojsku Polskim...*, s. 402. Drużyna ZS Dubno-Bacon wystąpiła w składzie: Mikołaj Gusiuk, Antoni Koprzywa, Stanisław Kurek, Jan Litwiński, Mieczysław Mojsiej, Aleksy Poturajew, Michał Sardyko i Jan Sowa.

dów zaangażowani byli głównie działacze Związku Strzeleckiego Podokręgu Wołyń. Warto jednak wskazać udział osób związanych z administracją państwową (osoby pełniące funkcję wojewody wołyńskiego) i PUWFiPW oraz przedstawicieli DOK nr II w Lublinie, wojskowych – dowódców jednostek z obszaru województwa wołyńskiego. W rywalizacji jednostek wojskowych, Policji Państwowej czy KOP, nie można wyróżnić drużyny, która w latach 1934–1939 byłaby najsilniejsza, natomiast w zmaganiach zespołów w innych kategoriach najmocniejsze były patrole ZS Dubno i ZS Janowa Dolina. Zawody były czynnikiem kształtującym i promującym tężyznę fizyczną, służyły realizacji celów przysposobienia wojskowego. Należy także podkreślić ich aspekt patriotyczny – upamiętniały walki Legionów Polskich w 1916 r. pod Kostiuchówką i Polską Górą.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Державний архів Волинської області, фонд 129.

B. Literatura

- Chmiel A., *Marsze wojskowo-sportowe Związku Strzeleckiego na Kresach Wschodnich II RP*, „Szkice Humanistyczne” 2015, nr 38 (3–4), s. 305–327.
- Chmiel A., *Marsz Szlakiem Mierosławskiego jako największe zawody sportu marszowego w Wielkopolsce w II RP*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” 2015, t. 14, nr 2, s. 61–72; <http://dx.doi.org/10.16926/kf.2015.14.16>.
- Chmiel A., *Wychowanie fizyczne i sport w Wojsku Polskim 1918–1939*, Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza im. Wincentego Pola, Lublin 2017.
- Małolepszy E., *Wychowanie fizyczne i sport w działalności Związku Strzeleckiego na wsi w latach 1919–1939. Zarys problematyki*, [w:] Urniaż J. (red.), *Szkice z historii sportu i sprawności fizycznej*, Olsztyńska Szkoła Wyższa im. Józefa Rusieckiego, Olsztyn 2009, s. 65–76.
- Małolepszy E., Drozdek-Małolepsza T., Bakota D., *Wychowanie fizyczne i sport w Łucku i w powiecie łuckim w latach 1921–1939. Zarys problematyki*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” 2017, t. 16, nr 2, s. 45–61, <http://dx.doi.org/10.16926/kf.2017.16.14>,
- Małolepszy E., Drozdek-Małolepsza T., Bakota D., Tsos A., *Wychowanie fizyczne i sport w Równem i w powiecie rówieńskim w latach 1921–1939. Zarys problematyki*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” 2017, t. 16, nr 3, s. 69–84, <http://dx.doi.org/10.16926/kf.2017.16.27>.

Zaborniak S., *Kultura fizyczna ludności ukraińskiej na ziemiach polskich (1868–1939)*, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów 2007.

Zakrzewska A., *Związek Strzelecki 1919–1939. Wychowanie obywatelskie młodzieży*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2007.

Вацева О., *Нариси з історії західно-українського спортивного руху*, Львів [2014].

Вільчковський Е., Вольчинський А., Козіброцький С., *Стан фізичного виховання на Волині в 1920–1930 роках*, „Фізичне виховання, спорт і культура здоров’я у сучасному суспільстві”, зб. наук. пр. Східноєвроп. нац. Ун-т ім. Лесі Українки., Луцьк, 2016, №4 (36), с. 11–18.

March on Polska Góra as an Example of a Military and Sporting Competition in Volyn (1934–1939)

Abstract

Aim of the study. The aim of the study has been to present the March on Polska Góra as an example of a military and sporting competition in the years 1934–1939. In 1934 the marching competition was organised in its new form – instead of the “Star-Shaped March on Polska Góra” the “March on Polska Góra” in its two-day cycle was restored. Starting from 1935 the 1-day marching competition was held. Based on these principles the competition of March on Polska Góra was held until 1939. **Materials and methods.** Source materials included archival and printed sources as well as literature. The following methods have been used: analysis of historical sources, induction, deduction, synthesis and a comparative method. **Results.** The paper presents the origins of the marching competition in Volyn dating back to 1920s. The organization and route of the competition have been presented together with the results of the March on Polska Góra in the years 1934–1939. The marching competition participants were mainly the teams of units of the Polish Army and the teams of Polish social organizations and societies of a military-training character, as well as sports clubs. **Conclusions.** The competition March on Polska Góra was organized every year and lasted one or two days, in June or in the 1st decade of July. They constituted not only a factor shaping physical activity, but also a practice of physical fitness in the form of military training. Its participants included army squads and teams of societies and organizations, among others Catholic Youth Association, Railway Military Training, Post Military Training, Air Military Training, Voluntary Fire Brigades, Shooting Association and Association of Reservists, mainly from the area of the 2nd Headquarters of Corps District.

Keywords: marching competition, March on Polska Góra, Volyn, years 1934–1939.

Szymon BENIUK*

O piłkarskich trybunach Lwowa lat 30. XX wieku na łamach prasy sportowej. Wybrane kwestie

Streszczenie

Powoli rośnie liczba publikacji naukowych badających futbol w przedwojennej Polsce. Temat jednak nadal skrywa wiele tajemnic. Szczególnie mało wiemy o publiczności pojawiającej się na meczach w tamtym czasie. Kibice nie byli w centrum zainteresowania dziennikarzy i fotoreporterów, ale dotarcie do często szczątkowych informacji prasowych, wspomnień, zdjęć oraz innych źródeł przynosi wiele interesujących odkryć. Artykuł ma na celu przybliżenie zjawiska kibicowania w Polsce lat 30. XX wieku, z naciskiem na jego lwowską specyfikę. Kwestia bycia kibicem potraktowana jest tutaj szeroko. Badania dotyczą całej otoczki meczów piłkarskich, a więc kwestii wspierania drużyny w formie wokalnej oraz wizualnej, antagonizmów międzyklubowych, przemocy stadionowej, przekroju społecznego trybun, kwestii narodowościowej, ubioru kibica i innych aspektów. Analizie została poddana publiczność gromadząca się na meczach lwowskich klubów, przede wszystkim – Pogoni, Czarnych, Lechii, Hasmonei i Ukrainy. Praca próbuje także odpowiedzieć na pytanie o stopień zorganizowania piłkarskich fanów w tamtym czasie.

Słowa kluczowe: historia sportu, historia społeczna, piłka nożna, kibice, dwudziestolecie międzywojenne, Lwów, Pogoń, Czarni, Hasmonea, ST Ukraina.

Chyba nie trzeba nikogo przekonywać, że sport jest zjawiskiem na tyle szerokim, że wykracza daleko poza ramy boiska. Nie tylko sportowcy i ich wyczyny zapisują się na kartach historii. Ważną, integralną część rywalizacji stanowi publiczność. Nad tą problematyką pochylają się głównie socjologowie i politolodzy¹, rzadziej językoznawcy, prawnicy, kryminolodzy czy pedagodzy.² Trzeba

* magistrant Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych Uniwersytetu Wrocławskiego, kierunku historia w przestrzeni publicznej.

¹ T. Sahaj, *Od fana do chuligana. Kibicowanie w sporcie współczesnym*, AWF, Poznań 2011; T. Sahaj (red.), *Pogranicza współczesnego sportu. Ujęcie społeczne*, AWF, Poznań 2009; D. Antonowicz, R. Kossakowski, T. Szlendak, *Aborygeni i konsumenci: o kibicowskiej wspólnoty, komercjalizacji futbolu i stadionowym apartheidzie*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2015; J. Dudała, *Fani-chuligani: rzecz o polskich kibolach: studium socjologiczne*, Wy-

zaznaczyć, że w wielu przypadkach kibice byli obiektem badań interdyscyplinarnych, co też świadczy o złożoności tego tematu³. Oczywiście, w różnych opracowaniach socjologicznych czy politologicznych z pewnością mniej lub bardziej korzystano z perspektywy historycznej w celu opisania tła zjawiska. Chyba najbardziej wyraźnym przykładem tego, że i historycy mogą zajmować się tematem publiczności stadionowej, jest Dariusz Wojtaszyn, autor pracy *Kibice w socjalizmie. Trybuny piłkarskie w NRD – studium historyczno-społeczne*⁴. Praca łączy w sobie spojrzenie socjologiczne i historyczne, co wydaje się być niezbędnym zestawieniem przy zajmowaniu się publicznością stadionową. Trudno znaleźć w Polsce drugą pozycję, traktującą o kibicach, która tak obficie czerpie z nauk historycznych. Możemy także odnaleźć przykłady innych tytułów polskich i zagranicznych, które przynajmniej częściowo korzystają z tej dziedziny nauki⁵. Badacze rzadko jednak koncentrują się nad publicznością u zarania

---

dawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004; R. Kowalski, *Potomkowie Hooligana – szalikowcy: społeczno-kulturowe źródła agresji widzów sportowych*, Adam Marszałek, Toruń 2000; E. Drzazga, *Chuligaństwo futbolowe w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2016; R. Kossakowski, L. Michałowski (red.), *Sport, sportowcy, kibice. Perspektywa socjologiczna*, Orbis Exterior, Pszczółki 2014; P. Piotrowski, *Chuligani a kultura futbolu w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012; E. Dunning, *Fighting Fans: Football Hooliganism as a World Phenomenon*, University College Dublin Press, Dublin 2002; A. Husting, J.M. de Waele (red.), *Football et identités*, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruxelles 2008; F. Louault, J.M. de Waele (red.), *Soutenir l'équipe nationale de football: enjeux politiques et identitaires*, Université de Bruxelles Eds, Bruxelles 2016; G. Duttler, B. Haigis (red.), *Ultras: eine Fankultur im Spannungsfeld unterschiedlicher Subkulturen*, Transcript, Bielefeld 2016.

² A. Dokowicz, *Wulgaryzmy w języku kibiców polskich, czyli „Polska grać, k... mać!”*, Wydawnictwo Naukowe „Silva Rerum”, Poznań 2014; P. Piotrowski, *Szalikowcy: o zachowaniach dewiacyjnych kibiców sportowych*, Adam Marszałek, Toruń 1999; J. Jurczak, *Chuligaństwo stadionowe: symbole i gesty na polskich stadionach*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2011; M. Jurczewski, *Prawno-kryminalistyczna problematyka przestępczości stadionowej* (rozprawa doktorska), Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Prawa, 2013.

³ R. Kossakowski, J. Kurowski, J. Nowakowski (red.), *Modern futbol a świat kibiców: interdyscyplinarne studia nad kulturą futbolu*, Orbis Exterior, Pszczółki 2015.

⁴ D. Wojtaszyn, *Kibice w socjalizmie: trybuny piłkarskie w NRD – studium historyczno-społeczne*, Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2013.

⁵ T. Sahaj, *Fani futbolowi. Historyczno-społeczne studium zjawiska kibicowania*, AWF, Poznań 2007; A.M. Kita, *Piłkarscy ultras. Na przykładzie argentyńskich barras bravas (zjawisko kibicowania we współczesnej Argentynie)*, Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński, Łódź 2013; E. Dunning, P.J. Murphy, J. Williams. *The roots of football hooliganism: An historical and sociological study*, Routledge, London 1988; R. Oswald, *Fußball-Volksgemeinschaft: Ideologie, Politik und Fanatismus im deutschen Fußball 1919–1964*, Campus Verlag, Frankfurt am Main 2008; A. Guttman, *Sports Spectators from Antiquity to the Renaissance*, „Journal of the Sport History” 1981, vol. 8, no. 2, pp. 5–27; R. Spaaij, *Football hooliganism as a transnational phenomenon: Past and present analysis: A critique – More specificity and less generality*, „International Journal of the History of Sport” 2007, no. 24, pp. 411–431; A. Karwacki,

współcześnie rozumianej piłki nożnej, a więc na początkach XX wieku⁶. Z pewnością to zagadnienie jest istotnym i prawie nieodkrytym elementem historii społecznej i sportu.

Jak wygląda stan badań dotyczący polskiego futbolu u początków jego istnienia? Ilość opracowań podejmujących temat piłkarskich dziejów w wymiarze stricte sportowym, faktograficznym i statystycznym rośnie. Do niedawna publikacje tego typu moglibyśmy policzyć na palcach jednej ręki. Nie sposób nie wymienić dwutomowej, świetnej pracy Jana Goksińskiego *Klubowa historia polskiej piłki nożnej do 1939 roku*⁷. Bardzo trudnego zadania podjął się Paweł Gaszyński, który pracuje nad ośmiotomową publikacją *Zanim powstała liga (Almanach rozgrywek piłkarskich w Polsce w latach 1919–1926)*⁸ – do tej pory ukazały się trzy tomy (stan na wrzesień 2017), z czego trzeci, dotyczący tylko sezonu 1921, liczy aż 1697 stron. Autor dokładnie odtwarza historię sezonu po sezonie, opisując przy tym przebieg wielu meczów na podstawie różnych relacji prasowych. Dalej możemy sięgnąć do pracy poświęconej początkom ligi, *1927. Ten pierwszy sezon ligowy Polska Liga Piłki Nożnej* autorstwa Jerzego Miatkowskiego i Jarosława Owsiańskiego⁹. Nie możemy pominąć duetu Piotr Cho-

---

M. Lenartowicz, *Wrogość i sympatie w polskiej piłce nożnej w perspektywie społeczno-historycznej*, „Kultura Fizyczna” 2001, nr 5–6, s. 23–26; A. Karwacki, M. Lenartowicz, *An overview of social conflicts in the history of Polish club football*, „European Journal for Sport and Society” 2005, vol. 2, no. 2, pp. 97–107; R. Horak, *Things change: trends in Austrian football hooliganism from 1977–1990*, „The Sociological Review” 1991, vol. 39, no. 3, pp. 531–548; J. Duda, *Kibice, polityka, wojna – wydarzenia na stadionie Maksimir w Zagrzebiu w relacjach prasy jugosłowiańskiej*, „Slavia Meridionalis” 2010, nr 10, s. 87–101; I. Đorđević, *Twenty years later: The War Did (Not) Begin at Maksimir*, „Glasnik etnografskog instituta SANU” 2012, pp. 201–216; R. Mills, *It All Ended in an Unsporting Way: Serbian Football and the Disintegration of Yugoslavia, 1989–2006*, „The International Journal of the History of Sport” 2009, no. 26.9, pp. 1187–1217; tenże, *Commemorating a Disputed Past: Football Club and Supporters’ Group War Memorials in the Former Yugoslavia*, „History. The Journal of the Historical Association” 2012 (October), vol. 97, issue 328, pp. 540–577.

⁶ T. Andersson, *Swedish Football Hooliganism, 1900–39*, „Soccer and Society” 2001 (Spring), vol. 2, no. 1, pp. 1–18; R.W. Lewis, *Football hooliganism in England before 1914: a critique of the dunning thesis*, „The International Journal of the History of Sport” 1996, vol. 13, issue 3, pp. 310–339; E. Dunning, J. Maguire, P. Murphy, *Football Spectator Violence and Disorder before the First World War: A Reply to R.W. Lewis*, „The International Journal of the History of Sport” 1998, vol. 15, issue 1, pp. 141–162.

⁷ J. Goksiński, *Klubowa historia polskiej piłki nożnej do 1939 r.*, t. 1: *Regiony – branże – frekwencja*, PZI Softena, Warszawa 2013.

⁸ P. Gaszyński, *Zanim powstała liga: sezon 1919 (Almanach rozgrywek piłkarskich w Polsce w latach 1919–1926)*, t. 1, Gargulion, Kraków 2013; tenże, *Zanim powstała liga: sezon 1920 (Almanach rozgrywek piłkarskich w Polsce w latach 1919–1926)*, t. 2, Gargulion, Kraków 2014; tenże, *Zanim powstała liga: sezon 1921 (Almanach rozgrywek piłkarskich w Polsce w latach 1919–1926)*, t. 3, Gargulion, Kraków 2017.

⁹ J. Miatkowski, J. Owsiański, *1927. Ten pierwszy sezon ligowy Polska Liga Piłki Nożnej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2017.

micki i Leszek Śledziona, którzy są autorami książek *Rozgrywki piłkarskie w Łodzi 1910–1919* i *Piłka nożna na polskim Pomorzu 1920–1939* oraz *Rozgrywki piłkarskie w Galicji do roku 1914*¹⁰. Śledziona miał także swój udział w innej pracy Owsiańskiego, *Rozgrywki piłkarskie w Wielkopolsce do roku 1919*. Warto też wspomnieć o bogato ilustrowanej, m.in. zdjęciami klubowych pamiątek, książce Józefa Hałysa *Piłka Nożna w Polsce 1918–1926*¹¹. W kontekście tematu niniejszego artykułu ważną pracą jest *Lwów i Wilno w ekstraklasie* Andrzeja Gowarzewskiego¹². Ciekawie zapowiada się praca Bogdana Lupy, wydana na razie, poza fragmentami, jedynie w języku ukraińskim – *Kronika lwowskiego futbolu – tom 1 (druga połowa XIX wieku – 1965 rok)*¹³. Wszystkie wymienione pozycje są bez wątpienia ważne dla badań nad historią piłki nożnej w Polsce. Trzeba jednak zaznaczyć, że kwestie dotyczące zachowania publiczności w przedwojennej Polsce są w nich tematem pobocznym. Publikacji naukowych traktujących zaś *stricte* o atmosferze meczów tamtych lat nie ma wcale.

Niniejszy artykuł stanowi próbę zbadania otoczki towarzyszącej meczom piłkarskim we Lwowie lat 30. XX wieku. Okres jest nieprzypadkowy – w 1927 roku powołano piłkarską ligę, w kolejnych sezonach następowało jeszcze wiele zmian w jej funkcjonowaniu, a lata 30. przyniosły stabilizację systemu rozgrywek. Względny porządek przerwała dopiero wojna. Paradoksalnie, mimo że temat dotyczy futbolu, w kręgu zainteresowania jest wszystko oprócz piłkarzy, przebiegu spotkań, bramek, wyników i statystyk. Miejsce również nie jest bez znaczenia. Niegdyś polskie miasto skrywało wiele różnych kultur. Obok siebie żyli Polacy, Żydzi i Ukraińcy. Taki stan rzeczy miał też swoje odbicie w sporcie, tworząc mozaikę klubów różnych narodowości. Lwów był także ważnym ośrodkiem polskiej myśli, który wydał licznych przedstawicieli elity politycznej, naukowej czy artystycznej. Leopoli tego okresu to również dom słynnych uliczników – batiarów, posługujących się specyficzną gwarą – bałakiem. Historie tych mieszkańców przedmieść przetrwały w licznych anegdotach, wspomnieniach i wszelakiej twórczości, dodając kolorytu legendzie Lwowa. To wszystko, w szczególności różnorodność miasta, sprawiło, że miejsce to wydaje się szczególnie interesujące do tego typu badań. Istotny jest też fakt, że polski piłkarski Lwów to historia urwana, a więc niesie za sobą pewną tajemniczość i wyzwanie przy jej zgłębianiu. Mimo specyfiki Leopoli, obraz kibiców będzie zapewne

¹⁰ P. Chomicki, L. Śledziona, *Rozgrywki piłkarskie w Łodzi 1910–1919. Historia sportu*, t. 1, NADA, Mielec 2014; tychże, *Piłka nożna na polskim Pomorzu 1920–1939. Historia sportu*, t. 2, NADA, Mielec 2016; tychże, *Rozgrywki piłkarskie w Galicji do roku 1914. Historia sportu*, t. 3, NADA, Mielec 2015.

¹¹ J. Hałys, *Piłka nożna w Polsce 1918–1926*, t. 2, NADA, Mielec – Kraków 2017.

¹² A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno w ekstraklasie*, t. 4, GiA, Katowice 1997.

¹³ B. Lupa, *Edmund Cenar – ojciec chrzestny lwowskiej piłki nożnej*, „Kurier Galicyjski”, 28 sierpnia – 14 września, 2015 [przetłumaczony fragment książki: B. Lupa, *Kronika lwowskiej piłki nożnej (od poł. XIX w. do 1965 r.)* t. 1].

momentami wspólny dla całej Polski tamtych lat, choć niekiedy wyraźnie przebijają się lokalny folklor.

Dla lepszego zrozumienia tematu oraz doprecyzowania ustalmy najpierw, kogo mamy na myśli mówiąc *kibic*, i co uważamy za *kibicowanie*. Najprostszą definicję dostarcza nam słownik języka polskiego, który tłumaczy, że *kibic* to „widz przyglądający się rozgrywkom sportowym”, a *kibicowanie* to obserwowanie poczynań swojej drużyny. Ten drugi termin zakłada także aktywny udział w widowisku, a więc dopingowanie swoich ulubieńców¹⁴. Słownik współczesnego języka polskiego w przykładzie uwzględnia także, że można być „zapalonym kibicem drużyny piłkarskiej” i „z trybun zagrzewać okrzykami” zawodników¹⁵. Objasnienia te jednak pozostawiają pewien niedosyt. Z pomocą przychodzi nam Tomasz Sahaj, który dokładniej przyjrzał się temu terminowi. Zauważa on m.in., że sport dla kibica jest pasją. Taka osoba swój wolny czas dostosowuje do interesujących go wydarzeń sportowych i obraca się wśród ludzi, którzy podzielają jego hobby oraz sympatię do danego zespołu¹⁶. W dalszych rozważaniach Sahaj zwraca również uwagę na przypadki, kiedy kibice tak mocno identyfikują się z klubem, że wspólnota, którą tworzą, przypomina sektę, a mecz jest wydarzeniem wręcz sakralnym¹⁷. Niniejszy artykuł bierze pod lupę *kibica* rozumianego bardzo szeroko, a więc zgodnie ze słownikową definicją, jako po prostu osobę przychodzącą na mecz, nawet jeśli jej udział ogranicza się wyłącznie do obserwacji widowiska. Praca ze szczególnym zainteresowaniem zajmuje się aktywną i zagorzałą częścią kibiców, niekiedy w jakimś stopniu zorganizowaną, która w widowisko angażuje się emocjonalnie. Objawia się to okrzykami i wykonywaniem gestów, co można określić *kibicowaniem*. *Kibicem* może być też osoba, która tylko śledzi losy drużyny, bo nie stać jej na bilet, albo ogląda mecz spoza stadionu, jeśli to możliwe. Wystarczy, że jest częścią wspólnoty. Artykuł również nie wprowadza rozgraniczenia na współcześnie „modne” określenia, takie jak *pseudokibic*, *kibol* czy, nieco już powoli tracące popularność, *szalikowiec*. Przede wszystkim dlatego, że mogą być one mylące i nieadekwatne w kontekście badań nad publicznością pierwszej połowy XX wieku. Nie oznacza to jednak, że w badaniach została pominięta agresywna część publiczności.

Kibice w okresie międzywojennym nie byli w centrum zainteresowania sprawozdawców sportowych, fotoreporterów, dziennikarzy czy badaczy. Skąd więc wziąć źródła do zbadania tego tematu? Częścią tych badań była analiza relacji prasowych ze spotkań piłkarskich, głównie zamieszczonych w „Przeglądzie Sportowym”, w których sporadycznie pojawiała się choćby skromna wzmianka

¹⁴ Termin *kibic*, *kibicować*, [w:] M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, PWN, t. 1: *a-k*, Warszawa 1999, s. 855.

¹⁵ Termin *kibic*, *kibicować*, [w:] B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wilga, Warszawa 1996, s. 373.

¹⁶ T. Sahaj, *Fani futbolowi...*, s. 86.

¹⁷ Tamże, s. 91.

o zachowaniu publiczności. Z reguły ograniczano się do podania frekwencji. Niekiedy pojawiał się artykuł opisujący publiczność na polskich stadionach. Zwykle był to oddźwięk na skandaliczne, w ocenie dziennikarza, zachowania kibiców. Zdarzały się jednak też teksty, w których autorzy opisywali atmosferę na zagranicznych stadionach, a niekiedy, co cenne, kusili się na porównania do tej panującej na polskich obiektach. Przy badaniach opartych przede wszystkim na prasie trzeba mieć oczywiście wzgląd na ułomność tego źródła, które dostarcza nam wybiórczych informacji i nieco zniekształca rzeczywisty ogląd sytuacji. Uzupełnieniu faktograficznemu z kolei służyło *Kalendarium Lwowa 1918–1939*¹⁸. Istotne okazały się również fotografie ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego. Ówczesni fotoreporterzy skupiali się przede wszystkim na wydarzeniach boiskowych, a więc nie brakuje uwiecznionej walki piłkarzy, strzałów czy przedmeczowych powitań obydwu jedenastek. Niejako przy okazji, gdzieś w tle zdjęcia, niekiedy utrwały się trybuny z kibicami, co bywało pomocne przy ustalaniu wielu faktów. Nieocenione okazały się także wspomnienia, szczególnie lwowiaków, Kazimierza Schleyena i Witolda Szolginia¹⁹. Biorąc pod uwagę emocjonalne przywiązanie autorów do miasta oraz specyfikę wspomnień jako źródła historycznego, konieczne było nałożenie odpowiedniego „filtra” przy ich analizowaniu, co pozwoliło wydobyć ciekawe informacje. Pomocne okazały się także plany miast. Rozwiewały one wątpliwości, szczególnie w kwestii stadionów licznych lwowskich drużyn. Cennych informacji dostarczyły również afisze zapraszające na mecze.

Fot. 1. Mecz piłki nożnej Pogoń Lwów – Dąb Katowice we Lwowie (w tle widoczni są kibice)

Źródło: NAC, sygn. 1-S-2461-2.

¹⁸ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Universitas, Kraków 2012.

¹⁹ W. Szolginia, *Tamten Lwów*, t. 5: *Życie miasta*, Oficyna Wydawnicza Sudety, Wrocław 1994; K. Schleyen, *Lwowskie gawędy*, LTW, Łomianki 2002.

Temat nadal skrywa wiele tajemnic. Z pewnością przy ich odkrywaniu pomocna byłaby szersza kwerenda prasy. Szczególnie rozszerzona o tytuły regionalne, albowiem analiza ogólnokrajowego „Przeglądu Sportowego” mogła zażyć nieco specyfikę Lwowa. Interesujących faktów mogłaby dostarczyć lektura protokołów policyjnych z tego okresu. Bezdyskusyjnie ciekawe spojrzenie na to zagadnienie dałoby przebadanie źródeł ukraińskich, żydowskich i niemieckich.

Z tych właśnie posklejanych skrawków oraz ich analizy powstała niniejsza praca. Mimo wielu pozostałych znaków zapytania mam nadzieję, że uda się nieco przybliżyć czytelnikowi atmosferę przedwojennych lwowskich stadionów i poszerzyć jego wiedzę na ten temat. Być może będzie to początek do dalszych badań nad przedwojennymi kibicami we Lwowie i w całej Polsce.

Fundamenty pod lwowską piłkę klubową kładły gimnazja oraz nauczyciel gimnastyki profesor Eugeniusz Piasecki²⁰. To właśnie w wyniku inicjatywy uczniów i absolwentów szkół zaczęły powstawać pierwsze, niezależne kluby futbolowe. Najstarszy – Związek Klubu Sportowego Lechia (później znany jako Lechia Lwów, najstarszy klub piłkarski w Polsce, choć jeszcze do niedawna trwał o to spór), I Lwowski Klub Piłki Nożnej Sława (późniejszy Czarni Lwów), Klub Gimnastyczno-Sportowy (nieco później właśnie z KGS-u narodziła się słynna Pogoń Lwów)²¹. Swój klub – Hasmona – założyła żydowska młodzież²². Ukraińcy powołali do życia Ukrainę Lwów²³. Mozaikę drużyn piłkarskich możemy uzupełnić jeszcze o najmłodszy z wymienionych – klub mniejszości niemieckiej VIS.

Najpopularniejsza w mieście była Pogoń. Założona została w 1904 roku, wtedy jeszcze jako Klub Gimnastyczno-Sportowy²⁴. Używała niebiesko-czerwonych barw. Grała na stadionie o pojemności 10 tysięcy, za roгатką Stryjską²⁵. Dzisiaj na próżno możemy go szukać. Obecnie teren ten należy do wojska, a jedynym śladem po stadionie mogą być rosnące kasztanowce, zapewne te same, które wcześniej okalały obiekt Pogoni. Drzewa te o tyle są istotne, że uznawane były przez lwowiaków za tzw. „zieloną trybunę”, o czym szerzej później. Badania dotyczące frekwencji na meczach w międzywojennej Polsce, przeprowadzone przez Jana Goksińskiego w opracowaniu *Klubowa historia piłki nożnej do 1939 roku*, dowodzą, że na mecze Pogoni ścigało średnio 3,9 tysiąca widzów (w latach 1921–1939), co nie tylko dowodzi, że była to najpopularniejsza drużyna w mieście, ale plasuje ją jako trzecią drużynę w kraju w tej kategorii – po Cracovii i chorzow-

²⁰ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 128.

²¹ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 59, 83.

²² J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 129; A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 129.

²³ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 130; A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 114; S. Zaborniak, *Kultura fizyczna ludności ukraińskiej na ziemiach polskich 1868–1939*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007, s. 251–252.

²⁴ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 128–129; A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 19.

²⁵ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 58.

skim Ruchu²⁶. Z pewnością jednym z najważniejszych magnesów przyciągających Iwowiaków na trybuny Czerwono-Niebieskich były sukcesy drużyny (mistrzostwo Polski w 1922, 1923, 1925 i 1926)²⁷. Choć w późniejszych latach Pogoń oddała pole klubom krakowskim i chorzowskiemu Ruchowi, nadal się z nią liczone.

Za drugą siłę miasta uchodzili Czarni Lwów, założeni w 1903 roku jako Sława. Od koloru koszulek szybko zyskali swój przydomek, który stał się oficjalną nazwą²⁸. Obiekt Powidlaków, jak nazywano ten klub, również mieścił się za rogatką Stryjską. Położony był po drugiej stronie ulicy względem boiska Pogoni, obie drużyny dzieliło kilkaset metrów²⁹. Stadion Czarnych miał opinię jednego z najlepszych kraju, mieścił około 12 tysięcy widzów³⁰. Obecnie nie został po nim nawet ślad, a w tym miejscu znajduje się parking izby skarbowej. Kibice Powidlaków nie dorównywali frekwencją swoim największym rywalom i z wynikiem 1,8 tysiąca zajmowali drugą lokatę w mieście w tej kategorii³¹. W Polsce plasowało to ich na dwunastej pozycji *ex aequo* z Garbarnią Kraków³². Jan Goksiński zauważa jednak, że kibice Czarnych byli „bardzo przywiązani, wręcz fanatyczni” i znajdowali się w czołówce kraju w kwestii ilości członków wspierających klub (1,3 tysiąca)³³. Z pewnością kibicowanie tej drużynie było trudniejsze, nie nosło bowiem za sobą zbyt wielu okazji do świętowania spektakularnych sukcesów. Za największe trzeba uznać grę w I lidze polskiej w latach 1927–1933 i zdobycie ósmej lokaty w 1928 roku w tych rozgrywkach³⁴.

Nie można zapomnieć o najstarszym klubie, powstałym w 1903 roku jako Związek Klubu Sportowego Lechia. Początkowo zawodnicy przyjęli barwy biało-czerwone, w połowie lat 20. zaczęli używać kolorów biało-zielonych³⁵. Drużyna po wieloletniej tułaczce osiadła w 1924 roku na obiekcie na Pohulance. Boisko zlokalizowane było na tyłach Cmentarza Łyczakowskiego³⁶. Nie mamy pełnych informacji o liczbie widzów na meczach Lechii. Gdy Lechici wkroczyli w decydującą fazę walki o awans do I ligi polskiej w 1930 roku, na spotkaniach zjawiało się średnio 3 tysiące kibiców³⁷. W następnym sezonie średnia frekwencja wynosiła 2,8 tysiąca³⁸. Były to najlepsze lata dla tego klubu. W pozostałych sezonach średnia mogła wahać się na poziomie od 0,5 do 1,5 tysiąca.

²⁶ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 476, 482–483.

²⁷ Tamże, s. 12–23.

²⁸ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 59; J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 128.

²⁹ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 66.

³⁰ Tamże s. 74; *Stadion Czarnych Lwów, 1934* [b.m.w.]: „Koncert Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji fotografia” [b.r.w.].

³¹ J. Goksiński: *Klubowa historia...*, s. 483.

³² Tamże, s. 476.

³³ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 134.

³⁴ Tamże, s. 12–23.

³⁵ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 83–84.

³⁶ Tamże, s. 85.

³⁷ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 145.

³⁸ Tamże, s. 483.

W 1908 roku mniejszość żydowska we Lwowie doczekała się swojego klubu piłkarskiego, Hasmonea³⁹. Członkowie posługiwali się biało-niebieskimi barwami⁴⁰. Żydowski klub z różnych przyczyn zmieniał stadiony. Po I wojnie światowej Hasmonea wydzierżawiła grunt na wschodnich obrzeżach miasta, w Krzywczycach, około 1 km od Cmentarza Łyczakowskiego, gdzie powstał stadion⁴¹. Mógł on pomieścić ponad 10 tysięcy widzów⁴². Jak podaje Andrzej Gowarzewski, wkrótce po pożarze obiektu, w 1932 roku, zaczęto budowę nowego stadionu na terenach pilichowskich (ul. Złota)⁴³. Zastanawiające jednak, że wiele lwowskich planów wydanych w latach 1932–1941 nie zaznacza we wskazanym miejscu istnienia jakiegokolwiek boiska, a obiekt w Krzywczycach nadal wskazuje jako należący do Hasmonei⁴⁴. Czyżby do zrealizowania tej inwestycji nigdy nie doszło? Do największych sukcesów tego klubu trzeba zaliczyć występy w I lidze polskiej w sezonie 1927 (11 miejsce) i 1928 (13 miejsce). W latach 1921–1939 Hasmonea przyciągała na trybuny średnio 1,5 tysiąca widzów, co stawiało ją na trzecim miejscu względem popularności we Lwowie i na 15 w skali kraju⁴⁵. Przypomnijmy istotne w tej kwestii dane statystyczne. W okresie międzywojennym około 30% mieszkańców Lwowa stanowili Żydzi⁴⁶. Nie było drugiego żydowskiego piłkarskiego klubu w Polsce, który gromadziłby równie okazałą publikę.

Trzecia co do wielkości grupa etniczna w mieście także miała swojego piłkarskiego reprezentanta. W 1911 roku powstało Sportowe Towarzystwo Ukraina⁴⁷. W 1928 roku klub przystąpił do PZPN, co spotkało się z ostrą krytyką ze strony ukraińskich środowisk sportowych, gdzie silne wpływy mieli nacjonalisci⁴⁸. Nawoływano do bojkotu „ugodowców”, ale ST Ukraina i tak cieszyła się popularnością. Posługiwali się czerwono-czarno-białymi barwami, choć do 1925 roku występowali w trykotach wyłącznie biało-czarnych⁴⁹. Podczas swojej dzia-

³⁹ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 129; A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 92–93.

⁴⁰ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 106.

⁴¹ Plan miasta Lwowa. Skala 1 : 15000. Lwów – Warszawa: Książnica-Atlas. Rok 1925.

⁴² A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 94.

⁴³ Tamże, s. 106.

⁴⁴ Lwów. Skala 1 : 30 000. Lwów – Warszawa: Książnica-Atlas. Rok 1932; Najnowszy plan Wielkiego Lwowa ze wskaźnikiem orientacyjnym. Skala 1 : 25 000. Lwów: Gazeta Mieszkaniowa. Rok 1936; Plan Wielkiego Lwowa. Skala 1 : 20 000. Lwów: Gazeta Mieszkaniowa. Rok 1937; Popularny Plan Lwowa. Skala 1 : 15 000. Lwów: Wasyl Horbay's Graphical Establishment. Rok 1938; Verkehrsplan Lemberg. Skala 1 : 15 000. Abteilung für Kriegskarten und Vernebungswesen. Rok 1939; Plan von Lemberg. Skala 1 : 10 000. Lwów: Printing House №1. Rok 1941.

⁴⁵ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 476, 483.

⁴⁶ G. Mazur, *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2007, s. 23.

⁴⁷ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 115.

⁴⁸ Tamże, s. 116.

⁴⁹ S. Zaborniak, *Kultura fizyczna ludności ukraińskiej...*, s. 256.

łałości korzystali ze stadionu Sokiła Bat'ko, ale także wynajmowali obiekty od Pogoni i Czarnych. Ten pierwszy zlokalizowany był w sąsiedztwie obiektów Pogończyków i Powidlaków przy ulicy Stryjskiej⁵⁰. Zespół był bardzo popularny wśród ukraińskiej mniejszości i grając mecze wyjazdowe mógł liczyć na wsparcie lokalnej ludności tej narodowości. Dla pełnego zobrazowania kwestii przypomnijmy, że Ukraińcy w okresie międzywojennym stanowili 12–16% mieszkańców Lwowa⁵¹, w województwie lwowskim zaś 35%⁵². Nie ma pełnych danych co do frekwencji na meczach tego klubu. Prawdopodobnie jego ligowe spotkania gromadziły od 1 do 2 tysięcy widzów⁵³. Można przypuszczać, że ukraiński klub miał średnią frekwencję nieznacznie niższą od Lechii, co plasowałoby go jako piątą pod tym względem siłę miasta. Największe powody do świętowania mieli ukraińscy sympatycy futbolu w latach 1937–1939, gdy zespół co sezon zajmował drugie miejsce we lwowskiej lidze okręgowej.

We Lwowie działało jeszcze wiele drużyn, które występowały głównie w niższych ligach regionalnych. Kluby te były mniej popularne od wyżej opisanych i zostawiły po sobie jedynie szczątkowe informacje. Warto wymienić jeszcze związaną z wojskiem, przede wszystkim z 6. pułkiem lotniczym stacjonującym w Skińlowie, Spartę Lwów. Wielu jej piłkarzy było poznańskimi wojskowymi⁵⁴. Wspomnijmy także o Robotniczym Klubie Sportowym Lwów, który był blisko PPS-u i środowisk robotniczych. Ciekawostką jest klub mniejszości niemieckiej VIS Lwów. W 1931 roku wycofał się z Polskiego Związku Piłki Nożnej. Powodem tego, według członków drużyny, był wrogi stosunek do ich zespołu ze strony rywali, sędziów i kibiców⁵⁵.

Jaka atmosfera panowała na stadionach międzywojennego Lwowa? Jak rozkładały się klubowe sympatie mieszkańców? Niniejszy artykuł spróbuje odpowiedzieć na te pytania i gruntownie zbadać otoczkę lwowskich meczów. Temat wydaje się tym bardziej intrygujący, że zarówno piłkarski, jak i kibicowski Lwów to historia przerwana przez wojnę i zmianę granic. Nie ma już omawianych w tej pracy drużyn, a co za tym idzie – rzesz ich sympatyków. W tym fragmencie artykułu odrzucono chronologiczny układ, który zaserwowałby czytelnikowi raczej rodzaj kroniki wydarzeń związanej z kibicami. Zamiast tego spróbowano stworzyć spójny obraz piłkarskiej publiczności Lwowa, który zapewne w wielu punktach będzie wspólnym opisem kibiców międzywojennych w Polsce w ogóle, choć lokalna specyfika często jest widoczna.

⁵⁰ Plan miasta Lwowa. Skala 1 : 15 000. Lwów – Warszawa: Książnica-Atlas. Rok 1931

⁵¹ G. Mazur, *Życie polityczne polskiego Lwowa...*, s. 23.

⁵² J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 450.

⁵³ Tamże, s. 451.

⁵⁴ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 111–113.

⁵⁵ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 431.

⁵⁵ M. Brand, R. Kalimullin, *Lwów – kiedy Sokoły grają w piłkę nożną*, <http://martin-brand.de> [dostęp: 20.05.2016].

Piłka nożna była sportem mas. Szybko zdobywała popularność, a uganiająca się za piłką wśród uliczek i w parkach młodzież na stałe wpisała się w krajobraz polskich miast dwudziestolecia międzywojennego. Grali zarówno ci z uboższych rodzin, jak i z lepiej usytuowanych⁵⁶. „Od chwili powstania Ligi Piłki Nożnej obserwuję olbrzymie zainteresowanie sportem piłkarskim wśród szerokich warstw [...]” – pisał jeden z czytelników „Przeglądu Sportowego” w 1931 roku⁵⁷. Jak donosili dziennikarze tego tytułu, „[...] piłka nożna nic nie straciła ze swej żywotności, nie przekroczyła nawet punktu kulminacyjnego i jest wciąż jeszcze w Polsce sportem najbardziej popularnym”⁵⁸. Zauważali również, że „piłka nożna jest i pozostanie sportem szerokich mas”, określając ją przy tym dyscypliną „plebejuszowską”⁵⁹. Paradoksalnie jednak nie każdy mógł sobie pozwolić na pójście na mecz. Ceny biletów na spotkania ligowe wahały się zwykle od 1,5 do 3 zł⁶⁰. Średnie zarobki robotnika w województwie lwowskim wynosiły – mężczyźni 20,9 zł tygodniowo, kobiety – 10,1 zł. Zdecydowanie lepiej wyglądała sytuacja pracowników umysłowych, zarabiali średnio 61,7 zł tygodniowo, a przedstawicielki płci żeńskiej 38,75 zł⁶¹. Mężczyzna pracujący fizycznie, chcąc pójść na mecz, musiał liczyć się z wydaniem od 7% do 15% swojej tygodniówki! Nie była to tylko lwowska specyfika. Na ten problem uskarżali się w listach do redakcji czytelnicy „Przeglądu Sportowego” – „[...] jestem jednym z tych chętnych, coby z przyjemnością chodzili na mecze, ale czy można sobie pozwolić na taki luksus?” – pytał retorycznie sympatyk warszawskiej Polonii⁶². Na trybunach w całym kraju dominowali więc zamożniejsi mieszkańcy. Czy to jednak znaczy, że Pogoń, Czarnych, Lechię oraz innych drużyny wspierali tylko lwowiaczy z zasobniejszym portfelem? Zebrane materiały źródłowe wskazują, że wysokie ceny wejściówek nie były barierą nie do przeskoczenia dla uboższych kibiców i niekiedy należy to stwierdzenie traktować dosłownie. Prasa donosiła, że część kibiców wchodzi na mecze przechodząc przez ogrodzenia i pokonując siatki dostaje się na dowolne trybuny⁶³. Pogoń Lwów zaskarbiła sobie serca wśród batiarów, których nie było stać na bilet. Jeden z boków stadionu okalały

⁵⁶ W. Szolginia, *Tamten Lwów...*, s. 134–135.

⁵⁷ *List do Redakcji*, „Przegląd Sportowy”, 9 maja, 1931, s. 5.

⁵⁸ *Piłka nożna wciąż panuje...*, „Przegląd Sportowy”, 11 kwietnia, 1935, s. 5.

⁵⁹ *To nie była niespodzianka...*, „Przegląd Sportowy”, 15 września, 1934, s. 4.

⁶⁰ *Stadion Wojskowy D.O.K. 1 im. marsz. J. Piłsudskiego*. 1930. Warszawa: Druk i Administracja Słupów Ogłoszeniowych Miejskich; *Boisko Klubu Sportowego Polonia ul. Konwiktorska obok parku Traugutta*. 1930. Warszawa: Druk i Administracja Słupów Ogłoszeniowych Miejskich; *Rok 1931 w statystykach naczelnich władz piłkarskich*, „Przegląd Sportowy”, 16 stycznia, 1932, s. 5.

⁶¹ K. Plens, *Ile zarabiali nasi dziadkowie przed wojną?*, <http://wynagrodzenia.pl/artukul/ile-zarabiali-nasidziadkowie-przed-wojna> [dostęp: 28.08.2016]; „Mały Rocznik Statystyczny” 1939, R. 10, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1939.

⁶² *Przed kasą „Polonii”*, „Przegląd Sportowy”, 12 kwietnia, 1930, s. 2.

⁶³ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939...*, s. 526.

kasztanowce, na które wspinali się kibice, tworząc tzw. „zieloną trybunę”. We wspomnieniach lwowiaków możemy wyczytać, że sympatycy Czerwononiebieskich mieli na owych drzewach swoje stałe miejsca. Z czasem te same gałęzie przechodziły z ojca na syna, stając się dziedzicznymi⁶⁴. Można znaleźć pojedyncze przykłady podobnych „trybun” na obiektach innych drużyn w Polsce, z reguły na meczach wyjątkowej rangi, jak krakowskie derby⁶⁵. Na spotkaniach Pogoni wpisały się jednak na stałe w krajobraz, tworząc tym samym kolejną batiarską legendę. Porównując zdjęcie z meczu Wisła Kraków – Cracovia z dowolnym ujęciem trybun Pogończyków, pierwszy wniosek takiego stanu rzeczy nasuwa się sam – rozłożyste kasztanowce po prostu świetnie nadawały się do zasiadania na ich gałęziach, w przeciwieństwie do smukłych drzew znajdujących się za stadionem Wisły, na których kibice, owinięci wokół pni, musieli się kuczowo trzymać, by nie spaść. Lwowski folklor nie umykał prasie. Wydawany we Lwowie „Sport: tygodnik ilustrowany” opublikował w 1925 roku karykaturę z kibicem na drzewie, podpisaną „To jest nowa trybuna dla rypurteruf [pisownia oryg. – Sz.B.]”⁶⁶. Gdy jednak i miejsc na konarach nie wystarczało, kibicowi pozostawało tylko mieć pretensje do swojego ojca lub dziadka, że ten przed laty, gdy było to jeszcze możliwe, nie zasiedział odpowiedniej gałęzi, bądź... wykorzystał dziury w parkanie. Jak wspomina Witold Szolginia, otwory te znajdowały się na wysokości 2 m, więc sympatycy futbolu układali sobie prowizoryczne podwyższenia, co umożliwiało obserwacje boiskowych wydarzeń.

Co starsi i wybredniejsi z nich, stali i doświadczeni bywalcy na meczach przynosili ze sobą z domu trzy starannie zapakowane cegłówki. Układali je jedna na drugiej przy „swoich” dziurach w parkanie [...]⁶⁷.

Na niektórych meczach młodzieży przysługiwał nieco tańszy bilet uczniowski. Alternatywnym sposobem wejścia na mecz była drobna pomoc przy organizacji meczu, bądź – mniej legalnym – znalezienie dziury w płocie⁶⁸. Można przypuszczać, że tak najmłodszy radzili sobie w całym kraju. Kluby organizowały też specjalne akcje dla dzieci. W marcu 1936 roku „Przegląd Sportowy” odno-

⁶⁴ K. Schleyen, *Lwowskie gawędy*, s. 62; W. Szolginia, *Tamten Lwów*, s. 131; J. Otałęga, *Za lotem piłki*, Wydawnictwo Jagiellonia, Kraków 2003, s. 58, 63; *Mecz piłki nożnej Pogoń Lwów – Polonia Warszawa we Lwowie*. 23.04.1933 [b.m.w.]: „Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji” [b.r.w.]; *Mecz piłki nożnej Pogoń Lwów – Ukraina we Lwowie*. 03.1937 [b.m.w.]: „Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji” [b.r.w.]; *Mecz piłki nożnej Pogoń Lwów - Wacker Innsbruck we Lwowie*. 04.1936 [b.m.w.]: „Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny - Archiwum Ilustracji” [b.r.w.].

⁶⁵ *Mecz piłki nożnej Wisła Kraków - Cracovia w Krakowie*. 1.05.1938 [b.m.w.]: „Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji” [b.r.w.].

⁶⁶ *To jest nowa trybuna dla rypurteruf* [ilustracja], „Tygodnik ilustrowany: Sport”, 24 marca, 1925, nr 127, szp. 75.

⁶⁷ W. Szolginia, *Tamten Lwów*, s. 132

⁶⁸ S. Mielech, *Gole, faule i ofsajdy*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1957, s. 78; *Z cyklu: felietony sportowe*, „Przegląd Sportowy”, 4 kwietnia, 1934, s. 5.

tował, że młodzież szkolna będzie miała darmowy wstęp na mecze Pogoni w lidze okręgowej, a na rozgrywki ogólnokrajowe wyznaczane będą kolejno różne placówki, których uczniowie bezpłatnie wejdą na stadion⁶⁹. Pół roku wcześniej darmowe bilety dla podopiecznych gimnazjów rozdawali Czarni⁷⁰. Nie zawsze jednak kupienie biletów okazywało się najprostszą metodą na zobaczenie meczu. Niejednokrotnie kluby nie radziły sobie z tłokiem przy kasach. Błędy organizacyjne odstraszały sympatyków futbolu, którzy często rezygnowali ze stania w kolejkach. Zniechęcały również kradzieże, które zdarzały się w tłumie czekających. Organizatorzy starali się unikać takich przykrych sytuacji, zachęcając do nabywania biletów po niższej cenie w przedsprzedaży, ale w przypadku spotkań wysokiej rangi było to niemożliwe⁷¹. Znana też była praktyka wykupywania wejściówek wcześniej przez osoby, które w dniu meczu sprzedawały je nieco drożej. Owo zjawisko zostało opisane przy okazji meczu Polska – Rumunia (23.08.1931)⁷². Można jedynie przypuszczać, że podobni „handlarze” byli spotykani na meczach ligowych, także we Lwowie.

Fot. 2. Mecz piłki nożnej Pogoń Lwów – Wacker Innsbruck we Lwowie (w tle „zielona trybuna”)

Źródło: NAC, sygn. 1-S-2179-1.

⁶⁹ *Akcja wśród młodzieży*, „Przegląd Sportowy”, 12 marca, 1936, s. 6; *Młodzież darmo!*, „Przegląd Sportowy”, 15 lutego, 1936, s. 4.

⁷⁰ *Czarni zainicjowali rozdawnictwo bezpłatnych biletów*, „Przegląd Sportowy”, 19 października, 1935, s. 5.

⁷¹ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 25–26; *Przed kasą „Polonii”*, „Przegląd Sportowy”, 12 kwietnia, 1930, s. 2; *List do redakcji*, „Przegląd Sportowy”, 29 sierpnia, 1931, s. 4.

⁷² *List do redakcji*, „Przegląd Sportowy”, 29 sierpnia, 1931, s. 4.

Przedwojenne fotografie potwierdzają, że na stadiony piłkarskie uczęszczali przede wszystkim mężczyźni, ale na trybunach pojawiały się także kobiety i dzieci⁷³. Dowodem na to może być także nieco humorystyczny opis lwowskiej widowni, pióra Kazimierza Schleyena:

Niektóre panie na trybunach przejmując się zbytnio nigdy nie widziały strzelonej bramki. Przy każdej bowiem niebezpiecznej sytuacji pod bramką Pogoni przymykały oczy i pochylając głowę „odpukiwały nieszczęście” w nieheblowane drzewo⁷⁴.

Afisz zapraszający na mecz Warty Poznań z Pogonią Lwów zdradza nam, że panie mogły niekiedy liczyć na tańszy bilet⁷⁵. Jak odnotował „Przegląd Sportowy”, niektórych kobiet przed zobaczeniem meczu nie odstraszała nawet zimna pogoda i na widowni można było wypatrzeć damy w futrach⁷⁶.

Trybuny piłkarskich stadionów w Polsce wypełniały się głównie zamożniejszymi mężczyznami. Nie znaczy to jednak, że piłka nożna miała charakter elitarny, a kibice wywodzili się jedynie z majątniejszych warstw. Sport ten cieszył się zainteresowaniem szerokich sfer. Na mecze uczęszczali także robotnicy, szeroko rozumiani ulicznicy, a w przypadku Lwowa – batiarzy. Nie zawsze kupowali bilety, co jednak nie stawało im na przeszkodzie w uczestniczeniu w wydarzeniu piłkarskim. Widowiska tego typu nie były też całkiem zmaskulinizowane i na widowni również pojawiały się kobiety. Można przypuszczać, że nie zawsze wynikało to z zainteresowania tą dyscypliną, a motywacje mogły być czysto towarzyskie. Wspomnienia lwowiaków potwierdzają też duże zainteresowanie piłką nożną wśród młodzieży. Oprócz gry w piłkę na podwórku, uczniowie chętnie podpatrywali swoich idoli na stadionach. Warto także dodać, że różne rodzaje trybun – zwykle najdroższa „łóża”, tańsza trybuna i najtańsza „wejściówka” (zazwyczaj miejsca stojące) oraz przytaczana „zielona trybuna” – tworzyły naturalną strukturę widowni, podzieloną ze względu na majątność kibiców i ich status społeczny⁷⁷.

Czy publika zbierająca się na lwowskich stadionach tworzyła jedynie krótkotrwałą wspólnotę, oddającą się rozrywce oglądania piłki nożnej, a po 90 minutach rozplywała się wśród masy mieszkańców, tak samo, jak w przypadku widowni w teatrze czy w kinie? Czy może jednak identyfikowała się z którąś

⁷³ *Mecz piłki nożnej Pogoń Lwów – Cracovia we Lwowie*. 22.04.1934 [b.m.w.]: „Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji” [b.r.w.]; *Mecz piłki nożnej Pogoń Lwów – Ruch Wielkie Hajduki we Lwowie*. 05.1939. [b.m.w.]: „Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji” [b.r.w.]; *Mecz piłki nożnej Pogoń Lwów – Dąb Katowice we Lwowie*. 05.1936. [b.m.w.]: „Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji” [b.r.w.].

⁷⁴ K. Schleyen, *Lwowskie gawędy*, s. 61–62.

⁷⁵ *Zawody o Mistrzostwo Ligi P.Z.P.N. na boisku „Warty”*. 193-. Poznań: Klub Sportowy „Warta”.

⁷⁶ *Pogoń w jubileuszowym nastroju gromi Garbarnię 5:1*, „Przegląd Sportowy”, 3 kwietnia, 1939, s. 2.

⁷⁷ *Stadion Wojskowy D.O.K. 1 im. marsz. J. Piłsudskiego*. 1930, Warszawa: Druk i Administracja Słupów Ogłoszeniowych Miejskich.

z drużyn, a bycie kibicem w jakimś stopniu odbijało się na jej codziennym życiu? Andrzej Gowarzewski w swojej książce *Lwów i Wilno w ekstraklasie* twierdzi, że choć w mieście działały osobno różne kluby sportowe, mające swoje tradycje, herby i barwy, to kibice byli zazwyczaj ci sami. Przychodzili, aby podziwiać poszczególne gwiazdy w akcji⁷⁸. Trudno jednak zgodzić się z wersją, że ten sam sympatyk futbolu pojawiał się na meczach Pogoni, Czarnych, Lechii, Hasmonei, Ukrainy, a gdy jeszcze nie nasycił się oglądaniem kopania piłki, zmierzał na spotkanie RKS-u bądź innego lwowskiego klubu (a miał w czym wybierać). Po pierwsze – mało kogo byłoby na to stać. Po drugie – „Przegląd Sportowy”, który niejednokrotnie namawiał widzów do obiektywnego spoglądania na futbolową rywalizację, pokusił się o tezę, że 70% widowni „patrzy na zawody przez szkiełka własnej sympatii lub antypatii”⁷⁹. W prasie międzywojennej często możemy natknąć się na artykuły ubolewające nad szowinizmem klubowym, którym kieruje się większość kibiców piłkarskich⁸⁰. Co więcej, zdarzało się, że mecze dwóch najpopularniejszych lwowskich drużyn, Pogoni i Czarnych, odbywały się w tym samym czasie, w odległości kilkuset metrów od siebie, co zmuszało do dokonania wyboru. Lwowiacy identyfikowali się ze swoimi zespołami. Witold Szolginia wspomina, że młodzież była podzielona na zwolenników różnych drużyn, rzekomo do tego stopnia, że „żaden «Poganiacz» nie przyjaźnił się z żadnym «Czarnym» i nawet nie do pomyslenia było siedzenie z nim w jednej szkolnej ławce...”⁸¹. Dochodziło z tego powodu również do rodzinnych konfliktów, gdy bracia wspierali zantagonizowane ze sobą kluby⁸².

Zapewne zwolenników chcących podziwiać jedynie grę piłkarzy, bez względu na barwy klubowe, nie brakowało. Takie podejście do sportu zmanifestował nawet jeden z czytelników „Przeglądu Sportowego”, podpisując się w liście do redakcji: „Zwolennik sportu, a nie klubów”⁸³. Przywiązanie i identyfikacja z daną drużyną było jednak zjawiskiem powszechnym. Co więcej, czasami determinowała nawet towarzystwo, w którym kibic się obracał. Można więc przyjąć, że kibice w przedwojennym Lwowie tworzyli nieformalną wspólnotę wokół danego klubu. Brak jest jednak w źródłach wzmianek, aby była to grupa zorganizowana, przejawiająca jakąś większą inicjatywę i działalność poza stadionem.

Zanim przejdziemy do próby odtworzenia atmosfery na stadionach, warto wspomnieć jeszcze, jak ubierał się przedwojenny kibic. Mężczyźni na mecze

⁷⁸ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno w Ekstraklasie...*, s. 114.

⁷⁹ *Jak patrzeć na mecz piłkarski*, „Przegląd Sportowy”, 7 marca, 1931, s. 4.

⁸⁰ *Skrzynka pocztowa. Obserwatorowi. Katowice*, „Przegląd Sportowy”, 7 marca, 1931, s. 2; *Problematy sędziowskie na niedzielnym meczu Warszawianka – Garbarnia*, „Przegląd Sportowy”, 8 listopada, 1930, s. 4; *Skrzynka pocztowa. Łuszk. Łódź*, „Przegląd Sportowy”, 29 sierpnia, 1931, s. 4.

⁸¹ W. Szolginia, *Tamten Lwów*, s. 133–134.

⁸² K. Schleyen, *Lwowskie gawędy*, s. 61.

⁸³ *Skrzynka pocztowa. Zwolennik sportu, a nie klubów*, „Przegląd Sportowy”, 18 czerwca, 1930, s. 4.

przychodzili w garniturach⁸⁴. O tym, że piłkarskie spotkanie wymagało odpowiedniego ubioru, świadczyć może fragment relacji z meczu Hasmonei z Cracovią, przytoczonej przez Andrzeja Gowarzewskiego w książce *Wilno i Lwów w Ekstraklasie*: „Straszliwy upał dał się we znaki obu drużynom, sędziemu, a także publiczności. Ta ostatnia – jak w Anglii – siedziała bez marynarek”. Autor słusznie wyciąga wnioski, że w kwestii ubrania na meczu panowały zasady niemal salonowe⁸⁵. Źródła prasowe, wspomnienia i fotografie nie wskazują, żeby kibice za pośrednictwem swojej garderoby identyfikowali się z drużyną, bądź nawiązywali do barw klubowych⁸⁶. Potwierdza to także, już samym tytułem, artykuł opublikowany na łamach „Przeglądu Sportowego”: *Humor i egzotyka na meczach piłkarskich w Anglii*. Dziennikarz relacjonuje w nim swoje przeżycia z meczu Arsenal Londyn – Tottenham:

Angielski kibic jest bardziej nowoczesny aniżeli nasz. Najpierw poznać takiego pana już z daleka po wyglądzie zewnętrznym. Nosi jakąś część garderoby w kolorach klubu, któremu kibicuje. Najczęściej widać płaskie czapeczki uszyte z kolorowych pasów. Inni mają przypięte kolorowe kokardy czy też szaliki w tych samych barwach⁸⁷.

Objasniający ton redaktora wskazuje, że było to dla niego nowe zjawisko, nieznane w jego kraju. Tekst pierwotnie ukazał się w czeskim tygodniku sportowym, ale fakt, że trafił na łamy polskiej gazety, wskazuje, iż omawiany styl nie był znany w tej części Europy, w tym także w Polsce.

Czy więc ubiór kibica świadczył o kulturze jego zachowania? Stadionowa publika, nie inaczej ta lwowska, na większości meczów tworzyła niezorganizowany tłum, reagujący spontanicznie na boiskowe wydarzenia. Niekiedy na trybunach widoczne były grupy, jak pisała prasa: „nieodpowiedzialnych łobuzów zorganizowanych w szajkę przez ludzi chcących w sporcie odgrywać pewną rolę”⁸⁸. Prawdopodobnie były to niewielkie kliki kibiców z samowznacznymi liderami, które raczej nie służyły z kulturalnego dopingiu. W trakcie spotkań pojawiały się gwizdy, brawa i pokrzykiwania, głównie komentujące decyzje sędziego lub zagrania piłkarzy⁸⁹. Rzecz jasna, sukcesy wspieranej przez publikę dru-

⁸⁴ *Mecz piłki nożnej Pogoń Lwów – Cracovia we Lwowie*. 22.04.1934 [b.m.w.]: „Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji” [b.r.w.].

⁸⁵ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 99–100; *Kto zdobędzie mistrzostwo Ligi w r. 1932-im*, „Przegląd Sportowy”, 10 lutego, 1932, s. 5.

⁸⁶ *Mecz piłki nożnej Pogoń Lwów – Cracovia we Lwowie*. 22.04.1934 [b.m.w.]: „Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji” [b.r.w.]; *Mecz piłki nożnej Pogoń Lwów – Dąb Katowice we Lwowie*. 1936 [b.m.w.]: „Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji” [b.r.w.].

⁸⁷ *Humor i egzotyka na meczach piłkarskich w Anglii*, „Przegląd Sportowy”, 8 grudnia, 1934, s. 5.

⁸⁸ *Czarni – Pogoń 1:0*, „Popularny dziennik ilustrowany: Wiek Nowy”, 7 października, 1930 (nr 8790), s. 14.

⁸⁹ *Pogoń liderem Ligi*, „Przegląd Sportowy”, 16 listopada, 1932, s. 3; *Ciężka porażka Ruchu we Lwowie*, „Przegląd Sportowy”, 12 sierpnia, 1935, s. 2; *Nikłe, ale pewne zwycięstwo Pogoni*, „Przegląd Sportowy”, 21 czerwca, 1933, s. 2; *Bez bramek we Lwowie*, „Przegląd Sportowy”, 30 kwietnia, 1930, s. 4.

żyny wzmagaly entuzjazm i ogólny bezładny harmider na stadionie⁹⁰. Można przypuszczać, że najczęściej pojawiającymi się na stadionach były okrzyki typu: „faul!”, „tempo!”, „karny!”, czy słynny „sędzia kalosz”⁹¹. Historię tego ostatniego tłumaczy nam Stanisław Mielech w książce *Gole, faule i ofsajdy*⁹². Jedną z wersji mówi, że okrzyk ten przywędrował z Łodzi, gdzie słabo prowadzący zawody arbiter zgubił na zabłoconym boisku kalosz, na co widownia zwróciła mu uwagę tym właśnie okrzykiem. Przyjęło się i na kolejnych spotkaniach publiczność skandowała „sędzia kalosz” po błędnych decyzjach arbitra. Druga historia mówi, że powiedzenie to wzięło się od meczu, w trakcie którego zdenerwowany kibic rzucił kaloszem na boisko, a w efekcie widownia wołała „sędzia kalosz”, aby usunięto przeszkodę z placu gry. Później w ten sposób zaczęła wyrażać swoją dezaprobatę na sędziowskie werdykty. Kazimierz Schleyen przytacza anegdotę z meczu we Lwowie, gdy niepomysłna dla Pogoni decyzja sędziego rozjuszyła widownię tak, że jeden z kibiców z oburzenia zaniemówił, więc okrzyk „sędzia kalosz” wyraził w dosłowny sposób – ciskając swoje obuwie na murawę⁹³.

Proste, krótkie, emocjonalne hasła były najbardziej nośne na stadionach, co też „Przegląd Sportowy” zobrazował swoją karykaturą zatytułowaną *Próba chóru kibiców*, na której czterech kibiców i jeden w roli dyrygenta trenowali wspomniane najpopularniejsze okrzyki⁹⁴. Nie zawsze jednak na trybunach panowało podniecenie. Niski poziom gry wprowadzał apatię i znużenie na widowni, na co niejednokrotnie zwracali uwagę sprawozdawcy⁹⁵. W takich sytuacjach niekiedy motywowano piłkarzy do lepszej gry, skandując ich nazwiska⁹⁶. Odnotowano również przypadki, zazwyczaj tylko chwilowego, wspierania drużyny rywali⁹⁷. Wynikało to z docenienia dobrej gry przeciwnika, ale było także niejako demonstracją niezadowolenia wobec swoich piłkarzy. Przykład takiego „przerzucenia sympatii” miał miejsce podczas meczu Emigracji Francuskiej ze słabo dysponowaną tego dnia Pogonią Lwów. W tej sytuacji jednak trzeba zwrócić uwagę, że rywal był nietypowy i mógł budzić sympatię lwowiaków. Nie ma dowodów i trudno sobie wyobrazić, aby do podobnego zachowania doszło na meczach wysokiej rangi z Wisłą czy Ruchem, nie wspominając już nawet o derbach z Czarnymi. Podobny gest sympatii ze strony publiczności spotkał także piłkarzy Po-

⁹⁰ *We Lwowie 3 : 5, w Krakowie 4 : 3*, „Przegląd Sportowy”, 19 września, 1934, s. 3.

⁹¹ *Jak patrzeć na mecz piłkarski*, „Przegląd Sportowy”, 11 marca, 1931, s. 5; *Przygotowania klubów ligowych do sezonu* (ilustracja), „Przegląd Sportowy”, 13 marca, 1930, s. 4.

⁹² S. Mielech, *Gole, faule i ofsajdy*, s. 329.

⁹³ K. Schleyen, *Lwowskie gawędy*, s. 61.

⁹⁴ *Przygotowania klubów ligowych do sezonu* (ilustracja), „Przegląd Sportowy”, 13 marca, 1930, s. 4.

⁹⁵ *Pogoń wiosennym mistrzem Ligi*, „Przegląd Sportowy”, 22 lipca, 1931, s. 4; *Pogoń boję Warszawiankę*, „Przegląd Sportowy”, 20 lipca, 1932, s. 2.

⁹⁶ *Legja – Czarni 2 : 0*, „Przegląd Sportowy”, 31 sierpnia, 1932, s. 5.

⁹⁷ *LKS – Pogoń 2 : 1*, „Przegląd Sportowy”, 20 czerwca, 1934, s. 2; *Wspaniała replika Admiry*, „Przegląd Sportowy”, 15 lipca, 1935, s. 2.

goni w Warszawie, gdzie po burzliwym spotkaniu, zakończonym walkowerem dla lwowian, zostali nagrodzeni brawami, gdy wsiadali do taksówek, a bramkarza Albańskiego kibice fetowali podrzucając go⁹⁸. Widownia potrafiła również docenić takie gesty, jak przywitania piłkarzy przeciwnych drużyn, czy zachowanie się *fair play* rywali, które kwitowała aplauzem⁹⁹. Kibice różnie odnosili się do przeciwników. Niektóre jedenastki witali brawami, inne według nich zasługiwały na gwizdy jeszcze przed rozpoczęciem spotkania. Publiczność pamiętała z reguły poprzednie mecze i zachowanie przyjezdnych, bądź docierały do niej informacje na temat przyjęcia ich piłkarzy w obcym mieście¹⁰⁰. Niektóre drużyny, jak np. Union-Touring Łódź, przyjmowane były we Lwowie przez zwolenników Pogoni z sympatią, by po ostatnim gwizdku schodzić z boiska wśród gwizdów, co było „wynagrodzeniem” za ich nieczystą grę¹⁰¹. Nie zawsze jednak gwizdy musiały wyrażać niezadowolenie. Specyficzna atmosfera panowała na stadionie Pogoni. Tu po raz kolejny posłuży nam historia przytoczona we *Lwowskich gawędach*, tłumacząca nam, dlaczego niezależnie od sukcesu czy porażki drużyny na stadionie rozlegały się gwizdy. Wyjaśnił to jeden z kibiców zasiadających na „zielonej trybunie”: „To niech pan próbuje bić brawo, jak si pan jedną ręką ćsima gałęzi”¹⁰². Z kolei Stanisław Skalski, piłkarz Cracovii, wspomina, że podczas wyjazdowych meczów z Pogonią musiał unikać kasztanów ciskanych w niego przez zwolenników Pogoniacy siedzących na drzewach¹⁰³.

Niemal wszystkie przytoczone opisy zachowania publiczności spotykanego na przedwojennych stadionach łączy jedno – interakcja zachodziła na poziomie publiczność a piłkarze bądź sędzia. Wytlumaczenie tego jest dosyć proste. Na meczach rzadko pojawiali się kibice przyjezdnej drużyny. Miejscowi sympatycy futbolu upust swoich emocji kierowali więc na wydarzenia boiskowe. Trzeba zauważyć, że działo się tak też za sprawą braku zorganizowania tłumu obecnego na meczach. W tym świetle niezwykle interesująco przedstawiają się próby zorganizowania publiczności stadionowej. W styczniu 1930 roku „Przegląd Sportowy” na swoich łamach opublikował tekst pod tytułem *Chór na trybunach. Jak krakowianie dopingują faworytów*¹⁰⁴. Dziennikarz opisuje w nim chór wspierający Cracovię podczas zawodów w różnych dyscyplinach: „Dyrygent chóru układa wierszyk, najczęściej dwuwiersz, przepowiada go cały chór po cichu – potem na dany znak strzela nim w powietrze jak fanfara”. Relacjonuje również

⁹⁸ *Gdy temperamenty ochłonęły*, „Przegląd Sportowy”, 6 maja, 1935, s. 4.

⁹⁹ *Echa zwycięstwa Pogoni nad Wisłą*, „Przegląd Sportowy”, 9 maja, 1931, s. 6; *Stosunek bramek decyduje*, „Przegląd Sportowy”, 5 lipca, 1933, s. 4.

¹⁰⁰ *Przed rokiem*, „Przegląd Sportowy”, 6 kwietnia, 1935, s. 3; *Znowu skandaliczny mecz*, „Przegląd Sportowy” 3 lipca, 1939, s. 2.

¹⁰¹ *Pierwszy punkt Unionu*, „Przegląd Sportowy”, 8 maja, 1939, s. 2.

¹⁰² K. Schleyen, *Lwowskie gawędy*, s. 62.

¹⁰³ J. Otałęga, *Za lotem piłki*, s. 58.

¹⁰⁴ *Chór na trybunach*, „Przegląd Sportowy”, 4 stycznia, 1930, s. 4.

udział tej grupy kibiców na meczach koszykówki kobiet, gdzie byli wyposażeni w biało-czerwone chorągiewki i syreny. Co poniektórzy „poważniejsi członkowie” posiadali „megafonik”. Czy nie przypomina to obrazka ze współczesnych stadionów? Dalej przytacza kilka, jak to autor tekstu określił, „wierszyków” skandowanych przez ten chór, np.: „Hej, Cracovia – dobrze jest – patrz i ucz się – A.Z.S.!” Parę miesięcy później w „Przeglądzie Sportowym” pojawiła się notka, że na trybunach Czarnych i Pogoni „wzorem zagranicy” pojawiły się chorągiewki w barwach klubowych¹⁰⁵. Miesiąc później w prasie odnotowano, że lwowska widownia zaczęła wspierać swoje zespoły za pomocą „rymów częstochowskich” w formie *ad hoc* ułożonych wierszy¹⁰⁶. Pomysł ten mieli zaczerpnąć od przebywających we Lwowie lekkoatletów krakowskich. Znamienny też był komentarz redaktora, który uznał tę formę dopingu za dobrą alternatywę dla wulgarnych okrzyków pojawiających się na polskich stadionach i żywił nadzieję, że „wrodzony lwowski humor” będzie miał w tej kwestii pole do popisu. Czy jednak ta forma zorganizowanego dopingu wokalnego oraz wizualnego z wykorzystaniem chorągiewek przyjęła się? W kolejnych relacjach z ligowych meczów na próżno szukać jakiejś wzmianki na ten temat. Dopiero we wrześniu 1934 roku trafiamy na odpowiedź na list czytelnika ze Lwowa, w którym redakcja sceptycznie wyraża się, jak możemy wnioskować, nie mając niestety możliwości przeczytania pierwszego listu, na temat możliwości zorganizowania tłumu na stadionie: „Aby tłum nakłonić do takiego jak Pan opisuje skandowania skali napięcia zapалу, trzeba narzucić mu chyba sieć dyrygentów”¹⁰⁷. Dopiero w 1936 roku na pierwszej stronie „Przeglądu Sportowego” widnieje tytuł *Brawo kibice Cracovii*, a pod nim tekst opisujący ich wyprawę do Częstochowy¹⁰⁸. W rozmowie z dziennikarzem kierownik sekcji Wawrzecki relacjonował:

Przed wszystkim zdali egzamin kibice. Po raz pierwszy zachowali się tak jak należy. Przygotowaliśmy ich zresztą do tego specjalnie. Już w pociągu rozdaliśmy ulotki i chorągiewki. Ulotka pouczała jak należy dopingować drużynę w czasie meczu, chorągiewka miała służyć do optycznej demonstracji.

Sprawozdawca w dalszej części potwierdzał, że piłkarze Cracovii wspierani byli „chóralnymi okrzykami i wierszami *ad hoc* ułożonymi”, a na trybunach roilo się od chorągiewek. Podobną wyprawę odbyli w lipcu 1937 roku zwolennicy AKS-u Chorzów, którzy na mecz z krakowską Garbarnią udali się kilkoma pociągami, a swój zespół wspierali m.in. zielono-białymi chorągiewkami. Na trybunach było widać wyraźny podział na dwa obozy¹⁰⁹.

Można wnioskować, że w latach 30. podjęto próby stworzenia zorganizowanych grup kibiców i skoordynowanego dopingu. Pojedyncze wzmianki, na doda-

¹⁰⁵ *Notatnik piłkarski. Chorągiewki klubowe*, „Przegląd Sportowy”, 4 czerwca, 1930, s. 4.

¹⁰⁶ *Częstochowskie rymy*, „Przegląd Sportowy”, 12 lipca, 1930, s. 5.

¹⁰⁷ *Odpowiedzi redakcji. Sing. Lwów*, „Przegląd Sportowy”, 15 września, 1934, s. 5.

¹⁰⁸ *Brawo „kibice” Cracovii*, „Przegląd Sportowy”, 15 października, 1936, s. 1.

¹⁰⁹ *Piorun uderza w trybuny*, „Przegląd Sportowy”, 30 sierpnia, 1937, s. 1.

tek opisujące to zjawisko jako coś nowego na polskich stadionach, oraz relacje z różnych meczów ligowych świadczą, że owa inicjatywa prawdopodobnie nie przyjęła się. Wszystko wskazuje na to, że za inicjatorów tej formy wspierania drużyn w Polsce należy uznać zwolenników Cracovii. Przytoczone wcześniej notki udowadniają, że we Lwowie – inspirując się kibicami Pasów – również podjęto takie próby. W kolejnych opisach meczów z udziałem lwowskich drużyn nie ma jednak wzmianek o chorągiewkach ani układanych wierszykach. Należy więc przypuszczać, że były to wydarzenia jednorazowe, a atmosfera na kolejnych meczach wróciła do swojej starej formy. Zaznaczyć również trzeba, że inicjatywy te wychodziły prawdopodobnie zazwyczaj ze strony działaczy klubowych, a nie oddolnie ze strony sympatyków.

Krakowscy kibice być może byli nowatorscy w także nieco innej formie wspierania swoich drużyn. Na murach w grodzie Kraka sympatycy zwaśnionych drużyn malowali hasła typu „Wisła pany, Cracovia dziady”¹¹⁰. Brak jest dowodów, choć nie można tego wykluczyć, że podobne zwyczaje panowały wśród kibiców lwowskich.

Nerwowa atmosfera niejednokrotnie, o czym donosiła prasa, przeradzała się w futbolowe awantury¹¹¹. Miały one miejsce w niemal całej Polsce, nie inaczej było we Lwowie¹¹². Często zapalnik stanowiła niepomyślna dla kibiców decyzja sędziego, porażka wspieranej drużyny oraz prowokacyjne zachowanie bądź brutalna gra piłkarzy rywali¹¹³. Jak donosił „Przegląd Sportowy”, „skandaliczne zachowania” publiczności występowały też na tle antagonizmów klubowych, narodowościowych i międzydzielnicowych¹¹⁴. Do szczególnie głośnych zamieszek dochodziło często w mniejszych miejscowościach w pobliżu Lwowa. Dużo pisano o wydarzeniach w Złoczowie podczas meczu tamtejszej Janiny z Czuwajem Przemyśl we wrześniu 1934 roku, kiedy to kibice pobili sędziego i popularnego lekkoatletę, Romana Seweryna, do tego stopnia, że został nieprzytomny odwieziony do lekarza. Miał także rany zadane ostrym narzędziem. W pobliskim Borysławiu publiczność pobila na meczu Tur Borysław – Betar Drohobycz sekretarza i zawodnika tej drugiej drużyny¹¹⁵. Z kolei w Drohobyczu, w trakcie meczu tamtejszych drużyn (Betaru i Junaka), publiczność przerwała spotkanie wtargnięciem na murawę, gdzie następnie rozegrała się walka pomiędzy kibica-

¹¹⁰ J. Otałęga, *Za lotem piłki*, s. 62.

¹¹¹ *Ukarana brutalność*, „Przegląd Sportowy”, 2 maja, 1934, s. 4.

¹¹² *List świąteczny ze Lwowa*, „Przegląd Sportowy”, 3 stycznia, 1934, s. 2; *Wytępić brutalność na boiskach piłkarskich*, „Przegląd Sportowy”, 6 maja, 1931, s. 6; *Monarcha na czele piłkarstwa*, „Przegląd Sportowy”, 13 października, 1934, s. 2; *Lwów. Na froncie lwowskiej klasy A*, „Przegląd Sportowy”, 19 lipca, 1930, s. 5.

¹¹³ *Lwów*, „Przegląd Sportowy”, 15 sierpnia, 1934, s. 5; *Dwie porażki Lwowa*, „Przegląd Sportowy”, 16 sierpnia, 1933, s. 5; *Wysokie zwycięstwo Pogoni nad Polonią 3:0*, „Przegląd Sportowy”, 20 kwietnia, 1932, s. 4.

¹¹⁴ *Skrzynka pocztowa. Obserwatorowi. Katowice*, „Przegląd Sportowy”, 7 marca, 1931, s. 2.

¹¹⁵ *Sensacyjna porażka Czarnych*, „Przegląd Sportowy”, 29 lipca, 1935, s. 4.

mi¹¹⁶. W Stanisławowie również przerwano mecz z powodu inwazji kibiców na boisko, prawdopodobnie byli to słynący z agresji sympatycy Polonii Przemyśl¹¹⁷. „Gościnności” przemyslan doświadczyli m.in. piłkarze oraz przybyli kibice lwowskiej Lechii, którzy zostali tam poturbowani przez kibiców miejscowych¹¹⁸. W samym Lwowie jednak także dochodziło do podobnych wydarzeń – w sierpniu 1930 roku prasa donosiła o „krwawej bójce na noże” podczas meczu Rekord Lwów – Biali Lwów¹¹⁹. Do zamieszek na widowni doszło m.in. przy okazji małych lwowskich derbów Hasmonea – Lechia¹²⁰. Kibice Pogoni po meczu z Klubem Turystów Łódź zaatakowali kibiców przyjezdnych, a motywem miała być zemsta za incydent w Łodzi, w wyniku którego piłkarz Pogoniacy złamał rękę¹²¹. To oczywiście tylko część przykładów zajęć z publicznością mających miejsce we Lwowie i jego okolicach. Po licznych awanturach stadionowych prasa pisała:

Zmiana obecnego katastrofalnego stanu rzeczy uwarunkowana jest przede wszystkim przeoraniem mentalności tzw. kibiców klubowych, których niesłusznie chrzci się mianem sportowców. Dopóki publiczność dowodzona przez nich nauczy się myśleć innymi kategoriami – nie może być mowy o spokoju i porządku na boiskach¹²².

Na tego typu zajęcia reagowali porządkowi – gdy nie byli sobie w stanie poradzić, interweniowała policja¹²³. Znanе są nawet przypadki szarży policji z dobytymi szablami na boisko, w celu rozpędzenia tłumu¹²⁴. Władze piłkarskie po takich ekscesach zamykały boiska, nakładały zbiorowe zakazy uczestniczenia w meczach dla publiczności oraz wszelkiego rodzaju dyskwalifikacje¹²⁵. Co ciekawe, ekscesów dopuszczali się również sami piłkarze. W sierpniu 1933 roku, w trakcie meczu Hasmonea Lwów – Biały Orzeł Lwów, dwóch zawodników tej drugiej drużyny pobiło sędziego¹²⁶. Nie brakowało też bójek pomiędzy piłkarzami przeciwnych zespołów¹²⁷. Na łamach „Przeglądu Sportowego” opisano zdarzenie z Lublina, gdzie przebywający przy okazji meczu z tamtejszą WKS Unią zawodnicy lwowskiej Pogoni wdali się w sprzeczkę z członkiem klubu

¹¹⁶ Za „dobrym” przykładem, „Przegląd Sportowy”, 29 września, 1934, s. 5.

¹¹⁷ Z całego kraju, „Przegląd Sportowy”, 31 sierpnia, 1932, s. 2; J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 134.

¹¹⁸ Nasz notatnik. W krakowskich mistrzostwach klasy A, „Przegląd Sportowy”, 6 sierpnia, 1930, s. 4; Lwów przed decyzją w klasie A, „Przegląd Sportowy”, 9 sierpnia, 1930, s. 2.

¹¹⁹ Na boiskach piłkarskich lwowskiego okręgu, „Przegląd Sportowy”, 23 sierpnia, 1930, s. 4.

¹²⁰ Lwów. Na froncie lwowskiej klasy A, „Przegląd Sportowy”, 19 lipca, 1930, s. 5.

¹²¹ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, s. 422.

¹²² Za „dobrym” przykładem, „Przegląd Sportowy”, 29 września, 1934, s. 5.

¹²³ Czy to było potrzebne?, „Przegląd Sportowy”, 29 września, 1938, s. 2.

¹²⁴ List do redakcji, „Przegląd Sportowy”, 27 sierpnia, 1930, s. 5.

¹²⁵ W lidze okręgowej Lwowa, „Przegląd Sportowy”, 25 lipca, 1935, s. 4; Skrzynka pocztowa. Baranowicze, „Przegląd Sportowy”, 6 września, 1930, s. 2; Bokserzy i piłkarze Lwowa wojują, „Przegląd Sportowy”, 17 listopada, 1934, s. 3.

¹²⁶ Z całego kraju, „Przegląd Sportowy”, 16 sierpnia, 1933, s. 4.

¹²⁷ Bokserzy i piłkarze Lwowa wojują, „Przegląd Sportowy”, 17 listopada, 1934, s. 3.

Hakoah Lublin, Henrykiem Kuczera, który w efekcie miał zostać postrzelony z rewolweru przez jednego z Poganiaczy¹²⁸. Nadmienmy również, że niekiedy emocjom dawały ponieść się także panie. W Grudziądzu żona piłkarza GKS-u uderzyła trzykrotnie w głowę sędziego, a koleżanki, które przysły jej w sukurs, podarły arbitrowi koszulkę¹²⁹. Doniesienia prasowe nie podają, czy lwowskie damy dorównywały temperamentem paniom z Grudziądza.

Chuligaństwo stadionowe było obecne na międzywojennych meczach. Zamieszki z udziałem kibiców nie były co prawda ligową rutyną, ale mniej więcej regularnie pojawiały się na trybunach polskich stadionów. Liczne artykuły i relacje prasowe udowadniają, że okręg lwowski, choć nie jako jedyny, obfitował w tego typu wydarzenia. W samym Lwowie, poza głównie meczami derbowymi Pogoni i Czarnych oraz z zespołami ze skonfliktowanego Przemyśla, było nieco spokojniej niż na prowincji¹³⁰. Mimo wszystko, lwowska publiczność miała renowę dosyć agresywnej i niebezpiecznej¹³¹.

Czy atmosfera różniła się na poszczególnych stadionach? Wielokrotnie przy okazji meczów we Lwowie prasa pisała o „gorącej publiczności lwowskiej”, „agresywnej widowni”, „gorącym terenie lwowskim” lub określała tamtejszych kibiców „klubowymi szowinistami”¹³². Nie byli jednak jedyni, a podobne epitety na łamach prasy można było znaleźć w stosunku do sympatyków innych drużyn. Prawdą jest natomiast, że atmosfera w niektórych miastach była bardziej stonowana. Tak dziennikarz relacjonował zachowanie publiczności „jeszcze zupełnie niezepsutej” na meczach WKS 22. pp Siedlce:

Publiczność ta siedziała cicho i nawet orzeczenia sędziego krytykowała bardzo nieśmiało. [...] W czasie zawodów nie było słyhać niekulturalnych okrzyków i wydawało się, jakby stosunek do drużyn był zupełnie obojętny¹³³.

Zbadanie atmosfery na meczach drużyn lwowskich utrudnia duża dysproporcja w ilości materiałów. Najpopularniejsza i najbardziej utytułowana w mieście Pogoń zdominowała prasę i wspomnienia lwowiaków. Nawet o mających spore grono sympatyków Czarnych wiemy już sporo mniej. Jeszcze gorzej sytuacja ma się z Lechią, Hasmoneą czy Ukrainą oraz pozostałymi drużynami.

Mecze Poganiaczy z pewnością miały swoją unikalną atmosferę za sprawą omawianej już „zielonej trybuny” i popularności klubu wśród batiarów. Sympa-

¹²⁸ *Smutne echa pobytu Pogoni (Lwów) w Lublinie*, „Przegląd Sportowy”, 21 czerwca, 1933, s. 5.

¹²⁹ *Panie biją... sędziego*, „Przegląd Sportowy”, 30 maja, 1935, s. 4.

¹³⁰ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 150.

¹³¹ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, s. 546; *List świąteczny ze Lwowa*, „Przegląd Sportowy”, 3 stycznia, 1934, s. 2.

¹³² *Przed półmetkiem Ligi*, „Przegląd Sportowy”, 5 lipca, 1930, s. 2; *Sensacyjny mecz Legja – Cracovia w stolicy*, „Przegląd Sportowy”, 6 września, 1930, s. 4; *Cały front ligowy w ogniu*, „Przegląd Sportowy”, 20 września, 1930, s. 4; *Pogoń wiosennym mistrzem Ligi*, „Przegląd Sportowy”, 22 lipca, 1931, s. 4.

¹³³ *W siedzibie 22 p.p.*, „Przegląd Sportowy”, 23 kwietnia, 1932, s. 4.

tycy na widowni mieli gorący temperament, co w połączeniu z wysoką frekwencją musiało tworzyć gorącą atmosferę na meczach tej drużyny¹³⁴. Przypomnijmy, że – według wspomnień – charakterystyczne dla spotkań Pogoni były gwizdy niezależne od dobrej bądź złej gry piłkarzy¹³⁵. Na trybunach, prawdopodobnie jedynie okazjonalnie, pojawiały się klubowe chorągiewki¹³⁶. Widownia prawdopodobnie też tylko incydentalnie skandowała „wierszyki” (dziś powiedzielibyśmy – „przyśpiewki”). Dziennikarze wspominali, że na meczach Pogoni aktywna była nieformalna grupa kibiców o złej renomie, zorganizowana w szajkę¹³⁷. W październiku 1933 roku „Przegląd Sportowy” odnotował wyjazd pięciuset kibiców specjalnym pociągiem na mecz z Cracovią¹³⁸. Trudno powiedzieć, jak często sympatycy Pogoni podążali po Polsce za swoją drużyną. Poza przytoczonym przykładem redaktorzy „Przeglądu Sportowego” nie wspominają o podobnych podróży sympatyków Pogoni w latach 30., co nie musi oznaczać, że takie się nie odbywały. Poganiacze mieli swój hymn, który wykonywano podczas wyjątkowych uroczystości, np. klubowych jubileuszy¹³⁹. *Marsz Pogoni*, autorstwa Henryka Zbierzchowskiego, zaczął się słowami:

Wiele w Polsce mamy drużyn,
Każda inny kolor ma.
Czarną farbę lubi murzyn,
Mnie nie nęci barwa ta¹⁴⁰.

Czyżby był to przytyk do derbowych rywali? Znana jest także inna wersja, w której chór męski zamiast „Czarną farbę lubi murzyn” śpiewa „Białą flagę wznoszą tchórzę”. Atmosfera na meczach Pogoni bywała burzliwa, a spowodowana widownia niekiedy skora do awantur¹⁴¹. Z dużą dozą prawdopodobieństwa możemy stwierdzić, że na meczach Pogoni panowała najbardziej gorąca atmosfera we Lwowie.

Mało wiemy o atmosferze panującej na meczach drugiej co do popularności drużyny w mieście – Czarnych. Jan Goksiński pisał, że Powidlaki mieli bardzo oddanych, niemalże fanatycznych kibiców. Nie wiemy jednak, czy wysuwał takie wnioski jedynie na podstawie przytoczonej w tekście dużej ilości członków wspierających klub, czy były jeszcze inne powody¹⁴². W relacjach z meczów

¹³⁴ *Opinie sędziego*, „Tygodnik ilustrowany: Sport”, 28 kwietnia (nr 7), 1922, szp. 105.

¹³⁵ K. Schleyen, *Lwowskie gawędy*, s. 62.

¹³⁶ *Notatnik piłkarski. Chorągiewki klubowe*, „Przegląd Sportowy”, 4 czerwca, 1930, s. 4.

¹³⁷ *Czarni – Pogoń 1:0*, „Popularny dziennik ilustrowany: Wiek Nowy”, 7 października, 1930 (nr 8790), s. 14.

¹³⁸ *Bój starych rywali*, „Przegląd Sportowy”, 11 października, 1933, s. 6.

¹³⁹ *Z całej Polski zjechali się „Poganiacze”*, „Przegląd Sportowy”, 30 maja, 1939, s. 2.

¹⁴⁰ *Marsz Pogoni*, 1939, Lwów: *Księga pamiątkowa Lwowskiego Klubu Sportowego „Pogoń” 1904–1939 Lwów*.

¹⁴¹ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, s. 546, 975.

¹⁴² J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 134.

Czarnych dziennikarze nadmieniali jedynie, że piłkarze mogli liczyć na wsparcie kibiców¹⁴³. Nie było raczej głośno o ekscesach publiczności wspierającej Czarno-Czerwonych. Nie znaczy to jednak, że na ich meczach panowała „ospała” atmosfera, a o tym, że bywało głośno, mówi nam relacja z odsłonięcia Pomnika Poległych na pobliskiej Persenówce. Autor relacjonujący uroczyste obchody żali się, że podniosła atmosfera była zakłócana przez „dzikie okrzyki”, „wybuchy śmiechu” oraz „huraganowe oklaski” rozlegające się ze stadionu Czarnych, gdzie toczył się mecz z Hasmoneą¹⁴⁴. „Przegląd Sportowy” lat 30. nie odnotował obecności kibiców Czarnych na meczach wyjazdowych. Opisał za to żywiołowe zachowanie pewnego osobnika, który całym sobą przeżywał boiskowe wydarzenia stojąc za bramką Czarnych w ich meczu z Warszawianką w Warszawie. Dziennikarz stwierdził, że zapewne był to przyjezdny, ponieważ w stolicy już dawno takiego przejścia się meczem nie widziano¹⁴⁵. Nie jesteśmy niestety w stanie stwierdzić czy za Powidłakami przyjeżdżały większe wycieczki. Z pewnością najwięcej emocji było na meczach z lokalnym rywalem, Pogonią, z którą toczyła się ostra rywalizacja o prymat w mieście¹⁴⁶. Podobnie jak u Poganiaczy, na widowni Czarnych pojawiały się chorągiewki będące wizualną formą dopingiu¹⁴⁷. Ze szczątkowych opisów atmosfery towarzyszącej meczom Powidłaków możemy wnioskować, że ich publiczność była nieco bardziej stonowana, a relacje z derbów świadczą, że znajdowała się nieco w cieniu największego rywala. Z pewnością nie żałowała jednak dopingiu swoim piłkarzom, a mecze Czarnych mogły liczyć na odpowiedni nastrój.

Lechia, grająca na stadionie ulokowanym na tyłach Cmentarza Łyczakowskiego, przypuszczalnie mogła liczyć na wsparcie mieszkańców okolicy kojarzonej z batiarami¹⁴⁸. Dowodem, że na meczach tego klubu również nie brakowało rozemocjonowanej publiczności, może być opublikowany w „Gazecie Lwowskiej” list, w którym autor z oburzeniem pisze, że godność cmentarza jest szargana m.in. przez znajdujące się w sąsiedztwie boisko na Pohulance (Lechia Lwów), gdzie „tłum rozwydrzonych apaszów” „krzyczy”, „przeklina” i „piekielnie wyje”, gdy piłka wylatuje za płot tłukąc znicze i objając nagrobki¹⁴⁹. Wyjątkowo ożywiona atmosfera panowała na małych derbach z Hasmoneą, która swój stadion miała nieopodal obiektu Lechii. Spotkanie pomiędzy tymi drużynami w lipcu 1930 roku zakończyło się zamieszkami między kibicami¹⁵⁰.

¹⁴³ Czarni – Revera 2:0, „Przegląd Sportowy”, 1 sierpnia, 1938, s. 2; 22 p.p. znów się wyróżnia, „Przegląd Sportowy”, 6 września, 1933, s. 5; Czarni na dobrej drodze, „Przegląd Sportowy”, 23 września, 1935, s. 2.

¹⁴⁴ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939...*, s. 256.

¹⁴⁵ Czarni zwyciężają Warszawiankę 2:0, „Przegląd Sportowy”, 30 września, 1931, s. 3.

¹⁴⁶ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 150; A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, s. 546.

¹⁴⁷ Notatnik piłkarski. Chorągiewki klubowe, „Przegląd Sportowy”, 4 czerwca, 1930, s. 4.

¹⁴⁸ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 85.

¹⁴⁹ Głosy publiczne, „Gazeta Lwowska”, 7 września (nr 203), 1923, s. 7.

¹⁵⁰ Lwów. Na froncie lwowskiej klasy A, „Przegląd Sportowy”, 19 lipca, 1930, s. 5.

Cztery lata później, przypuszczalnie za sprawą rozjuszonych sympatyków żydowskiej drużyny (sympatycy Biało-Zielonych po zwycięstwie mieli powody raczej do świętowania), sędzia zmuszony był opuszczać boisko pod osłoną policji. Lechia tylko przez jeden sezon grała w najwyższej lidze, toteż rzadko dziennikarze poświęcali jej uwagę w „Przeglądzie Sportowym”. Zapisali jednak, że na mecz z Polonią do Przemyśla udała się „spora wycieczka ze Lwowa”¹⁵¹. W tym przypadku również nie jesteśmy w stanie stwierdzić, czy takich podróży kibiców Biało-Zielonych było więcej, ale możemy przypuszczać, że akurat tej wyprawy nie wspominali najlepiej – po spotkaniu zostali poturbowani przez kibiców gospodarzy. Lechia, co prawda, nie mogła pochwalić się takimi osiągnięciami jak Pogon i Czarni, ale wszystko wskazuje na to, że także miała swoich oddanych sympatyków. Przypuszczalnie byli to mieszkańcy Łyczakowa oraz kibice pamiętający początki tego najstarszego przecież klubu w Polsce.

Hasmonea była najpopularniejszym żydowskim klubem piłkarskim we Lwowie, a dane dotyczące frekwencji mówią, że także w całym kraju¹⁵². Szczególnie na przykładzie sytuacji drużyn w Krakowie widzimy, że Żydzi byli podzieleni politycznie i społecznie także w sporcie. Makkabi Kraków miała charakter syjonistyczny, a wśród kibiców przeważali zamożni Żydzi ze środowisk inteligentkich. Ze względu na szabat nie grali w soboty. Z kolei z Jutrzenką sympatyzowała głównie warstwa uboższa i robotnicza. Inni określali charakter klubu jako pół-robotniczy, pół-inteligencki. Kojarzeni byli z socjalistami, a Żydzi przychodzący na mecze mieli podejście bardziej liberalne. Grano niekiedy w soboty. Ortodoksyjni Żydzi z pejsami widywani byli jedynie na meczach Makkabi¹⁵³. Jak było w przypadku lwowskiej drużyny? Przed wszystkim musimy zwrócić uwagę, że Hasmonea zdecydowanie dystansowała poziomem i aktywnością pozostałe żydowskie kluby w mieście. W efekcie nie wytworzyła się poważna alternatywa dla tej drużyny wśród wyznawców religii mojżeszowej. Mało prawdopodobne więc, żeby polityka na trybunach odgrywała tak dużą rolę jak w Krakowie. Na mecze Hasmonei ściągali przede wszystkim sympatycy piłki nożnej, w drugiej kolejności zaś któreś ze stron politycznego sporu. We wspomnieniach także nie przebija się jakieś wyraźne ukierunkowanie klubu. Można przypuszczać, że drużyna była platformą spajającą żydowską tożsamość, choć wewnętrzne spory polityczne na pewno były obecne¹⁵⁴. Na trybuny przychodzili m.in. tradycyjnie ubrani Żydzi¹⁵⁵. O tym jednak, jaki wpływ miała kultura i tradycja żydowska na funkcjonowanie klubu może świadczyć mecz Hasmonei z Czarnymi, który trwał zaledwie minutę. Na boisko wkroczył kierownik drużyny i zmusił sędziego do przerwania spotkania, tłumacząc to zakazem rabi-

¹⁵¹ *Lwów przed decyzją w klasie A*, „Przegląd Sportowy”, 9 sierpnia, 1930, s. 2.

¹⁵² J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 476.

¹⁵³ J. Otałęga, *Za lotem piłki*, s. 73–74; S. Mielech, *Gole faule i ofsajdy*, s. 154.

¹⁵⁴ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 93.

¹⁵⁵ Tamże s. 95.

natu gry w przeddzień Święta Pojednania. Powidlaki wygrali walkowerem¹⁵⁶. Znaną są również tendencje do izolowania się społeczności żydowskiej, której przykładem mogła być historia piłkarza Pogoni, Filipa Schlaffa, zmuszonego przez rodziców do zmiany barw klubowych na Hasmoneę pod pretekstem odstraszenia żydowskich klientów w rodzinnym sklepie¹⁵⁷. Mimo, że relacje Polaków z mniejszościami narodowymi bywały burzliwe i wszelkiej maści ekscesów nie brakowało, według świadków, w sporcie zatargi narodowościowe nie objawiały się silnie. Sędziów, wśród których, *nota bene*, nie brakowało wyznawców religii mojżeszowej, niekiedy oskarżano o prowadzenie gry „pod Żydów”, ale o poważniejszych zatargach na tym tle prasa nie donosiła¹⁵⁸. Środowiska związane z Hasmoneą zwracały uwagę, że częściej z przejawami antysemityzmu spotykały się po 1933 roku¹⁵⁹. Dochodziło też do rywalizacji na tle organizacyjnym. W sierpniu 1938 roku w „Dzienniku Polskim” opublikowano wezwanie do przyjścia na mecz Pogoń – Kispest (Węgry):

[...] obce żywioły urządzają konkurencyjne zawody o tej samej godzinie, w tych samych dniach, mogąc narazić czołowy polski klub sportowy Lwowa na straty materialne, obowiązkiem każdego Polaka jest poprzeć mecz Pogoni¹⁶⁰.

Najwyraźniej chodziło o odbywające się właśnie wtedy spotkania Ukrainy z Garbarnią oraz Hasmonei z Cracovią¹⁶¹. Żydowski kibice również bywali gwałtowni w wyrażaniu swoich emocji, o czym świadczą – opisywane przy okazji spotkania z Lechią Lwów – ich poczynania wobec sędziego czy starcia z kibicami Biało-Zielonych. Z powodu bijatyki przerwano również w 80 minucie mecz „mniejszości narodowych” pomiędzy Hasmoneą a Ukrainą. Nie wiadomo jednak, czy głównymi bohaterami byli kibice, czy sami zawodnicy¹⁶². Na podstawie dostępnych źródeł możemy przypuszczać, że doping na meczach Hasmonei nie był mniej intensywny od tego na meczach Pogoni, Czarnych czy Lechii. Klub był jedną z organizacji spajających żydowską wspólnotę i kultywował swoją odmienność, co musiało się przekładać na specyfikę atmosfery towarzyszącej meczom tej drużyny.

Mimo, że w 1928 roku ST Ukraina przystąpiła do polskich struktur piłkarskich, a ukraińskie środowiska nacjonalistyczne zaczęły namawiać do bojkotu tej drużyny, cieszyła się ona popularnością wśród mniejszości. Grając poza Lwowem, przyciągała lokalną ludność ukraińską, która identyfikowała się z lwowskim zespołem¹⁶³. Jako klub wybijający się osiągnięciami w porównaniu do innych ukraińskich drużyn, pełniła więc funkcję nieformalnej reprezentacji

¹⁵⁶ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, s. 432.

¹⁵⁷ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 103.

¹⁵⁸ J. Otałęga, *Za lotem piłki*, s. 71,74–75.

¹⁵⁹ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 106.

¹⁶⁰ *Ze sportu. Polacy*, „Dziennik Polski”, 14 sierpnia (nr 222), 1938, s. 6.

¹⁶¹ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, s. 918.

¹⁶² Tamże, s. 729; *Bokserzy i piłkarze Lwowa wojują*, „Przegląd Sportowy”, 17 listopada, 1934, s. 3.

¹⁶³ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 451–452; A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 114.

narodowej. Miała zwolenników wśród ogółu ukraińskiej ludności, poza środowiskami skrajnymi. Niestety, w „Przeglądzie Sportowym” wzmianki na temat Ukrainy prawie się nie pojawiają. Wiemy, że w 1934 roku mecz pomiędzy Ukrainą a Hasmoneą zakończył się bijatyką¹⁶⁴. W październiku 1938 roku władze administracyjne zakazały rozegrania ważnego meczu pomiędzy Ukrainą a Junakiem Drohobycz¹⁶⁵ – można jedynie przypuszczać, że w obawie przed zamieszkami. Podobna sytuacja miała zresztą miejsce w przypadku innej ukraińskiej drużyny – Sianu Przemyśl, której mecz z lwowskim TSL odwołano w ostatniej chwili z powodu przybycia 15 tysięcy Ukraińców do Lwowa, co mogło skończyć się zamieszkami. W pierwszym meczu, rozegranym w Przemyślu, Ukraińcy pobili kilku piłkarzy TSL¹⁶⁶. Mając na uwadze, że o większych wybrykach ukraińskiej publiczności w latach 30. nie było głośno, trzeba uznać, że takie wydarzenie były sporadyczne. Jak zachowywali się kibice na meczach Ukrainy? Zdecydowanie zbyt mało mamy wspomnień, doniesień prasowych i opracowań, aby wyciągać nawet przypuszczenia na ten temat.

Kogo lubiło się, a kogo nie we Lwowie? Które mecze budziły najczęściej emocji? Nie możemy nie zacząć od największego piłkarskiego wydarzenia w mieście, czyli „Wielkich Derbów Lwowa”. Wspominaliśmy już o podziale lwowiaków na przede wszystkim dwie najpopularniejsze drużyny, o obozach Poganiaczy i Powidlaków wśród uczniów, oraz rodzinnych konfliktach na tle klubowej sympatii. Jan Goksiński twierdzi, że antagonizmy pomiędzy tymi drużynami w latach 30. były zdecydowanie większe niż pomiędzy sympatykami Wisły i Cracovii¹⁶⁷.

Jak przekładało się to na derbową atmosferę meczu? W październiku 1930 roku prasa donosiła o skandalicznym przebiegu meczu Czarni – Pogoń:

[...] A tłum ryczy jak opętany, miotając najordynarniejsze wyrazy przeciw „Czarnym”. Jeśli te ekscesy nie zostaną zawczasu ukrócone, ludzie przestaną uczęszczać na zawody – nikt nie płaci bowiem słonych wstępów za to, by „szwarcowani” masowo na trybunę, umiejący wszystko plugawić wyrostki darli się jak opętani, nie z racji radości, nie dla zachęcenia do gry swego faworyta, lecz z wyraźnym zamiarem poniżenia ludzkiej godności przeciwnika. Jeśli w czasie wczorajszych zawodów wyzywano nawet matki graczy „Czarnych”, to pytamy co będzie dalej? Lwów stał się obecnie jednym z najgorszych miast pod względem zachowania się widowni, niektórzy panowie przychodzą na zawody jedynie po to, by dać upust swemu repertuarowi literatury rynsztoku¹⁶⁸.

Za wyzwiska w stronę piłkarzy Czarnych odpowiedzialna była m.in. zorganizowana nieformalna grupa kibiców. Mecz przyciągnął 4 tysiące ludzi¹⁶⁹. Ner-

¹⁶⁴ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, s. 729; *Bokserzy i piłkarze Lwowa wojują*, „Przegląd Sportowy”, 17 listopada, 1934, s. 3.

¹⁶⁵ *Ligi okręgowe na półmetku*, „Przegląd Sportowy”, 31 października, 1938, s. 5.

¹⁶⁶ *Nasz notanik. Starostwo odwołuje mecz*, „Przegląd Sportowy”, 25 lipca, 1938, s. 4.

¹⁶⁷ J. Goksiński, *Klubowa historia...*, s. 150.

¹⁶⁸ A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, s. 546.

¹⁶⁹ *Czarni – Pogoń 1:0*, „Popularny dziennik ilustrowany: Wiek Nowy”, 7 października, 1930 (nr 8790), s. 14.

wowa atmosfera panowała również na meczu rok później, a na trybunach zjawiało się o tysiąc mniej widzów¹⁷⁰. Spokojniej było w 1932 roku, kiedy to prasa komentowała, że derby lwowskie tym razem miały odmienny charakter niż zwykle. Widzów po raz kolejny stawiało się jeszcze mniej, bo 2,5 tysiąca¹⁷¹. W maju 1933 roku przy trzytysięcznej publiczności rozegrano mecz Pogoń – Czarni, o którym pisano enigmatycznie, że obfitował w niemiłe incydenty, prawdopodobnie jednak głównie za sprawą ostrej gry piłkarzy. W kolejnych latach derby straciły na znaczeniu za sprawą spadku Czarnych z I ligi. W kolejnych sezonach zamiast tej rywalizacji były mecze Powidlaków z rezerwową drużyną Pogoni w klasie A, które przyciągały znacznie mniejszą publikę¹⁷². Dodajmy jeszcze, że nie tylko piłkarska rywalizacja Czarnych z Poganiaczami budziła ogromne emocje. W sierpniu 1934 roku do awantury doszło na meczu piłki wodnej, przypuszczalnie głównymi bohaterami tych wydarzeń byli sami zawodnicy, którzy po fakcie otrzymali liczne dyskwalifikacje.

Przytoczone przykłady udowadniają nam, że „Wielkie Derby Lwowskie” posiadały swoją wyjątkowo otoczkę, a na trybunach w czasie tych meczów panowało większe podniecenie. Zazwyczaj jednak kończyło się na ostrej grze, niesportowym zachowaniu piłkarzy, a ze strony publiczności jedynie werbalnej agresji. Prasa lat 30. nie wspomina o zamieszkach wywołanych tą rywalizacją.

Można przypuszczać, że podwyższone napięcie panowało także na meczach Lechii z żydowską Hasmoneą. Obydwa kluby swoje stadiony miały ulokowane nieopodal siebie, we wschodniej części miasta, blisko Cmentarza Łyczakowskiego, co z pewnością napędzało rywalizację¹⁷³. Ich mecz w lipcu 1930 roku skończył się awanturą na trybunach¹⁷⁴. Gorąco było też w sierpniu 1934 roku, gdy sędzia potrzebował policyjnej asysty, aby opuścić boisko¹⁷⁵.

Napięte relacje pomiędzy Pogonią Lwów i Wartą Poznań, z bliżej niewyjaśnionych przyczyn, istniały niemal od początku rozgrywek o Mistrzostwo Polski¹⁷⁶. Od wielu lat tym meczom towarzyszyły liczne incydenty. Kulminacją zatargu był jednak wrzesień 1937 roku. W wyniku brutalnej gry i kontuzji przez nią wywołanych kluby zerwały ze sobą stosunki¹⁷⁷. Doszło nawet do tego, że Pogoń wstąpiła z propozycją rozgrywania następnych meczów z Wartą na neutralnym gruncie w Krakowie, przy widowni, która nie opowiadałaby się za jedną

¹⁷⁰ *Derby Lwowa Pogoń – Czarni 1:1*, „Przegląd Sportowy”, 9 września, 1931, s. 4.

¹⁷¹ *Pogoń – Czarni 1:0*, „Przegląd Sportowy”, 12 października, 1932, s. 5.

¹⁷² *Telefonem z całego kraju*, „Przegląd Sportowy”, 30 maja, 1934, s. 2; *Kłopoty i zainteresowania Lwowa*, „Przegląd Sportowy”, 26 maja, 1934, s. 4.

¹⁷³ Najnowszy plan Wielkiego Lwowa ze wskaźnikiem orientacyjnym. Skala 1:25 000. Lwów: Gazeta Mieszkaniowa. Rok 1936.

¹⁷⁴ *Lwów. Na froncie lwowskiej klasy A*, „Przegląd Sportowy”, 19 lipca, 1930, s. 5.

¹⁷⁵ *Znowu rzuty karne...*, „Przegląd Sportowy”, 29 sierpnia, 1934, s. 2.

¹⁷⁶ A. Gowarzewski, *Lwów i Wilno...*, s. 48.

¹⁷⁷ *Warta zrywa z Pogonią*, „Przegląd Sportowy”, 9 września, 1937, s. 4; *Pogoń oskarża Wartę*, „Przegląd Sportowy”, 16 września, 1937, s. 6.

ze stron¹⁷⁸. Miało to spowodować, że mecz będzie się toczyć w „normalnych” warunkach. Ostatecznie do tego nie doszło, ponieważ w styczniu 1938 roku kluby doszły do porozumienia i nastąpiło pojednanie zwaśnionych stron¹⁷⁹. W maju 1938 roku mecze Pogoni z Wartą we Lwowie miały już całkiem inny przebieg. Jedenastkę gości kibice przywitani brawami, a przedstawiciele obydwu klubów wręczyli sobie klubowe upominki¹⁸⁰. W okresie międzywojennym mecze pomiędzy poznańską Wartą i lwowską Pogonią dziś z pewnością określane byłyby „spotkaniami podwyższonego ryzyka”. Niechęć odczuwana była zarówno na poziomie kibiców, piłkarzy, jak i klubowych działaczy. Taki stan rzeczy, z kulminacją w roku 1937, trwał do 1938 roku, po którym strony doszły do porozumienia. Andrzej Górzewski pisze nawet, że antagonizmy te miał ciąg dalszy po II wojnie światowej, w postaci rywalizacji Śląska Wrocław z poznańskim Lechem¹⁸¹. Wnioski te wydają się jednak zbyt pochopne, szczególnie, że za powojenne kluby nawiązujące do tradycji Pogoni uważa się Polonię Bytom (m.in. identyczna tarcza herbowa, ale pozbawiona jeźdźca na koniu; barwy i kilku lwowskich piłkarzy w powojennym składzie) oraz Pogoń Szczecin (m.in. ta sama nazwa i barwy).

Incydentów i napiętej atmosfery nie brakowało też w końcówce lat 30. na meczach Pogoni z Ruchem Wielkie Hajduki oraz z AKS-em Chorzów¹⁸². Szczególnym echem odbił się mecz rozegrany we Lwowie z tą drugą drużyną w lipcu 1939 roku. Miejscowi kibice już na początku meczu przywitani gości gwizdami i wrogimi okrzykami. Później obrzucili kamieniami zawodników rywali. Lwowska publiczność rozjuszyła dodatkowo rozmowa jednego z piłkarzy z trenerem prowadzona w języku niemieckim. Kibice zwymyślali AKS od „szwabów” i „hitlerowców” i zwrócili uwagę zawodnikowi, że reprezentując polski klub i będąc w polskim Lwowie, powinien mówić po polsku. Inny piłkarz AKS-u pod koniec meczu miał opuścić spodenki, „wywołując niebywałe zgorzenie wśród widzów”¹⁸³.

Wyjątkowe stosunki za to łączyły lwowską Pogoń z Cracovią, która – jak pisał „Przegląd Sportowy” – „zawsze cieszyła się we Lwowie sympatią”¹⁸⁴. Pisano również o „serdecznej przyjaźni” łączącej oba kluby. Prawdopodobnie począt-

¹⁷⁸ *Dookoła zatargu dwu klubów*, „Przegląd Sportowy”, 20 września, 1937, s. 2.

¹⁷⁹ *Pakt przyjaźni Pogoni z Wartą*, „Przegląd Sportowy”, 20 stycznia, 1938, s. 5.

¹⁸⁰ *Jeden punkt Warty we Lwowie*, „Przegląd Sportowy”, 16 maja, 1938, s. 2.

¹⁸¹ A. Górzewski, *Wilno i Lwów...*, s. 48.

¹⁸² *Zdziesiątkowana Pogoń nie ustępuje Ruchowi*, „Przegląd Sportowy”, 6 lipca, 1936 s. 2; *Ruch zwycięża Pogoń*, „Przegląd Sportowy”, 22 sierpnia, 1938, s. 2; *2 samobójcze bramki Pogoni*, „Przegląd Sportowy”, 4 lipca, 1938 s. 2; *Cracovia protestuje. Pogoń zrywa stosunki z AKS*, „Przegląd Sportowy”, 13 października, 1938, s. 2; *Nie ma konfliktu AKS – Pogoń*, „Przegląd Sportowy”, 17 października, 1938, s. 2.

¹⁸³ *Echa skandalicznego meczu we Lwowie*, „Ilustrowany Kurier Codzienny”, 5 lipca (nr 183), 1939, s. 12; A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, s. 975.

¹⁸⁴ *Szerokie plany lwowskiej Pogoni. Cracovia we Lwowie*, „Przegląd Sportowy”, 12 marca, 1936, s. 6; J. Otałęga, *Za lotem piłki*, s. 67.

ków tej zażyłości trzeba szukać w roku 1935, gdy Cracovia spadła do II ligi, a Pogoń zwróciła się z postulatem by ze względu na rolę, jaką krakowski klub pełnił w rozwoju polskiej piłki, pozostawić Pasy w najwyższej klasie rozgrywkowej. Dobre relacje zostały jeszcze bardziej wzmocnione przez zwycięstwo Pogoni z AKS-em Chorzów, które pomogło Cracovii zdobyć mistrzostwo Polski w 1937 r.¹⁸⁵ Według prasowych opisów, we Lwowie cieszą się podwójnie – z sukcesu przyjaciół oraz wzrostu formy Pogoni. „Zwycięzcom z Chorzowa trzykrotne cześć” – telegrafował do Poganiaczy klub z Krakowa¹⁸⁶.

Z pewnością na wyrost byłoby mówienie o istnieniu ruchu kibicowskiego we Lwowie lat 30. XX wieku. Niemniej jednak przeprowadzona analiza źródeł, głównie prasy, udowadnia, że pojawiały się próby organizowania kibiców. Co więcej, opisywane przez gazety „szajki łobuzów” świadczą, że niekiedy podobne pomysły wychodziły oddolnie. Z przekonaniem możemy mówić, że trybuna tamtych lat „żyły” i często panowała na nich gorąca atmosfera. Liczne przykłady piłkarskich zamieszek i waśni świadczą o tym, że agresja i przemoc od zawsze towarzyszyła piłce nożnej, nie inaczej we Lwowie. Nie brakowało też jednak pięknych gestów i czystej sportowej rywalizacji. Piłka nożna spajała i wzmocniała narodową tożsamość wszystkich nacji żyjących obok siebie w tym mieście. Można żałować, że analiza tej mozaiki jest nieco wybrakowana. Z powodu braku źródeł nie udało się ustalić, jaka atmosfera panowała na meczach ST Ukrainy. Jeszcze większą zagadką pozostaje klub niemieckiej mniejszości VIS. Częściowo udało się odtworzyć cechy charakterystyczne dla piłkarskiej publiczności Lwowa, które znacząco odróżniałyby ją od tej z innych polskich miast, oraz lokalną otoczkę meczy. Należałoby jednak w dalszych badaniach przyjrzeć się specyfice Leopolis głębiej. Perspektywa prasy, przede wszystkim centralnej, wydają się niewystarczająca. Warto odwiedzić znajdujący się obecnie na terenie Ukrainy Lwów – co prawda z opisanych w tej pracy wydarzeń nie zostało już prawie nic, ale delikatny powiew legendy można poczuć na meczach reaktywowanej w 2009 roku, grającej w lidze ukraińskiej, Pogoni. Można także przejść się ulicą Stryjską w poszukiwaniu prawdopodobnie nadal tych samych kasztanów, na które przed laty wdrapywali się lwowscy batiarzy sympatyzujący z Poganiaczami. Gdy obejrzymy się za siebie, dostrzeżemy miejsce, gdzie niegdyś znajdował się stadion Czarnych, obecnie parking. Jadąc zaś na Cmentarz Łyczakowski, można przy okazji zahaczyć o sąsiadujące z nekropolią boisko na Pohulance, niegdyś będące twierdzą Lechii.

¹⁸⁵ *W sukurs Cracovii*, „Przegląd Sportowy”, 8 listopada, 1937, s. 2.

¹⁸⁶ *Zwycięzcom z Chorzowa – cześć*, „Przegląd Sportowy”, 11 listopada, 1937, s. 2.

Bibliografia

A. Źródła

Prasa

- Afisze ze zbiorów Cyfrowej Biblioteki Narodowej – Polona (www.polona.pl).
Fotografie ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego (www.nac.gov.pl).
„Mały Rocznik Statystyczny” 1939, R. 10, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1939.
Nuty *Marszu Pogoni*, źródło: Wikimedia (www.wikimedia.org), *Księga pamiątkowa Lwowskiego Klubu Sportowego „Pogoń” 1904–1939*, Lwów 1939.
Plany miasta Lwowa ze zbiorów Miejskiego Archiwum Medialnego (lvivcenter.org).

II. Wspomnienia i pamiętniki

- Schleyen K., *Lwowskie gawędy*, LTW, Łomianki 2002.
Szołginia W., *Tamten Lwów*, t. 5: *Życie miasta*, Oficyna Wydawnicza Sudety, Wrocław 1994.

III. Prasa

- „Gazeta Lwowska” 1923, nr 203 (7 września).
„Ilustrowany Kurier Codzienny” 1939, nr 183 (5 lipca).
„Przegląd Sportowy” 1930–1939.
„Sport: tygodnik ilustrowany” 1922, nr 7 (28 kwietnia); 1925, nr 127 (24 marca).
„Wiek Nowy: popularny dziennik ilustrowany” 1930, nr 8790 (7 października).

B. Literatura

- Andersson T., *Swedish Football Hooliganism, 1900–39*, „Soccer and Society” 2001, vol. 2, no. 1, s. 1–18.
Antonowicz D., Kossakowski R., Szlendak T., *Aborygeni i konsumenci: o kibicowskiej wspólnocie, komercjalizacji futbolu i stadionowym apartheidzie*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 2015.
Biedrzycka A., *Kalendarium Lwowa 1918–1939*, Universitas, Kraków 2012.
Brand M., Kalimullin R., *Lwów – kiedy Sokoły grają w piłkę nożną*, <http://martin-brand.de> [dostęp: 20.05.2016].
Chomicki P., Śledziona L., *Piłka nożna na polskim Pomorzu 1920–1939. Historia sportu*, t. 2, NADA, Mielec 2016.
Chomicki P., Śledziona L., *Rozgrywki piłkarskie w Galicji do roku 1914. Historia sportu*, t. 3, NADA, Mielec 2015.
Chomicki P., Śledziona L., *Rozgrywki piłkarskie w Łodzi 1910–1919. Historia sportu*, t. 1, NADA, Mielec 2014.
Dokowicz A., *Wulgaryzmy w języku kibiców polskich, czyli „Polska grać, k... mać!”*, Wydawnictwo Naukowe „Silva Rerum”, Poznań 2014.

- Đorđević I., *Twenty years later: The War Did (Not) Begin at Maksimir*, „Glasnik etnografskog instituta SANU” 2012, s. 201–216.
- Drzazga E., *Chuligaństwo futbolowe w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2016.
- Duda J., *Kibice, polityka, wojna – wydarzenia na stadionie Maksimir w Zagrzebiu w relacjach prasy jugosłowiańskiej*, „Slavia Meridionalis” 2010, nr 10, s. 87–101.
- Dudała J., *Fani-chuligani: rzecz o polskich kibolach: studium socjologiczne*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2004.
- Dunning E., *Fighting Fans: Football Hooliganism as a World Phenomenon*, University College Dublin Press, Dublin 2002.
- Dunning E., Maguire J., Murphy P., *Football Spectator Violence and Disorder before the First World War: A Reply to R.W. Lewis*, „The International Journal of the History of Sport” 1998, vol. 15, issue 1, s. 141–162.
- Dunning E., Murphy P.J., Williams J., *The roots of football hooliganism: An historical and sociological study*, Routledge, London 1988.
- Duttler G., Haigis B. (red.), *Ultras: eine Fankultur im Spannungsfeld unterschiedlicher Subkulturen*, Transcript, Bielefeld 2016.
- Gaszyński P., *Zanim powstała liga: sezon 1919 (Almanach rozgrywek piłkarskich w Polsce w latach 1919–1926)*, t. 1, Gargulion, Kraków 2013.
- Gaszyński P., *Zanim powstała liga: sezon 1920 (Almanach rozgrywek piłkarskich w Polsce w latach 1919–1926)*, t. 2, Gargulion, Kraków 2014.
- Gaszyński P., *Zanim powstała liga: sezon 1921 (Almanach rozgrywek piłkarskich w Polsce w latach 1919–1926)*, t. 3, Gargulion, Kraków 2017.
- Goksiński J., *Klubowa historia polskiej piłki nożnej do 1939 r.*, t. 1: *Regiony – branże – frekwencja*, PZI Softena, Warszawa 2013.
- Gowarzewski A., *Lwów i Wilno w ekstraklasie*, t. 4, GiA, Katowice 1997.
- Guttmann A., *Sports Spectators from Antiquity to the Renaissance*, „Journal of the Sport History” 1981, vol. 8, no. 2, s. 5–27.
- Hałys J., *Piłka nożna w Polsce 1918–1926*, t. 2, NADA, Mielec – Kraków 2017.
- Horak R., *Things change: trends in Austrian football hooliganism from 1977–1990*, „The Sociological Review” 1991, vol. 39, no. 3, s. 531–548.
- Husting A., de Waele J.M. (red.), *Football et identités*, Editions de l’Université de Bruxelles, Bruxelles 2008.
- Jurczak J., *Chuligaństwo stadionowe: symbole i gesty na polskich stadionach*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2011.
- Jurczewski M., *Prawno-kryminalistyczna problematyka przestępczości stadionowej* (rozprawa doktorska), Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Prawa, 2013.
- Karwacki A., Lenartowicz M., *An overview of social conflicts in the history of Polish club football*, „European Journal for Sport and Society” 2005, vol. 2, no. 2, s. 97–107.

- Karwacki A., Lenartowicz M., *Wrogość i sympatie w polskiej piłce nożnej w perspektywie społeczno-historycznej*, „Kultura Fizyczna” 2001, nr 5–6, s. 23–26.
- Kita A.M., *Piłkarscy ultras. Na przykładzie argentyńskich barras bravas (zjawisko kibicowania we współczesnej Argentynie)*, Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński, Łódź 2013.
- Kowalski R., *Potomkowie Hooligana – szalikowcy: społeczno-kulturowe źródła agresji widowni sportowych*, Adam Marszałek, Toruń 2000.
- Kossakowski R., Kurowski J., Nowakowski J. (red.), *Modern futbol a świat kibiców: interdyscyplinarne studia nad kulturą futbolu*, Orbis Exterior, Pszczółki 2015.
- Kossakowski R., Michałowski L. (red.), *Sport, sportowcy, kibice. Perspektywa socjologiczna*, Orbis Exterior, Pszczółki 2014.
- Lewis R.W., *Football hooliganism in England before 1914: a critique of the dunning thesis*, „The International Journal of the History of Sport” 1996, vol. 13, issue 3, s. 310–339.
- Louault F., de Waele J.M. (red.), *Soutenir l'équipe nationale de football: enjeux politiques et identitaires*, Université de Bruxelles Eds, Bruxelles 2016.
- Lupa B., *Edmund Cenar – ojciec chrestny lwowskiej piłki nożnej*, „Kurier Galicyjski” 2015, 28 sierpnia – 14 września, s. 26–27 [przetłumaczony fragment książki: B. Lupa, *Kronika lwowskiej piłki nożnej (od poł. XIX w. do 1965 r.)* t. 1].
- Mazur G., *Życie polityczne polskiego Lwowa 1918–1939*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2007.
- Miatkowski J., Owsiański J., *1927. Ten pierwszy sezon ligowy Polska Liga Piłki Nożnej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2017.
- Mielech S., *Gole, faule i ofsaidy*, Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa 1957.
- Mills R., *Commemorating a Disputed Past: Football Club and Supporters' Group War Memorials in the Former Yugoslavia*, „History. The Journal of the Historical Association” 2012, vol. 97, issue 328, s. 540–577.
- Mills R., *It All Ended in an Unsporting Way: Serbian Football and the Disintegration of Yugoslavia, 1989–2006*, „The International Journal of the History of Sport” 2009, no. 26.9, s. 1187–1217.
- Oswald R., *Fußball-Volksgemeinschaft: Ideologie, Politik und Fanatismus im deutschen Fußball 1919–1964*, Campus Verlag, Frankfurt am Main 2008.
- Otałęga J., *Za lotem piłki*, Wydawnictwo Jagiellonia, Kraków 2003.
- Piotrowski P., *Szalikowcy: o zachowaniach dewiacyjnych kibiców sportowych*, Adam Marszałek, Toruń 1999.
- Piotrowski P., *Chuligani a kultura futbolu w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Plens K., *Ile zarabiali nasi dziadkowie przed wojną?*, <http://wynagrodzenia.pl/artukul/ile-zarabiali-nasi-dziadkowie-przed-wojna> [dostęp: 28.08.2016].

- Sahaj T., *Fani futbolowi. Historyczno-społeczne studium zjawiska kibicowania*, AWF, Poznań 2007.
- Sahaj T., *Od fana do chuligana. Kibicowanie w sporcie współczesnym*, AWF, Poznań 2011.
- Sahaj T. (red.), *Pogranicza współczesnego sportu. Ujęcie społeczne*, AWF, Poznań 2009.
- Spaaij R., *Football hooliganism as a transnational phenomenon: Past and present analysis: A critique – More specificity and less generality*, „International Journal of the History of Sport” 2007, no. 24, s. 411–431.
- Wojtaszyn D., *Kibice w socjalizmie: trybuny piłkarskie w NRD – studium historyczno-społeczne*, Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Oświatowe, Wrocław 2013.
- Zaborniak S., *Kultura fizyczna ludności ukraińskiej za ziemiach polskich (1868–1939)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2007.

C. Słowniki:

- Dunaj B. (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wilga, Warszawa 1996.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego PWN*, t. 1: a–k, PWN, Warszawa 1999.

Football Terraces of Lviv in the 1930s in the Sports Press. Selected Issues

Abstract

The number of scientific publications about football in Poland before II World War time is slowly increasing. Topic has still many secrets. Especially, we know too little about spectators, who attended to the matches that time. Supporters were not in the spotlight for journalist and photo-reporters, but some press information, memories, photos and other sources brings many interesting discoveries. This thesis try to show phenomenon of football support in Poland, in the 1930s, especially in Lviv. In this paper, to be a football fan is something broad. It is research on everything around game – vocally and visually cheering the team, antagonisms between clubs, football violence, social cross-section of football fans, nationality issue, aspect of dress and others. The research is on supporters, who attended to the matches of Lviv football clubs, mainly – Pogoń, Czarni, Lechia, Hasmonia and Ukraina. This thesis tries to answer the question of the level of organization of football fans at that time.

Keywords: history of sport, social history, football, fans, interwar period, Lviv, Pogon, Czarni, Lechia, Hasmonia, ST Ukraina.

Daniel BAKOTA*

Sport for the Disabled in the Province of Częstochowskie in the Years 1975–1998

Abstract

The paper discusses the development of sport for the disabled on the territory of the częstochowskie province existing in the years 1975–1998. The content of the text relates to activities of the Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation of the Sports Association “Start” established on 17 November 1975 and the Provincial Sports Association of Labour Cooperatives “Start” set up on 27 January 1976. The article also outlines successful performances of disabled sportspeople from the province of częstochowskie. These were successes at both all-Poland and international events.

Keywords: Sports Association of Labour Cooperatives “Start”, sport for the disabled, province of częstochowskie

The aim of this paper is to discuss the development of sport for the disabled in the province of częstochowskie. The time periods cover the years 1975–1998. The initial date is 1975 – under the act of the Sejm (lower chamber of the Polish parliament) of the People’s Republic of Poland of 28 May 1975 on the national administrative reform, 49 provinces were established in place of the then 17 ones¹. The closing date is marked by the year 1998 when the national administrative reform was enforced, as a result of which since 1 January 1999 a three-tier administrative division started to operate (provinces, districts and communes).

The basic research method used in the writing of this paper was an analysis of historical sources. Also, a method of induction and deduction has been applied. The following research areas have been put forward:

---

* dr, Institute of Physical Education, Tourism and Physiotherapy Jan Długosz University in Częstochowa, e-mail: d.bakota@ajd.czyst.pl

¹ K. Łabędź, M. Mikołajczyk, *Wielka Historia Polski po 1956 [Great history of Poland after 1956]*, vol. XV, Kraków 2001, p. 132.

- Did Sports Association of Labour Cooperatives “Start” (SALC) help disabled sportspeople from the province of częstochowskie to pursue sports aspirations?
- Were disabled sportspeople from the province of częstochowskie successful in the years 1975–1998 in the all-Polish and international arena?

As far as the present state of research is concerned there are two papers discussing sport for the disabled on the territories of selected provinces from the years 1975–1998². The existing works – taking into account the period discussed – relate to a greater extent to sport of people with disabilities within all-Poland scope, starts of sportspeople at the Paralympic Games, as well as the activity of the organizations dealing with sport for the disabled³.

² A. Połaniecka, P. Lenik, *Sport osób niepełnosprawnych w województwie koszalińskim w latach 1975–1998* [Sport for the disabled in the province of koszalińskie in the years 1975–1998], [in:] L. Nowak, T. Jurek (ed.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 12 (2): *Kultura fizyczna w Polsce Ludowej* [Recent history of physical culture in Poland, vol. 12 (2): *Physical culture in People's Republic of Poland*], Gorzów Wlkp. 2016, pp. 263–271; W. Nadolski, R. Krasowski, *Sporty zimowe osób niepełnosprawnych w województwie nowosądeckim (1975–1998)* [Winter sports for the disabled in the province of nowosądeckie (1975–1998)], [in:] I. Pezdan-Słiż (ed.), *Kultura fizyczna w rehabilitacji życiowej osób niepełnosprawnych* [Physical culture in life rehabilitation of the disabled], Rzeszów 2014, pp. 78–90.

³ M. Kowalczyk, R. Szaj, M. Maniak-Iwaniszewska, T. Woźny, J. Gugąła, K. Durczok, P. Kowal, *Sport osób niepełnosprawnych* [Sport for the disabled], Truszczyń 2013; *Vademecum. Sport niepełnosprawnych* [Vademecum. Sport for the disabled], ed. K. Hady-Bartkowiak et al., Warszawa, n.d.; J. Patkiewicz, *Pół wieku pasji nurkowej osób niepełnosprawnych 1963–2013* [Half a century of diving passion of people with disabilities 1963–2013], Wrocław 2014; M. Luczak, P. Kolak, *Z dziejów szermierki niepełnosprawnych na wózkach w Polsce na przełomie XX i XXI wieku* [History of fencing of the disabled people using wheelchairs in Poland at the turn of 20th and 21st century], “Marketing i Rynek” [“Marketing and the Market”] 2015, 11, pp. 193–202; W. Duński, *Od Paryża 1924 do Sydney 2000: polscy medaliści olimpijscy i paraolimpijcy: encyklopedia ilustrowana* [From Paris 1924 to Sydney 2000: Polish Olympic and Paralympic medallists: illustrated encyclopedia], Warszawa 2000; A. Płomiński, *Przygotowanie i udział reprezentacji Polski w I Zimowych Igrzyskach Paraolimpijskich – Örnsköldsvik 1976 r.* [Preparation and participation of the Polish national team in the 1st Winter Paralympic Games – Örnsköldsvik 1976], “Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” [“Research Papers of Jan Długosz University in Częstochowa. Physical Culture”] 2015, vol. 14, no. 2, pp. 135–142; Ł. Wójcik, *Geneza i rozwój paraolimpizmu na Pomorzu Zachodnim (1948–2005)* [Origins and development of Paralympic movement in Western Pomerania (1948–2005)], “Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Prace Instytutu Kultury Fizycznej” [“Research Papers of Szczecin University. Papers of the Institute of Physical Culture”] 2010, no. 27, pp. 141–154; Z. Szafkowski, *30-lecie Gorzowskiego Związku Sportu Niepełnosprawnych “Start” (1976–2006)* [Thirty years of the Gorzów Association of Sport for the Disabled “Start” (1976–2006)], Gorzów Wlkp. 2007; Z. Szafkowski, *35-lecie Gorzowskiego Związku Sportu Niepełnosprawnych “Start” (1976–2011)* [Thirty-five years of the Gorzów Association of Sport for the Disabled “Start” (1976–2011)], Gorzów Wlkp. 2011; Z. Szafkowski, *40-lecie Gorzowskiego Związku Sportu Niepełnosprawnych “Start” (1976–2016)* [Thirty-five years of the Gorzów Association of Sport for the Disabled “Start” (1976–2016)], Gorzów Wlkp. 2016.

The responsibility for sports activities among invalids and disabled people was shouldered by SALC "Start". The association was engaged in the related activity within the scope of physical education, sport and tourism among people with different dysfunctions. Basic statutory and policy objectives were achieved by the Association primarily through "[...] providing sports classes in a variety of disciplines and competitions, organizing competitions, camps and excursions, conducting recreational gymnastics during breaks at work and organizing other forms of recreation and sports activities"⁴. The provincial SALC "Start" operated from 27 January 1976 to 30 November 1990⁵.

On 17 November 1975, before the Provincial SALC "Start" was established, the Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation (ICSRTR) of the Sports Association "Start" was set up with its seat in Częstochowa in Świerczewskiego 25/27 street⁶. It was established on the basis of the Inter-Cooperative Centre of Sport, Tourism and Recreation "Start" created on 4 October 1974⁷.

At the founding meeting Aleksander Izarta was elected he President of ICSRTR "Start" with Vice-Presidents: Jerzy Girek, Zdzisław Kowalik and Julian Penca⁸. The activity of the Centre focused on members and employees of labour cooperatives, cooperatives of the disabled, members of their families and school youth of the Central Union of Labour Cooperatives⁹.

The primary goal of ICSRTR "Start" was organizing and developing its activity within the scope of sport, rehabilitation, tourism and recreation after finished work. These objectives were pursued through mass sport, gymnastics during breaks at work, rehabilitative exercises (conducted by mgr Łukomski in the Orłowski Hospital in Tysiąclecie district of Częstochowa) and tourism¹⁰.

⁴ K. Warchoń, *Kultura fizyczna w województwie przemyskim w latach 1975–1998* [*Physical culture in the province of przemyskie in the years 1975–1998*], doctoral thesis, University of Physical Education, Warszawa 2000, p. 157.

⁵ J. Mielczarek (ed.), *20 lat województwa częstochowskiego* [*Twenty years of the province of częstochowskie*], Częstochowa 1995, p. 115.

⁶ Archiwum Państwowe w Częstochowie [State Archive in Częstochowa] (hereinafter: SACz), Urząd Miejski w Częstochowie [the City Council in Częstochowa] (hereinafter: CCCz), file no. 34/14, Extract from the minutes of the General Meeting establishing the Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation of the Sports Association "Start" in Częstochowa held on November 17, 1975, p. 16.

⁷ SACz, CCCz, file no. 34/14, Minutes of the General Meeting establishing the Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation of the Sports Association "Start" in Częstochowa held on 4 October 1974, p. 22.

⁸ SACz, CCCz, file no. 34/14, Extract from the minutes of the General Meeting establishing the Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation of the Sports Association "Start" in Częstochowa held on November 17, 1975, p. 16.

⁹ SACz, CCCz, file no. 34/14, Framework statutes of Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation of the Sports Association of Labour Cooperatives "Start", p. 7.

¹⁰ SACz, CCCz, file no. 34/14, Report on the inspection conducted on 10 June 1976 in the Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation "Start" in Częstochowa, p. 5.

The activity of the Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation "Start" according to the data of 1976 coordinated 23 sports and tourist clubs of labour cooperatives and cooperatives of the disabled as well as 4 sports clubs. At that time the Centre had 5.200 members¹¹. In the same year (23 November 1976) ICSRTR "Start" was deleted from the register of associations and unions of the City Council in Częstochowa¹².

In the second half of the 1980s on the territory of the częstochowskie province there were 26 sports and tourist clubs, 3 sports clubs "Start" and a section of orienteering¹³.

The following associations were engaged in sport for the disabled in the province of częstochowskie: Provincial SALC "Start" in Częstochowa, Rural Sports Club (RSC) "Goliat" in Częstochowa (conducting sections of bodybuilding, swimming, chess and draughts), Częstochowa Sports Club (CKS) of the Deaf "Warta" in Częstochowa (established in 1992), the Association of Physical Culture, Sport and Tourism of the Blind and Partially Sighted "Jutrzenka" in Częstochowa (founded in 1997 and conducting sections of horse riding, swimming, chess, tourism and draughts) and the Students' Sports Club (SSC) of the Deaf "Junior" in Lubliniec.

The best disabled competitor of the częstochowskie province in the 2nd half of 1980s was Halina Zawadzka – a representative of CKS "Budowlani" in Częstochowa. During the 15th Games of the Deaf (GD), which took place in 1985 in Los Angeles she stood on the podium twice. She won the gold medal in the 400-m run (57.83), and the silver medal in the 800-m run (2:16.11)¹⁴.

In this period also athletes of the Provincial SALC "Start" were successful. In 1987 in the Polish Championships of the disabled they won medals in the following disciplines: table tennis (bronze medal); swimming (1 silver medal and 3 bronze ones); in track and field events (a three-person team representing the province won 6 medals: 2 gold, 1 silver and 3 bronze ones) and in chess (a bronze medal in a team)¹⁵.

---

¹¹ SACz, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Częstochowie [Provincial Committee of the Polish United Workers' Party in Częstochowa] (hereinafter: PC PUWPCz), file no. 602, Study for the Executive of the Provincial Committee of the Polish United Workers' Party in Częstochowa, subject: Programme for the development of physical culture and sport for the years 1977–1980 and prospects until 1990, Częstochowa, 1976, unpubl.

¹² SACz, CCCz, file no. 34/14, Decision of the Internal Affairs Office of the City Council in Częstochowa on deletion of ICSRTR "Start" from the register of associations and unions in Częstochowa, Częstochowa, 23 November 1976, p. 1.

¹³ SACz, PC PUWPCz, file no. 603, Study for the Provincial Committee of PUWP in Częstochowa, subject: Information on the implementation of the resolution of the Plenum of the Provincial Committee of PUWP in Częstochowa on the role of physical culture, sport and tourism in the process of educating young generation, Częstochowa, April 1988, unpubl.

¹⁴ "Gazeta Częstochowska" ["Częstochowa Daily" (newspaper)] 1985, no. 31/1511, p. 11.

¹⁵ SACz, PC PUWPCz, file no. 603, Study for the Provincial Committee of PUWP in Częstochowa, subject: Information on the implementation of the resolution of the Plenum of

In 1989, representatives of Provincial SALC "Start" took part in the Polish Championships of the Disabled in swimming. In the team classification the competitors from the province of częstochowskie were ranked the 15th. The best results were achieved by: Andrzej Dądela (Cooperative of the Disabled "Rozwój" in Kłobuck) and Antoni Wymysło (CD "Polimer" in Lubliniec) – won 2 silver and bronze medals each; Jan Grzesiak (PCD "Uniwersum") and Paweł Wardega (CD "Renoma") – won 2 bronze medals each and Tomasz Migalski who won one bronze medal. The competitors were prepared to start in the championships by Kazimierz Żak¹⁶.

In the 1990s, the best results in sport for the disabled – for Częstochowa – were achieved by Rafał Nowak (an athlete of the Częstochowa Sports Club (CKS) "Budowlani"). He represented Poland at GD twice. At the 17th GD, which took place in Sofia in 1993, in the 3,000-m obstacle race he took the 5th place (10:15.77), whereas at the 18th GD in Copenhagen in 1997, he won two medals: gold in the 3,000-m obstacle race (9:21.10) and silver in the 1,500-m run (4:02.52). He was also successful in 1995 during European Championships in Lausanne. In the 3,000-m obstacle race he won the gold medal¹⁷.

Another (deaf) sportsman who was successful in the 1990s was Paweł Pięta (a table tennis player) training in the Students' Sports Association (SSA) of Higher Teacher Training School. During German International Championships of the Deaf which were held in 1998 he won the silver medal¹⁸. In 1998 he also won two bronze medals (in singles and doubles) in Individual Polish Championships of the Deaf in table tennis¹⁹.

In 1998, in Częstochowa for the first time Open Championships of the Disabled in chess were held. They were organized on the initiative of RSC "Goliat" established at the beginning of 1998. There were separate classifications for the deaf, blind and the remaining disabled. Among the deaf the 1st place was taken by Józef Kudliński with Alfred Wierus ranked the 2nd and Zbigniew Łągiewka taking the 3rd place. In the classification of the blind Franciszek Kala won ahead of Tadeusz Goliszek and Waclaw Dąbek. The winner of the tournament awarded the cup funded by the President of "Warta" was Józef Drózdź. The second place was taken by Roman Dabiałek, and the 3rd – Zdzisław Grabczyński²⁰.

---

the Provincial Committee of PUWP in Częstochowa on the role of physical culture, sport and tourism in the process of educating young generation, Częstochowa, April 1988, unpubl.

¹⁶ "Gazeta Częstochowska" ["Częstochowa Daily" (newspaper)] 1989, no. 21, p. 12.

¹⁷ C. Michalski, *Analiza obciążeń treningowych w rocznym cyklu szkoleniowym w biegach średnich i długich zawodnika niesłyszącego – studium przypadku* [Training load analysis in the annual training cycle in the deaf competitor's medium and long runs – case study], [in:] R. Muszkieta, W. Żukow, M. Napierała, E. Saks (ed.), *Stan i rozwój regionalnego sportu i rekreacji* [Condition and development of regional sport and recreation], Bydgoszcz 2010, p. 80.

¹⁸ W. Pięta, *Akademicki Związek Sportowy w Częstochowie w latach 1945–2000* [Students' Sports Association in Częstochowa in the years 1945–2000], Częstochowa 2007, p. 274.

¹⁹ "Gazeta Częstochowska" ["Częstochowa Daily" (newspaper)] 1998, no. 116, p. 16.

²⁰ "Gazeta Częstochowska" ["Częstochowa Daily" (newspaper)] 1998, no. 48, p. 15.

During the Polish Championships of the Disabled in swimming, which were held in 1998 in Oświęcim the silver medal in the 50-m backstroke race was awarded to Grzegorz Włochowicz (RSC "Goliat")²¹.

Significant results in sport of people with disabilities were also achieved by students of the Basic Vocational School from the School and Educational Centre for the Deaf in Lubliniec. In April 1993 in sports competitions (no discipline was specified) of the Polish deaf youth championship level they won Polish team championship²². In turn, on 5 March 1994 in Polish Indoor Championships in athletics young competitors from Lubliniec won 13 medals (5 gold, 4 silver and 4 bronze ones). The team representing Lubliniec, performing as "Warta" Częstochowa, in unofficial classification was ranked the 1st²³.

At the Winter Spartakiad in Racibórz held on 15–20 March 1994 a team of girls from the Basic Vocational School of the School and Educational Centre for the Deaf No. 1 won Polish championship in volleyball. The winning team was made up of: Alina Domin, Alicja Imiołczyk, Izabela Jura, Agnieszka Kokoszka, Agnieszka Kołodziej, Lidia Krymarys, Iwona Olejniczak and Agnieszka Saliszewska²⁴.

On 9–10 April 1995 the 2nd National Winter Spartakiad for Deaf Youth was held. There were competitions in five disciplines: cross-country races, indoor football, basketball, swimming and table tennis. Swimming and table tennis competitions were held in Częstochowa; cross-country races in Grunwald Park in Lubliniec, with start and finish at the "Sparta" stadium; whereas the indoor football tournament was played in the hall of a military unit of the 1st Special Regiment in Lubliniec. The Spartakiad was attended by 253 athletes (representing 18 clubs) from across Poland. In the overall medal count competitors from Lubliniec took the 6th place winning 1 silver medal²⁵.

The representatives of SSC of the Deaf "Junior", which operated in the School and Educational Centre for the Deaf in Lubliniec achieved success both on the national and international scale. In the years 1994–1998 the club enjoyed many successes, among others it won the team Polish championship in athletics three times, vice-Polish championship in girls' volleyball and Polish championship of secondary schools in girls' volleyball²⁶. A strong link of SSC of the Deaf "Junior" was Monika Nowak who trained swimming under the tutelage of Janusz Bosiacki. At the 2nd National Winter Spartakiad for Deaf Youth in 1995 she won 7 medals (3 gold – 50-m breaststroke, 50-m backstroke and 200-m medley; 3 silver – 100-m freestyle, 200-m backstroke and 100-m butterfly stroke

²¹ "Gazeta Częstochowska" ["Częstochowa Daily" (newspaper)] 1998, no. 116, p. 16.

²² "Nowiny Lublinieckie" ["Lubliniec News" (newspaper)] 1993, no. 12, p. 17.

²³ "Nowiny Lublinieckie" ["Lubliniec News" (newspaper)] 1994, no. 23, p. 14.

²⁴ "Nowiny Lublinieckie" ["Lubliniec News" (newspaper)] 1994, no. 24, p. 14.

²⁵ "Nowiny Lublinieckie" ["Lubliniec News" (newspaper)] 1995, no. 36, p. 11.

²⁶ "Nowiny Lublinieckie" ["Lubliniec News" (newspaper)] 1998, no. 89/130, p. 7.

and 1 bronze medal in 100-m backstroke). Then, at the 4th National Youth Spartakiad held in 1997 in Poznań she won 10 medals, improving five Polish records of female juniors and two of female seniors. In addition, during these competitions she reached the Olympic minimum in 200-m and 400-m freestyle²⁷. That is why she represented Poland in 1997 at the GD in Copenhagen and at the European Championships of the Deaf in Vilnius, where she won the bronze medal in 200-m breaststroke²⁸.

The competitors of SSC of the Deaf “Junior” at the Polish Youth Championships in Athletics held in 1998 won 36 medals. Thus they dominated team classification. They obtained a total of 240 points and were ahead by 57 points of “Olimpijczyk” Olecko which was ranked the 2nd. Among the most prominent competitors of Lubliniec “Junior” during these championships were: Krzysztof Domin, Marta Hołownia, Michał Jamrozik, Mariusz Kwasek, Anna Radziejewicz, Grzegorz and Sebastian Szynczewscy. The Polish record in high jump of younger juniors was established by Mariusz Kwasek (186 cm) who also won triple jump (12.68 m). The 2nd place in triple jump was taken by his club colleague – Krzysztof Domin (11.89 m). Athletes of Lubliniec “Junior” were also successful in javelin and discus throw. The third places in discus throw were taken by: Michał Jamrozik and Grzegorz and Sebastian Szynczewscy. Similarly, in javelin throw three competitors from Lubliniec stood on the podium. Medal-winning positions were also taken by the 4×100-m (boys – 1st place, girls – 2nd) and the 4×400-m (boys – 2nd place, girls – 3rd) relay teams. In addition, Anna Radziejewicz and Marta Hołownia are also worth mentioning. Anna Radziejewicz in the 100-m run won vice-championship of Poland (13.69) and Marta Hołownia in javelin throw took the 2nd place, and in discus throw – the 3rd one. All the successes achieved by the competitors of SSC of the Deaf “Junior” were made possible owing to the commitment of Jan Wojciechowski and Mirosław Wysocki (athletics instructors)²⁹.

To sum up, it must be noted that the Provincial SALC “Start” – despite its short activity (1976–1990) – enabled people with disabilities to meet their physical movement needs, shape physical fitness, and develop motor skills within certain disciplines and sports competitions. Because of this commitment of the Association, the disabled from the częstochowskie province were successful primarily in such disciplines as athletics, volleyball, swimming, chess and table tennis. They won victories not only in Polish championships, but also at games or other international sports events for people with various organ dysfunctions (hearing, sight, amputated limbs, with paralysis and other diseases of the locomotor system). It is noteworthy that in the 1990s disabled athletes were also successful starting in colours of SSA, RSC, SSC and other sports clubs.

²⁷ “Nowiny Lublinieckie” [“Lubliniec News” (newspaper)] 1997, no. 44/85, p. 6.

²⁸ “Nowiny Lublinieckie” [“Lubliniec News” (newspaper)] 1998, no. 89/130, p. 7.

²⁹ “Nowiny Lublinieckie” [“Lubliniec News” (newspaper)] 1998, no. 79/120, p. 8.

Bibliography

A. Sources

I. Archival sources

State Archive in Częstochowa

— Provincial Committee of the Polish United Workers' Party in Częstochowa (1975–1989)

— the City Council in Częstochowa from years [1946] 1973–1990 [1991]

II. Printed sources

Decision of the Internal Affairs Office of the City Council in Częstochowa on deletion of ICSRTR “Start” from the register of associations and unions in Częstochowa, Częstochowa, 23 November 1976.

Study for the Executive of the Provincial Committee of the Polish United Workers' Party in Częstochowa, subject: Programme for the development of physical culture and sport for the years 1977–1980 and prospects until 1990, Częstochowa, 1976.

Study for the Provincial Committee of PUWP in Częstochowa, subject: Information on the implementation of the resolution of the Plenum of the Provincial Committee of PUWP in Częstochowa on the role of physical culture, sport and tourism in the process of educating young generation, Częstochowa, April 1988.

Report on the inspection conducted on 10 June 1976 in the Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation “Start” in Częstochowa.

Minutes of the General Meeting establishing the Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation of the Sports Association “Start” in Częstochowa held on 4 October 1974.

Framework statutes of Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation of the Sports Association of Labour Cooperatives “Start”.

Extract from the minutes of the General Meeting establishing the Inter-Cooperative Centre of Sport, Rehabilitation, Tourism and Recreation of the Sports Association “Start” in Częstochowa held on 17 November 1975.

III. Press

“Gazeta Częstochowska” [“Częstochowa Daily” (newspaper)] 1985, 1989, 1998.

“Nowiny Lublinieckie” [“Lubliniec News” (newspaper)] 1993–1995, 1997, 1998.

B. Literature

I. Publications

- Duński W., *Od Paryża 1924 do Sydney 2000: polscy medaliści olimpijscy i paraolimpijcy* [From Paris 1924 to Sydney 2000: Polish Olympic and Paralympic medallists], Warszawa 2000.
- Kowalczyk M., Szaj R., Maniak-Iwaniszewska M., Woźny T., Gugąła J., Durczok K., Kowal P., *Sport osób niepełnosprawnych* [Sport for the disabled], Truszczyń 2013.
- Łabądź K., Mikołajczyk M., *Wielka Historia Polski po 1956* [Great history of Poland after 1956], vol. 15, Kraków 2001.
- Łuczak M., Kolak P., *Z dziejów szermierki niepełnosprawnych na wózkach w Polsce na przełomie XX i XXI wieku* [History of fencing of the disabled people using wheelchairs in Poland at the turn of 20th and 21st century], "Marketing i Rynek" ["Marketing and Market"] 2015, 11, pp. 193–202.
- Michalski C., *Analiza obciążeń treningowych w rocznym cyklu szkoleniowym w biegach średnich i długich zawodnika niesłyszącego – studium przypadku* [Training load analysis in the annual training cycle in the deaf competitor's medium and long runs – case study], [in:] Muszkieta R., Żukow W., Napierała M., Saks E. (ed.), *Stan i rozwój regionalnego sportu i rekreacji* [Condition and development of regional sport and recreation], Bydgoszcz 2010, pp. 71–88.
- Mielczarek J. (ed.), *20 lat województwa częstochowskiego* [Twenty years of the province of częstochowskie], Częstochowa 1995.
- Nadolski W., Krasowski R., *Sporty zimowe osób niepełnosprawnych w województwie nowosądeckim (1975–1998)* [Winter sports for the disabled in the province of nowosądeckie (1975–1998)], [in:] Pezdan-Śliż I. (ed.), *Kultura fizyczna w rehabilitacji życiowej osób niepełnosprawnych* [Physical culture in life rehabilitation of the disabled], Rzeszów 2014, pp. 78–90.
- Patkiewicz J., *Pół wieku pasji nurkowej osób niepełnosprawnych 1963–2013* [Half a century of diving passion of people with disabilities 1963–2013], Wrocław 2014.
- Pięta W., *Akademicki Związek Sportowy w Częstochowie w latach 1945–2000* [Students' Sports Association in Częstochowa in the years 1945–2000], Częstochowa 2007.
- Płomiński A., *Przygotowanie i udział reprezentacji Polski w I Zimowych Igrzyskach Paraolimpijskich – Örnsköldsvik 1976 r.* [Preparation and participation of the Polish national team in the 1st Winter Paralympic Games – Örnsköldsvik 1976], "Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna" ["Research Papers of Jan Długosz University in Częstochowa. Physical Culture"] 2015, vol. 14, no. 2, pp. 135–142; <http://dx.doi.org/10.16926/kf.2015.14.21>.

- Połaniecka A., Lenik P., *Sport osób niepełnosprawnych w województwie koszalińskim w latach 1975–1998* [*Sport for the disabled in the province of koszalińskie in the years 1975–1998*], [in:] Nowak L., Jurek T. (ed.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce*, t. 12 (2): *Kultura fizyczna w Polsce Ludowej* [*Recent history of physical culture in Poland*, vol. 12 (2): *Physical culture in the People's Republic of Poland*], Gorzów Wlkp. 2016, pp. 263–271.
- Szafkowski Z., *30-lecie Gorzowskiego Związku Sportu Niepełnosprawnych "Start" (1976–2006)* [*Thirty years of the Gorzów Association of Sport for the Disabled "Start" (1976–2006)*], Gorzów Wlkp. 2007.
- Szafkowski Z., *35 lat Gorzowskiego Związku Sportu Niepełnosprawnych "Start" (1976–2011)* [*Thirty-five years of the Gorzów Association of Sport for the Disabled "Start" (1976–2011)*], Gorzów Wlkp. 2011.
- Szafkowski Z., *40 lat Gorzowskiego Związku Sportu Niepełnosprawnych "Start" (1976–2016)* [*Thirty-five years of the Gorzów Association of Sport for the Disabled "Start" (1976–2011)*], Gorzów Wlkp. 2016.
- Vademecum. Sport niepełnosprawnych* [*Vademecum. Sport for the disabled*], ed. K. Hady-Bartkowiak et al., Warszawa, n.d.
- Wójcik, Ł. *Geneza i rozwój paraolimpizmu na Pomorzu Zachodnim (1948–2005)* [*Origins and development of Paralympic movement in Western Pomerania (1948–2005)*], "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Prace Instytutu Kultury Fizycznej" ["Research Papers of Szczecin University. Papers of the Institute of Physical Culture"] 2010, no. 27, pp. 141–154.

II. Unpublished works

a) doctoral theses

- Warchoń K., *Kultura fizyczna w województwie przemyskim w latach 1975–1998* [*Physical culture in the province of przemyskie in the years 1975–1998*], University of Physical Education, Warszawa 2000.

Sport osób niepełnosprawnych w województwie częstochowskim w latach 1975–1998

Streszczenie

W pracy omówiono rozwój sportu osób niepełnosprawnych na terenie istniejącego w latach 1975–1998 województwa częstochowskiego. Treści zamieszczone w tekście dotyczą działalności powołanego 17 listopada 1975 r. Międzyspółdzielnicznego Ogniska Sportu, Rehabilitacji, Turystyki i Wypoczynku Zrzeszenia Sportowego „Start” i powstałego 27 stycznia 1976 r. Wojewódzkiego Zrzeszenia Sportowego Spółdzielczości Pracy „Start”. Przybliżono też sukcesy, które osiągnęli niepełnosprawni sportowcy z województwa częstochowskiego. Były to sukcesy zarówno w imprezach ogólnopolskich, jak i międzynarodowych.

Słowa kluczowe: Zrzeszenie Sportowe Spółdzielczości Pracy „Start”, sport osób niepełnosprawnych, województwo częstochowskie.

CZĘŚĆ II
TEORIA I METODYKA WYCHOWANIA
FIZYCZNEGO I SPORTU

Yurii LIANNOI*, Mykhailo LIANNOI**,
Liudmyla MAKSYMENKO***, Yana KOPYTINA****

Recreational Technologies (Elements of Floorball Sports) for Children of 5 and 6 Years of Age

Abstract

The article focuses on the reorganization of teaching and educational space, which would be based on the principles of innovation, and its integration into European and world educational space. It is ascertained that one of the priority methods for developing national education is to expand additional free opportunities for physical culture and sports classes in the system of educational institutions; to develop a network of free institutions of physical culture and sports for children and young people outside the system of formal education. The efficiency of recreational technologies in the teaching and educational process in educational institutions which improve the quality of sports and recreational activities and ensure their availability and performance has been proved. It is shown that using elements of floorball sports in the physical education preschool system improves the performance of physical development, physical fitness and psycho-emotional sphere of children of 5 and 6 years of age.

Keywords: recreational technologies, elements of floorball sports, health of the children of 5 and 6 years of age.

Introduction

The education system in Ukraine entered a period of fundamental change, characterized by new understanding of its goals, values, quality and awareness

---

* Ph.D. in Pedagogical Sciences, Professor. Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University, Sumy, Ukraine

** Ph.D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor. Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University, Sumy, Ukraine

*** Postgraduate student. Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University, Sumy, Ukraine

**** Ph.D. in Physical Education and Sports. Sumy State A.S. Makarenko Pedagogical University, Sumy, Ukraine, yana@kopytin.in.ua

of the need to move to continuous teaching and educational process with an innovative conceptual approach in the development and use of modern educational technologies. In this regard, one of the main directions of developing the long-term and mobile education system, including physical education, along with increasing the level of its quality, is to ensure accessibility for all groups, increasing creative potential of the teachers, and the main part – to ensure focus of the studies on new educational technologies. It is provided by several state documents: Laws of Ukraine “On Education” [6], “On Preschool Education” [6], Basic Components of Preschool Education [1], [7], “The Strategy of National Patriotic Education of Children and Youth” [8], late preschool children development program “Vpevnenyi start” [15], educational programs “Dytyna v doshkilni roky” [5], preschool children development program “Ya u sviti” [14], partial educational programs: “Pro sebe treba znaty, pro sebe treba dbaty” – a program on the basics of physical health and life safety of the children aged 3–6 [10], “Kazkova fizkultura” – a program of physical education for young and preschool children [2]. Normative legal documents in the system of physical education for maintaining and strengthening health include using games with the sports elements. They highlight the main objectives of teaching children sports elements and recommend games and playing exercises in badminton, basketball, gorodki, table tennis, hockey and football. It emphasizes using active games and special physical exercises in the teaching and educational process for optimal problem solving in teaching preschoolers games with elements and the formation of their ability to perform basic motor actions regarding the technique of the corresponding game [2], [12]. At the current stage of development of the pedagogic science, state programs provide that solving health problems in preschool educational institutions should be closely linked to ensuring psychological well-being of a child, protection and strengthening of not only physical, but also mental and moral health of a preschooler [11].

Thus, the search for ways to improve the teaching and educational process, namely the inclusion of recreational technologies which would not accumulate, but rather contribute to the process of optimization of mental performance, physical activity and active recreation, becomes more urgent [9], [14], [16]. We share the opinion that a special role should be assigned to recreational technologies to preserve and strengthen the health of late preschoolers: using free time efficiently, filling it with the active physical activity with various means of physical training, including emotionally rich means (sports with simplified rules or their game elements, etc.).

Methods

65 children aged 5 and 6 were involved in the study (according to the analysis of medical records all of them belonged to the main group of physical education). The children were divided into the main group (MG) and the comparison

group (CG) with 30 and 35 children respectively. Each group was also divided by age and sex (Table 1).

Table 1. Distribution of the children from MG and CG by age and sex

Age, years	Number of children							
	MG (n=30)				CG (n=35)			
	boys		girls		boys		girls	
	abs.	directed, %	abs.	directed, %	abs.	directed, %	abs.	directed, %
5	4	13.333	2	6.667	6	17.142	8	22.856
5.6	7	23.333	4	13.333	7	20	8	22.856
6	5	16.667	8	26.667	2	5.714	4	11.429
6.6	—	—	—	—	—	—	—	—
Overall	16	53.332	14	46.665	15	42.859	20	57.141
Average age, years	5.65±0.38				5.41±0.39			

The most important part of determining ways of the optimal functioning of recreational technologies was to identify educational conditions determining the content of the technologies, ways and forms of their application. The set of leading educational conditions, creation of which in a real teaching and educational process in preschool educational institution is subordinated to improving the organization of recreational classes of late preschool children, was defined. Educational conditions of developing recreational technologies of the preschool educational institutions included: attitudes of parents toward health diagnostics of their children and the need for recreational classes, assessing the initial level of physical development and physical fitness of late preschool children, implementing means of diagnostics of the psycho-emotional sphere of the children.

Methods of mathematical statistics were used to process experimental data to improve the validity of the findings. Mathematical processing and analysis of the numerical data received during this study were carried out with the methods of mathematical statistics with calculations of: arithmetic mean ($\bar{x}$), standard deviation (S). The differences which did not exceed the 0.05 level of significance with the determined number of degrees of freedom were considered as reliable. Applications Microsoft Excel 2007 and STATISTICA 7.0 were used to process the results.

Results

At the beginning of our educational experiment the anthropometric measurements of the lower extremities of children from MG and CG did not show any statistically trustworthy difference. At the end of the study they differed a little among themselves (Table 2).

Table 2. Results of examining lower extremities of the children aged 5 and 6 (according to Friedland)

Index	MG (n=30)				CG (n=35)			
	At the beginning of the research		At the end of the research		At the beginning of the research		At the end of the research	
	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S
Foot arches, arbitrary units	Overall							
	28.92	1.91	29.83*	0.69	28.86	1.63	29.17	1.27
	Children aged 5							
	29	1.77	29.94	0.66	28.96	1.97	29.29	1.21
	Children aged 6							
	28.85	2.29	29.69	0.75	28.33	2.23	28.64	1.5

Note * – changes that occurred compared to the initial indexes with $p \leq 0.05$.

Following the dynamics of physical efficiency of late preschool children we received the following results (Table 3).

Table 3. Changes in physical efficiency of late preschool children in the process of educational research

Index	MG (n=30)				CG (n=35)			
	At the beginning of the research		At the end of the research		At the beginning of the research		At the end of the research	
	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S
Ruffier index, points	2.97	0.99	3.83**	0.87	2.97	0.95	3.69*	0.87

Notes: * – changes that occurred compared to the initial indexes with $p \leq 0.01$; ** – changes that occurred compared to the initial indexes with $p \leq 0.001$.

To determine the physical fitness of children aged 5 and 6 we asked to pass the relevant tests prescribed by the physical education curriculum in the teaching and educational process – running at the distance of 10 m and 20 m (sec), standing broad jump (cm), throwing tennis balls at the distance (m) (Table 4).

Table 4. Dynamics of motor fitness of the children aged 5 and 6

Index	MG (n=30)				CG (n=35)			
	At the beginning of the research		At the end of the research		At the beginning of the research		At the end of the research	
	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S
10 meters, sec	3.18	0.26	2.81**	0.21	3.23	0.29	2.97**	0.27
20 meters, sec	5.43	0.46	4.8**	0.45	5.46	0.42	5.1**	0.39
Standing broad jump, cm	88.63	6.3	95.63**	7.43	88.9	8.64	93.31*	9.5
Throwing tennis balls at distance, m	6.39	1.42	8.02**	2.05	6.42	1.69	7.38*	2.03

Notes: * – changes that occurred compared to the initial indexes with $p \leq 0.05$; ** – changes that occurred compared to the initial indexes with $p \leq 0.001$.

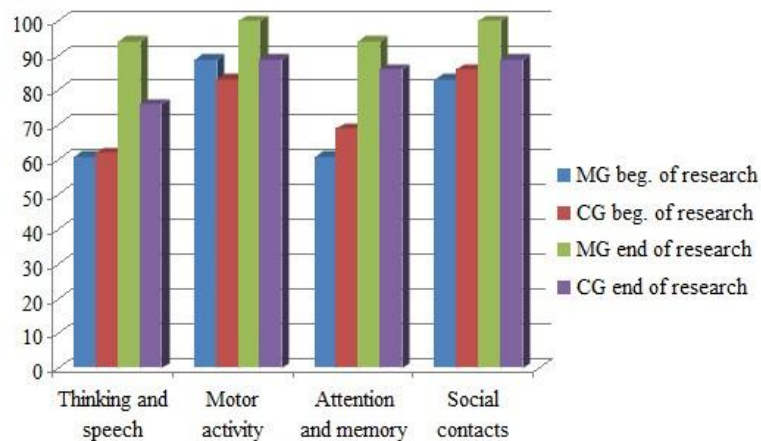
While assessing endurance ratio as one of the indexes of the functional state of children's body we have obtained results presented in Table 5.

Table 5. Dynamics of functional state of body of the children aged 5 and 6 at the beginning and at the final stage of research

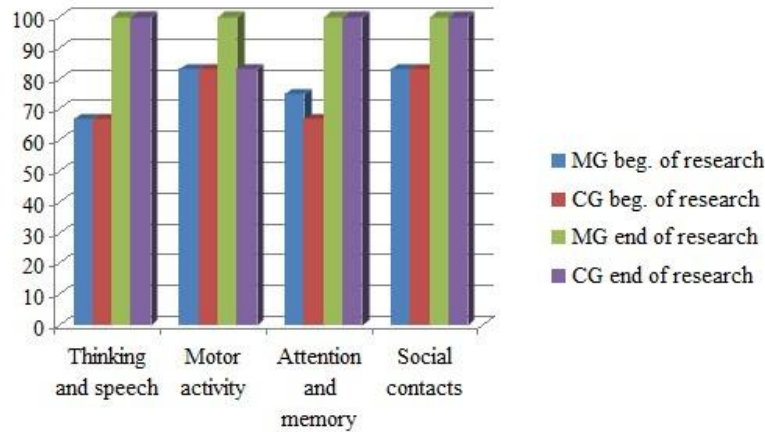
Index	Value							
	MG (n=30)				CG (n=35)			
	At the beginning of the research		At the end of the research		At the beginning of the research		At the end of the research	
	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S	$\bar{x}$	S
Endurance ratio, arbitrary units	Overall							
	36.95	2.79	34.57**	2.4	37.09	2.43	34.96**	2.28
	Children aged 5 years							
	37.2	3.17	34.7**	2.66	37.19	2.61	35*	2.47
	Children aged 6 years							
36.58	2.19	34.46*	2.04	36.58	1.28	34.78*	1	

Notes: * – changes that occurred compared to the initial indexes with $p \leq 0.05$; ** – changes that occurred compared to the initial indexes with $p \leq 0.001$.

We have been actively adjusting child development: contributing to the formation of mental processes, supporting positive personality traits and contributing to the reconstruction of the negative ones [15]. During our educational experiment, a dynamic neuropsychic development of children aged 5 (Figure 1) and 6 (Figure 2) was observed.

Figure 1. Dynamics of neuropsychic processes of the children aged 5

Figure 2. Dynamics of neuropsychic processes of the children aged 6

The “Parovozik” method, based on the Lüscher color test, helped to follow the dynamics of mental processes of each child and each group. It made it possible to define the features of the emotional state of each child (normal or lowered mood, anxiety, fear, satisfactory or poor adaptation to the social environment) and to conclude on determining the positive (PMS) and negative (NMS) mental states [3] (Table 6).

Table 6. Determining anxiety of the late preschool children

Evaluation of results	MG (n=30)				CG (n=35)			
	At the beginning of the research		At the end of the research		At the beginning of the research		At the end of the research	
	Abs. number, people	Directed number, %	Abs. number, people	Directed number, %	Abs. number, people	Directed number, %	Abs. number, people	Directed number, %
Positive mental state	22	74	29	97	28	80	31	89
Negative mental state of low degree	4	13	1	3	3	9	3	9
Negative mental state of average degree	3	10	—	—	3	9	1	2
Negative mental state of high degree	1	3	—	—	1	2	—	—

This test allowed us to assess the overall psychological climate in MG and CG. At the beginning of the educational study it was 47% in MG – the average degree of favorability; and 60% in CG –, also the average degree. At the end of the study it was 93% in MG, and 77% in CG. Both groups had a high degree of favorability of relations among children.

Discussion

Application of the technology developed by us with elements of recreational floorball sports contributed to more pronounced positive dynamics of physical and mental performance of children aged 5 and 6 in MG that had statistically significant differences compared with those of children in CG.

At the beginning of our educational experiment the anthropometric measurements of the lower extremities of children in MG and CG showed no difference. Foot index by Friedland is 28.89 ± 1.75 arbitrary units (number of children with indicators which correspond to the age norm is 38 – 58.46%). At the end of the study there were differences between the indexes of both groups. There were no children with high foot arch in MG or CG. There are 2 children with a moderately high arch (7%) in the CG, 2 – in the MG (6%), respectively; 25 (83%) with normal arch in the CG, and 24 (69%) in the MG; 3 (10%) with moderately flat arch in the CG, and 7 (20%) in the MG; there were no children with flat arch in the MG, and only 1 (2.5%) in the CG; none with distinct flat feet in the MG, and 1 (2.5%) in the CG. Thus, at the end of the school year the measurements of children's foot arch in the MG showed better results than in the CG.

Regarding physical efficiency, the indexes at the beginning in both groups were the same. The Ruffier test was 2.97 ± 0.96 points (the number of children with high efficiency was 2 children (3.08%), with good – 19 children (29.23%), average – 23 children (35.38%), low – 17 children (26.15%), bad – 4 children (6.15%). At the end of the study the number of children with high indexes of efficiency amounted to: 7 children (23%) in the MG, 3 children (9%) in the CG, respectively; in the MG, good efficiency was detected in 13 children (43%), in the CG – 22 children (63%), respectively; average efficiency in the MG was 8 (27%), in the CG – 8 (23%); low efficiency in the MG – 2 (7%), in the CG – none; bad efficiency in the MG – none, in the CG – 2 children (5%). Thus, the indexes of physical efficiency in the MG are better than in the CG. We can say that the effective training impact of the program on the body of late preschool children was effective.

The results of physical fitness at the beginning of the educational experiment were homogeneous: running at the distance of 10 m – 3.21 ± 0.27 sec (the number of children with a high index – 8 (12.3%), average – 39 (60.01%), low – 18 (27.69%). At the end the results with high indexes of running the distance of 10 m in the MG was 18 (60%), in the CG – 19 (55%), average in the MG – 9 (30%), in the CG – 12 (34%), low in the MG – 3 (10%), in the CG – 4 (11%). Running at a distance of 20 m – 3.21 ± 0.27 sec (the number of children with high indexes was 10 – 15.38%, average 44 – 67.69%, low 11 – 16.92%). At the end, there were 19 children (63%) with high indexes in the MG, 14 (40%) in the CG, average in the MG – 11 (37%), in the CG – 21 (60%), low – none in both groups. Standing broad jumping – 88.77 ± 7.59 cm (the number of children with

high indexes was 25 (38.46%), average – 40 (61.54%), low – none). At the end there were 20 children (64%) in the MG with high indexes of standing broad jumping, and 19 (54%) in the CG; average in the MG – 10 (33%), and 16 (46%) in the CG; and none with low in both groups of children. Standing throwing at distance – 6.41 ± 1.56 (the number of children with high indexes was 10 children (15.38%), average – 48 (73.84%), and lower – 7 (10.77%). At the end there were 7 children (23%) in the MG with high indexes, and 8 (23%) in the CG; 21 (70%) average in the MG, and 8 (23%) in the CG; 2 (7%) low in the MG, and 3 (8%) in the CG. Thus, the final results were the best in the MG which confirms the effectiveness of our program concerning recreational effects on the physical fitness of children aged 5 and 6.

Endurance ratio showed that there were no children with indexes which corresponded to the age norm at the beginning and at the end of our experimental work. However, the dynamics of the indexes took place: at the beginning in the MG it was 36.95 ± 2.79 , at the end – 34.57 ± 2.4 ; in the the CG at the beginning it was – 37.09 ± 2.43 , at the end – 34.96 ± 2.28 . Thus, the indexes of the endurance ratio in the MG were better, compared to the CG. It indicates the effectiveness of the recreational technologies with the elements of floorball sports.

At the beginning of our study of the neuropsychic processes in both groups were the same. The research showed that 41 children (63.07%) had a sufficient level of thinking and speech, 55 (84.61%) – motor activity, 44 (67.69%) – attention and memory, 55 (61%) – social contacts. At the end of the educational study among children aged 5, 17 (94%) had sufficient level of thinking and speech in the MG and – 22 (76%) in the CG, respectively; sufficient level of motor development in the MG – 18 (100%), in the CG – 25 (86%); sufficient level of attention and memory in the MG – 17 (94%), in the CG – 25 (86%); sufficient level of social contacts in the MG – 18 (100%), in the CG – 26 (89%). At the end of the study among children aged 6, 12 (100%) had sufficient level of thinking and speech in the MG and 6 (100%) in the CG; sufficient level of motor development in the MG – 12 (100%), in the CG – 5 (83%); sufficient level of attention and memory in the MG – 12 (100%), in the CG – 6 (100%); sufficient level of social contacts in the MG – 12 (100%), 6 (100%) in the CG. The obtained data on psycho-emotional sphere of children in both groups showed that among the 5-year-olds most preschoolers in the MG had sufficient level of neuropsychic processes, contrary to the CG. Results among the 6-year-olds were almost identical.

Determining the initial level of anxiety showed: 50 children (76.92%) had a positive mental state. At the end of the educational study 29 children (97%) had positive mental state (PMS) in the MG, 31 (89%) – in the CG, respectively; 1 (3%) had negative mental state of low degree (NMS ld) in the MG, 3 (9%) – in the CG; none of the children had a negative mental state of average degree (NMS ad) in the MG, 1 (2%) in CG; there was nobody with a negative mental state of high degree (NMS hd) in both groups. Thus, the level of anxiety in the MG was less than in the CG.

Conclusion

In our opinion, arranging club activities with the elements of floorball sports recreates the unique gaming space of childhood, contributes to the amplification of children's development. Even a sufficiently difficult sports and play activity for preschooler's turns into a fascinating pastime after adding the fantasy. The content of physical education club classes includes elements of floorball sports of overall development aimed at forming the basic movements and comprehensive development of motor skills. A significant part during the classes involves special physical exercises with balls and sticks. Each of them thoroughly practices playing exercises which provide formation of the basic techniques of playing floorball. At the same time, emotional and physical load is clearly regulated according to the age and health of the child. Playing exercises on such physical education classes are performed in different variations, including individually: some children dribble in motion, others kick it away while standing still; in pairs: mastering more complex motor actions, such as passing and catching the ball; in the team: which team will kick the ball into the goal quicker.

References

- [1] Kononko O. L., Kormilitsyna L. Yu., et al. (2012): *Basic component of preschool education (revised): [approved by the Collegium of the Ministry of Education of Ukraine and the Presidium of the Academy of Educational Sciences of Ukraine]*. Doshkilne vykhovannia, 7, 4–19 (in Ukrainian).
- [2] Bohinich O., Babarchuk Yu. (2014): *Active games and playing exercises with elements of sports for late preschool age children: study guide*. Mandrivets. Ternopil (in Ukrainian).
- [3] Velieva S.V. (2007): *Diagnostics of mental state of preschool aged children*. Rech. Saint Petersburg (in Russian).
- [4] Vilchkovskiy E.S., Denysenko N.F. (2008): *Organization of children's motor regime in preschool educational institutions: study guide*. Mandrivets. (in Ukrainian).
- [5] Krutii K.L., et al. (2011): *A child in preschool years: comprehensive additional educational program*. LIPS Ltd. Zaporizhia (in Ukrainian).
- [6] Kaluska L.V., Kaluskyi Z.V., Humeniuk M.M. (2010): *Preschool body training. Influence of motor activity on health of preschool age children*. Mandrivets. Ternopil (in Ukrainian).
- [7] Kononko O.L. (2003): *Commentary on the basic component of preschool education in Ukraine [study guide]*. Ed. staff of Doshkilne vykhovannia. Kyiv (in Ukrainian).
- [8] Ministry of Education and Science of Ukraine (2015): *The Strategy of National Patriotic Education of Children and Youth of March 26, 2015*. Retrieved from: <http://school23-1937.ucoz.ru> (in Ukrainian).

- [9] Logvina T.Yu. (2008): *Influence of environmental factors on health of pre-school age children*. Fizicheskaya kultura: vospitanie, obrazovanie, trenirovka, 1, 8–10 (in Russian).
- [10] Lokhvytska L.V. (2014): *Program on basics of health and life safety of pre-school age children “Pro sebe treba znaty, pro sebe treba dbaty”*. Mandrivets. Ternopil (in Ukrainian).
- [11] Makovetska N. (2013): *Pedagogic principles of educational and recreational activities of preschool educational institute*. Sportyvnyi visnyk Prydniprovia, 2, 201–205 (in Ukrainian).
- [12] Maksymenko L.M. (2014): *Application of recreational technologies for strengthening health of children aged 5 and 6 through cooperation of pre-school institutions of education and family*. Fizychna kultura, sport ta zdorovia natsii, 18(2), 329–334 (in Ukrainian).
- [13] Maksymenko L.M. (2014): *Role of recreational technologies in forming harmonious development of children aged 5 and 6 in institutions of pre-school education*. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova, 45(3K), 143–146 (in Ukrainian).
- [14] Aksionova O.P., Anishchiuk A.M., Artemova L.V. (2014): *Preschool children development program “Ya u Sviti”*. In 2 parts. Pt. II. From three to six (seven) years old. MTSFER-Ukraina Ltd. Kyiv (in Ukrainian).
- [15] Andriietti O.O., Holubovych O.P., Dolynna O.P., et al. (2013): *Late pre-school children development program “Vpevnenyi start”*. Mandrivets. Ternopil (in Ukrainian).
- [16] Fetzer M. (2014): *Fun STEM lessons for preschoolers*. [in:] Fetzer M. *Follow science, technology, engineering and math*. Electronic resource: <http://www.sheknows.com/parenting/articles/1032319/fun-stem-lessons-for-preschoolers>.

Techniki rekreacyjne (element unihokeja) dla dzieci w wieku 5 i 6 lat

Streszczenie

Artykuł dotyczy głównie reorganizacji nauczania i przestrzeni edukacyjnej, w oparciu o innowacyjne zasady, oraz integracji z europejską i światową przestrzenią edukacyjną. Ustalono, że jedną z priorytetowych metod rozwoju edukacji narodowej jest poszerzenie dodatkowych, bezpłatnych możliwości korzystania z kultury fizycznej i zajęć sportowych w systemie placówek edukacyjnych; rozbudowa sieci bezpłatnych placówek kultury fizycznej i sportu dla dzieci i młodzieży niezależnych od systemu edukacji formalnej. Uznano efektywność technik rekreacyjnych w procesie nauczania i wychowania stosowanego w placówkach edukacyjnych, które poprawiają jakość aktywności sportowej i rekreacyjnej i zapewniają ich dostępność. Wykazano, że zastosowanie elementów unihokeja w wychowaniu fizycznym na poziomie przedszkolnym stymuluje poprawny rozwój fizyczny, sprawność fizyczną i sferę psychoemocjonalną dzieci w wieku 5 i 6 lat.

Słowa kluczowe: techniki rekreacyjne, elementy unihokeja, zdrowie dzieci w wieku 5 i 6 lat.

Victoria GOLOVKINA *
Svetlana SALNUKOVA **

Comparative Characteristics of Functional Capability of 11–12 year-old Swimmers Connected with Their Gender and Possibilities of Its Improvement

Abstract

In the initial stages of the long-term swimmers' training, the age-related functional capability of athletes should be taken into account. The improvement of young swimmer' skills should be done in terms of an integrated approach to the promotion of physical fitness. The article presents the results of the study of aerobic and anaerobic capacity of 11–12-year-old swimmers under the condition of maximum oxygen consumption (VO₂max), the maximum amount of external mechanical work for 10s (VanT10), 30s (VanT30), 60s (MKMMD). For the scientific substantiation of the expediency of implementing the method of interval hypoxic training and elements of aquafitness in the training process of 11–12 year-old swimmers, it is necessary to investigate the indexes of functional preparedness of 11–12 year-old swimmers, depending on their gender. It has been found out that the level of aerobic productivity of the boys' bodies equals "good", and the girls' – "excellent" according to Y.P. Pyarnat. Elements of aquafitness and interval hypoxic training are recommended to be applied to improving aerobic and anaerobic capacity of swimmers at the stage of initial basic training.

Keywords: interval hypoxic training, aquafitness, aerobic capacity, anaerobic capacity.

The problem of research

The most topical problem of the sport of the highest achievements is the problem of training of sports reserve, especially in swimming. Therefore, during

---

* Postgraduate student. Vinnitsa State Pedagogical University, Vinnitsia, Ukraine, e-mail: akvavita72@mail.ru

** Assistant Lecturer in Law Chair of Vinnitsia Trade and Economy Institute, Vinnitsia, Ukraine, e-mail: aqvasveta@ukr.net

the initial stages of long-term preparation of swimmers the training process should take into account the age of functionality athletes (V. Bohuslavskaya, Y. Furman, N. Gavrilova, Y. Rimar, I. Hruzevych). It has positive impact on the adaptive restructuring of the organism (V. Platonov, 2004).

The part of fitness is using in training of sportsmen such exercises that enhance power capacity (K. Sahnovskiy, 1995). However, the abuse of power exercises in such conditions could adversely affect the functional state of the cardiovascular system of young swimmers (L. Volkov, V. Platonov). Therefore, the improvement of the skills of young swimmers must be characterized by a complex approach to the process of improving physical training (V. Platonov, I. Glazyrin, K. Sahnovskiy).

The analysis of recent sources and publications

The analysis of minutes of the Olympics Games, World Championships and other competitions demonstrates the dynamics of raising the results in all kinds of sports. This phenomenon is caused by increasing the efficacy of training by means of introducing new technology in the systematic training of sportsmen.

According to some scholars, physical exercises in water positively affect different functional systems of the organism. Thus, according to V. Platonov, during the first 20–30 minutes of training in water, which occurs immediately after a training session in the room of dry swimming, sportsmen experience deterioration of the so-called “water feeling”.

The effects of physical exercises in water are due to the high energy expense of work, the phenomenon of gravitational unloading of the body, positive effects on the cardiovascular and respiratory systems and, which is the most important, the available effect of hardening.

Recently, it is the use of aids and methods that increase the effectiveness of physical exercises in the practice of physical education when dealing with people of different ages.

In particular, the results of scientific research of A. Penchuk show that the use of different methods of hypoxic training and physical activities in the training process of sportsmen of different qualification, regardless of their gender, improves physical capacity for work, aerobic and anaerobic capacity of the body, and improves functional possibility of the respiratory system.

The results of research of Y. Furman, N. Gavrilova, I. Hruzevych demonstrate the feasibility of using the method of creating the condition of a state of moderate hypercapnia hypoxia in the process of physical training in the organism of sportsmen.

Besides, the researches made by Y. Furman and S. Salnikova have proven the effectiveness of complex application of aqua fitness and of the method of en-

dogenously-hypoxic breathing when dealing with women coming of age, which was confirmed by improvement of their physical condition.

Given the above, we offer to integrate the elements of aqua fitness and the method of interval hypoxic training (IHT) using apparatus "Endohenik-01" (H. Hodorovskyi) in the program of training swimmers. Breathing through the apparatus in a state of relative muscle's calm hypercapnia hypoxia at the constant parameters of oxygen and carbon dioxide occurs in the organism. It is known that the air contains about 21% oxygen and 0.045% carbon dioxide.

After the first exhalation the air in the apparatus contains 16–18% of oxygen and 3–4% of carbon dioxide. In the next breath of air, this proportion of gases, which is held throughout the procedure, enters the lungs. This condition causes the state of moderate hypoxia and distinct hypercapnia in the organism. Given the fact that the technology of breathing through the "Endohenik-01" would increase the duration of inhalation and exhalation through the narrowed union gradually increasing the possibility of lung ventilation (through the increasing functional capacity of the respiratory muscles) and improve the adaptation of organism to hypoxia.

If the supply of oxygen to the organism is limited, the alveolar net of the capillaries grows with the increase of the efficiency of the pulmonary ventilation and the diffusion of gases improves through the alveolar-capillary barrier that promotes oxygenation of arterial blood.

Due to the artificially created additional resistance of the air while breathing through the apparatus not only the functional possibilities of the respiratory muscles increase, but due to high internally bronchia pressure the bronchi widen and their capacity improves as well.

Besides, the aim of using this method is to increase the number of red blood cells in the blood, saturated 2,3-difosfolitserat (2, 3-DFH, which acts in the body as a hemoglobin modulator. Combined with hemoglobin, 2, 3-DFH improves oxygen hemoglobin dissociation, reducing the possibility of oxygen deficiency in the body. The scientists found that the rapid impact of EGD in conjunction with metered physical activity appears to increase the function of cardio respiratory system.

The results of the investigations, which studied the effect aqua fitness on the physical development of children and adolescents have shown that such training contributes to the development of physical qualities and improving functional training.

Despite the presence of a series of research projects related to using special additional means to enhance the effect of exercise in physical education, nowadays, there is no scientific information about the applicability of using of interval hypoxic training in combination with aqua fitness in the training process of young swimmers. Therefore, taking into account the experience of previous researchers, we hypothesize that the complex application of IHT and the elements

of aqua fitness in the training process of young swimmers will improve their functional and physical training.

The purpose of research

The purpose of our scientific research is to substantiate the feasibility of implementing the method of interval hypoxic and the elements of aqua fitness in the training process of swimmers 11–12 years of age.

To achieve this goal, we solved the following tasks:

1. We studied the state of matter of the research topic.
2. We investigated the functional readiness of swimmers 11–12-year old.

Methods and organization of research

Methods and organization of our research:

- theoretical analysis and generalization of scientific sources;
- pedagogical experiment;
- testing the functional training of organism on performance indexes in aerobic and anaerobic mode power supply;
- methods of mathematical statistics.

The research was conducted in the laboratory of biomedical foundations of physical education and physical rehabilitation Vinnytsa State Pedagogical University named after M. Kotsiubynskyi. Physiological tests were conducted in the morning (between 10 a.m. and 1 p.m.) not earlier than 1–1,5 hours after eating at a relative humidity of 80% and temperature between and 19°C–21°C. The room where the investigation was conducted was well aired.

The experiment involved the students of youth sports schools male and female swimmers of 11–12 years of age, with sports experience of 2–3 years. The total number of studying sportsmen was 126 people (64 boys and 62 girls).

The results and their discussion

The comparison of aerobic and anaerobic capacity of 11–12-year-old swimmers revealed differences between indexes of physical capacity, maximal oxygen consumption, anaerobic alactate and lactate capacity of the body and the volume of anaerobic lactate energy mechanisms (Table. 1).

Table 1. Aerobic and anaerobic capacity of 11–12-year-old swimmers

Indexes	Mean values, $\bar{x} \pm S$		T
	boys (n=64)	girls (n=62)	
VO _{2max} , ml·min ⁻¹	2021,45 ±8,93	1989,33 ±5,05*	3,13
VO _{2max} , ml·min ⁻¹ ·kg ⁻¹	50,27 ±0,35	50,24 ±0,23	0,07
Van T ₁₀ kgm·min ⁻¹	897,00 ±19,12	845,32 ±16,36*	2,05
Van T ₁₀ kgm·min ⁻¹ ·kg ⁻¹	22,55 ±0,57	21,34 ±0,33	1,83
Van T ₃₀ kgm·min ⁻¹	883,70 ±18,38	808,69 ±16,20*	3,06
Van T ₃₀ kgm·min ⁻¹ ·kg ⁻¹	22,16 ±0,54	20,42 ±0,36*	2,67
MXQEMW kgm min ⁻¹	849,00 ±15,33	799,35 ±15,38*	2,29
MXQEMW kgm min ⁻¹ ·kg ⁻¹	21,31 ±0,49	20,22 ±0,41	1,70
Body weight, kg	40,39 ±0,41	39,65 ±0,25	1,56

Note * – statistically significant differences relative performance of 11–12-year-old boys.

According to the results, the average rate of relative measure VO_{2max} for boys and girls of 11–12 years of age are not different and they are 50,27 ±0,35ml·min⁻¹·kg⁻¹ and 50,24 ±0,23 ml·min⁻¹·kg⁻¹, respectively. According to the criteria of Y. Pyarnata the level of aerobic capacity is, “good” for boys, and “excellent” for girls.

Average value ratios VAnT₁₀ for boys were 22,55 ±0,57 kgm·min⁻¹·kg⁻¹ and for girls – 21,34 ±0,33 kgm·min⁻¹·kg⁻¹, respectively (p>0,05).

Relative value MXQEMW for boys and girls is 21,31 ±0,49 kgm·min⁻¹ and 20,22 ±0,41 kgm·min⁻¹.

It was also established that the average VO_{2max} absolute figures, VAnT₁₀, VAnT₃₀, MXQEMW and relative measure VAnT₃₀ for boys are higher than for girls, up to 1,62%, 6,11%, 9,28%, 6,21% and 8,51%, respectively.

Conclusion

The results of our research of the functional training swimmers of 11–12 years of age showed that the level of aerobic capacity of the organism (to the Pyarnata’s criteria) for boys is “good”, and for girls is “excellent”. The majority indexes of anaerobic capacity for boys of 11–12 exceed the results of girls. To improve the aerobic and anaerobic capacity of the organism of swimmers it is possible to use elements of aqua fitness and interval hypoxic training in the training process of young swimmers.

Prospects for further research

Further research will be conducted to study the effect of using the elements of aqua fitness and interval hypoxic training in the functional and physical training of young swimmers.

References

- [1] Havrylova N.V., Furman Yu. M. (2010): *Vdoskonalennia funktsii dykhannia velosypedystiv 13–16 rokiv shliakhom zastosuvannia metodyky endohenno-hipoksychnoho dykhannia [Improve respiratory function cyclists 13–16 years by applying the techniques of endogenously-hypoxic respiratory]*. Physical education, sports and health of the nation, no. 9, p. 128.
- [2] Hlazyrin I.D. (2006): *Plavannia: Navch. posibnyk dlia studentiv VNZ [Swimming: Training. guide for students]*. Kyiv.
- [3] Hruzevych I.V. (2014): *Udoskonalennia fizychnoi pidhotovlenosti plavtsiv na etapi poperednoi bazovoi pidhotovky za dopomohoiu endohenno-hipoksychnoho dykhannia [Improvement of swimmers physical preparedness on the stage of previous basic preparation by the endogenous-hypoxic breathing. Manuscript]*. 24.00.01, Olympic and Professional Sport. National University of Physical Education and Sport of Ukraine. Kyiv.
- [4] Zhuk H. (2011): *Vplyv zaniat akvafitnesom na riven zdorovia molodshykh shkolariv [The impact on employment akvafitnesom wellness younger students]*. Young sport science of Ukraine, Lvov, vol 15 (2), pp. 52–55.
- [5] Bulgakova N.Zh., Volkov N.I., Kovalev N.V., Smirnov V.V. (2000): *Intervalnaya gipoksicheskaya trenirovka v podgotovke plovtsov vyisokoy kvalifikatsii [Interval hypoxic training in the preparation of swimmers of high qualification]*. [in:] *Physiology of muscular activity*. Moscow, p. 33–36.
- [6] Kozhevnikova I.E. (1998): *Razvitie fizicheskikh kachestv v usloviyah vodnoy sredy u detey 10–11 let [Development of physical qualities in an aquatic environment in children 10-11 years old. Manuscript]*. 13.00.04, MGAFK, Malahovka.
- [7] Kolchinskaya A.Z. (2008): *Intervalnaya gipoksicheskaya trenirovka v sporte vyisshih dostizheniy [Interval hypoxic training in the sport of higher achievements]*. Sports medicine, no.1, p 9–24.
- [8] Krutsevych T.Iu (2012): *Navchalna prohrama z fizychnoi kultury dlia zahalnoosvitnikh shkil: navchalna prohrama z fizychnoi kultury dlia 5–9 klasiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [The curriculum on physical training for schools: curriculum on physical training for 5–9 classes of secondary schools]*. Kyiv.
- [9] Penchuk A., Vovkanych L. (2013): *Vyznachennia efektyvnosti riznykh rezhymiv intervalnoho hipoksychnoho trenuvannia dlia vdoskonalennia aerobnykh ta anaerobnykh mozhlyvostei orhanizmu sportyveniv [Determination of the effectiveness of different modes of interval hypoxic training for improving aerobic and anaerobic capacity of athletes]*. Physical activity, health and sport, no. 2(12), p. 59–69.

- [10] Platonov V.M., Bulatova M.M. (1995): *Fizyczna pidhotovka sportsmena: Navchalnyi posibnyk* [Physical preparation of athletes: Manual]. Olympic Literature. Kiev.
- [11] Sal'nykova S.V., Furman Yu.M. (2015): *Udoskonalennya protsesiv aerobnoho enerhozabezpechennya zhinok 37–49 rokiv shlyakhom kompleksnoho zastosuvannya zanyat' akvafitnesom i metodyky endohenno-hipoksychnoho dykhannya* [Aerobiotic energy-supply processes enhancement of women aged 37–49 by a complex aqua-fitness exercises and endogenous hypoxic respiration method application]. Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports, no. 7, p. 59–63; <http://dx.doi.org/10.15561/18189172.2015.0708>.
- [12] Furman Y., Hruzevych I. (2013), *Vplyv kompleksnoho zastosuvannya metodyky "endohenno-hipoksychnoho dykhannya" ta fizychnykh navantazhen na ventyliatsiinu funktsiiu leheniv plavtsiv* [Effect of integrated application techniques "endogenously-hypoxic breathing" and physical activity in lung function ventilation fins]. Bulletin Prikarpaty University. Series: Physical culture, Ivano-Frankivsk, no.17, p. 36–41.
- [13] Khodorovs'kij G.I., Koliasko I.V., Furkal Ie.S. (2006): *Endogenno-gipoksichne dikhannia: teoriia i praktika* [Endogenous hypoxic respiratory: Theory and Practice]. Chernovtsy.

Charakterystyka porównawcza wydolności czynnościowej jedenasto- i dwunastoletnich pływaków i pływaczek w zależności od ich płci oraz możliwości jej poprawy

Streszczenie

W początkowym okresie długofalowego treningu pływaków i pływaczek należy uwzględnić wydolność czynnościową zawodników związaną z wiekiem. Poprawę umiejętności młodych pływaków i pływaczek należy osiągać poprzez zintegrowane podejście do sprawności fizycznej. W artykule przedstawiono wyniki badań wydolności w aerobiku i anaerobiku jedenasto- i dwunastoletnich pływaków i pływaczek w warunkach maksymalnego zużycia tlenu (VO₂max), maksymalnego zewnętrznego wysiłku przy pracy mechanicznej przez 10 s (VanT10), 30 s (VanT30), 60 s (MKMMD). W celu uzasadnienia praktycznych korzyści zastosowania metody przerywanego treningu w warunkach hipoksji (*interwal hypoxic training*) z elementami aquafitnessu w cyklu treningowym jedenasto- i dwunastoletnich pływaków i pływaczek konieczne jest zbadanie wskaźników przygotowanej wydolności czynnościowej jedenasto- i dwunastoletnich pływaków i pływaczek, w zależności od ich płci. Stwierdzono, że – według Y.P. Pyarnata – poziom wydajności organizmów chłopców można określić jako „dobry”, a dziewcząt jako „doskonały”. Elementy aquafitnessu oraz przerywanego treningu w warunkach hipoksji zaleca się stosować w celu poprawienia wydolności aerobicznej i anaerobicznej pływaków i pływaczek w początkowym etapie treningu podstawowego.

Słowa kluczowe: przerywany trening w warunkach hipoksji, aquafitness, wydajność aerobikowa, wydajność anaerobikowa.

Justyna LENIK*

Formy aktywności fizycznej w programach wychowania fizycznego w szkołach podstawowych, gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych na terenie województwa podkarpackiego

Streszczenie

Celem badań była ocena, jakie formy aktywności sportowo-rekreacyjnej są realizowane przez nauczycieli wychowania fizycznego na różnych poziomach edukacji szkolnej w szkołach wiejskich i miejskich województwa podkarpackiego, oraz jakie trudności uniemożliwiają nauczycielowi realizację podstawy programowej z przedmiotu wychowanie fizyczne. Badaniami (kwestionariusz ankiety) objęto 1032 nauczycieli wychowania fizycznego zatrudnionych w szkołach wiejskich oraz 773 nauczycieli wychowania fizycznego pracujących w szkołach miejskich województwa podkarpackiego. Badaniami objęto szkoły o różnej wielkości: do 100 uczniów, od 100 do 300 uczniów, i powyżej 300 uczniów. Większość nauczycieli narzeka na warunki panujące w szkole. Największym problemem uniemożliwiającym realizację podstawy programowej z wychowania fizycznego w szkołach wiejskich i miejskich na Podkarpaciu jest łączenie klas oraz prowadzenie lekcji w grupach koedukacyjnych. Przeprowadzona analiza wykazała, iż nauczyciele najczęściej realizują zespołowe gry sportowe oraz lekkoatletykę.

Słowa kluczowe: województwo podkarpackie, formy aktywności sportowo-rekreacyjnej, szkoły wiejskie, szkoły miejskie.

Wprowadzenie

Szkolne wychowanie fizyczne ma za zadanie nie tylko troszczyć się o sprawność fizyczną uczniów i zdrowie, ale również przygotować młodego człowieka do uczestnictwa w różnych formach aktywności fizycznej po zakoń-

---

* dr, Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Wychowania Fizycznego, Katedra Nauk Humanistycznych i Społecznych; e-mail: ju_lenik@ur.edu.pl

czeniu edukacji szkolnej¹. Aby osiągnąć ten cel, należy rozpowszechnić zainteresowania sportowe, rekreacyjne i zdrowotne oraz wyrabiać u dzieci nawyk systematycznej pracy nad sobą². Według Kosiby³, nauczyciel oddziałuje nie tylko na ciało ucznia, ale także na jego osobowość. Skuteczność procesu dydaktycznego jest zależna od jego intelektualizacji oraz od warsztatu pracy nauczyciela. Słusznie zauważył Dąbrowski, że udział w wychowaniu fizycznym i rozwój fizyczny jest podstawowym prawem wszystkich dzieci, a szkoła musi ten rozwój zagwarantować poprzez właściwą realizację programu wychowania fizycznego⁴. Nauczyciel powinien rozpowszechniać wiedzę na temat każdej dyscypliny sportowej. Takie postępowanie przybliży uczniom specyfikę poszczególnych konkurencji, co może mieć wpływ na wzrost zainteresowań sportowych i rekreacyjnych dzieci i młodzieży. Niestety, we współczesnym świecie rozwój techniki nie ułatwia zadania nauczycielom wychowania fizycznego. Lekcje są mało atrakcyjne, a dla aktywności fizycznej coraz większą konkurencję stanowią m.in. gry komputerowe oraz portale społecznościowe⁵. Dzieci charakteryzują się niskim poziomem sprawności fizycznej, boją się wysiłku fizycznego i mogą od niego stronić⁶.

Odpowiednie podejście nauczyciela wychowania fizycznego, prawidłowa organizacja pracy oraz właściwa realizacja podstawy programowej⁷ z wychowania fizycznego poprawiają atrakcyjność zajęć oraz mogą być skuteczne w redukowaniu zachowań agresywnych wśród uczniów. Z tych względów należy zwrócić szczególną uwagę na poprawę jakości prowadzonych lekcji. Dzięki odpowiednim działaniom wychowawczym można podnieść samoocenę wśród uczniów słabszych fizycznie, którzy są narażeni na agresję ze strony sprawniejszych kolegów. Dodatkowo, właściwa organizacja zajęć sprzyja integracji rówieśników⁸.

¹ H. Sozański, M. Siewierski, J. Adamczyk, *Sport w szkole – stan i perspektywy*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2010, nr 1, s. 8–13.

² S. Szczepański, *Kluczowe zagadnienia dydaktyki wychowania fizycznego*, Politechnika Opolska 2008; K. Skrzydło, *Wychowanie fizyczne nieobecne w praktyce pedagogicznej*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2010, nr 10, s. 25–27.

³ G. Kosiba, *Warsztat pracy nauczyciela wychowania fizycznego w aspekcie ewolucji celów tego procesu*, „Kultura Fizyczna” 2000, nr 9–10, s. 21–23.

⁴ A. Dąbrowski, *Pozaszkolna kultura fizyczna młodzieży – rzeczywistość a potrzeby i oczekiwania*, AWF, Warszawa 1997, s. 43.

⁵ E. Kozłowska, A. Kowalczyk, M. Rząca, K. Kocka, *Uczestnictwo w lekcjach wf. a rozwój kultury fizycznej po zakończeniu etapu edukacyjnego*, „Journal of Education, Health and Sport” 2015, 5(4), s. 355–365.

⁶ W. Pańczyk, *Więcej lekcji wychowania fizycznego w szkole*, „Kultura Fizyczna” 2002, nr 9–10, s. 11–14.

⁷ Podstawa programowa z 2008 r. definiuje wychowanie fizyczne jako ważny obszar edukacyjny, rozwojowy i zdrowotny. Zob. A. Białek, J. Fila, P. Zielonka, *Wychowanie fizyczne w opiniach dyrektorów i nauczycieli. Organizacja kształcenia, podstawa programowa i ocenianie uczniów w szkołach podstawowych*, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 2015, s. 7.

⁸ K. Skalik, *Redukowanie agresji – poprzez integrację grupy na zajęciach wf.*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2011, nr 2, s. 16–19.

Dla wielu rodziców i nauczycieli dobra szkoła to ta, która najlepiej przygotowuje do egzaminów końcowych i dobrze wypada w rankingach⁹. Na pierwszym miejscu są konkursy matematyczne, polonistyczne oraz imprezy szkolne, takie jak dzień patrona czy święta narodowe. Wychowanie fizyczne jest na drugim planie, ponieważ przedmiot ten nie ma żadnego wpływu na wynik egzaminu końcowego¹⁰. Problem ten został zauważony przez Raczkę pod koniec lat dziewięćdziesiątych. Według niego, wychowanie fizyczne w szkołach polskich odbiega od europejskich rozwiązań w metodach i treściach pracy nauczyciela. Za przyczynę takiego stanu rzeczy mogą odpowiadać trudne warunki panujące w szkołach¹¹.

Cel badań

Głównym celem niniejszego artykułu jest ocena, jakie formy aktywności sportowo-rekreacyjnej są realizowane przez nauczycieli wychowania fizycznego w szkołach wiejskich i miejskich województwa podkarpackiego.

W toku badań postawiono pytania badawcze:

- Jakie formy aktywności fizycznej są realizowane przez nauczycieli wychowania fizycznego w wiejskich i miejskich szkołach podstawowych, gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych na terenie województwa podkarpackiego?
- Jakie trudności uniemożliwiają nauczycielom realizację podstawy programowej z wychowania fizycznego w wiejskich i miejskich szkołach podstawowych, gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych na terenie województwa podkarpackiego?

Material i metody badań

Badania przeprowadzono w okresie od lutego 2013 roku do czerwca 2016 roku i objęto nimi 1032 nauczycieli wychowania fizycznego zatrudnionych w szkołach wiejskich, oraz 773 nauczycieli wychowania fizycznego pracujących w szkołach miejskich województwa podkarpackiego. Niektórzy nauczyciele byli zatrudnieni zarówno w szkole podstawowej, jak i w gimnazjum lub w szkole ponadgimnazjalnej.

⁹ C. Kuśnierz, *Reforma wychowania fizycznego w opiniach nauczycieli województwa opolskiego*, [w:] K. Warchoń (red.), *Wychowanie fizyczne w szkole w okresie reformy programowej systemu edukacji*, „Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie”, z. 54, Krosno 2011, s. 115–124.

¹⁰ K. Skrzydło, *Wychowanie fizyczne nieobecne w praktyce pedagogicznej*, s. 25–27.

¹¹ J. Raczek, *Węzłowe problemy wychowania fizycznego dzieci i młodzieży w świetle badań naukowych*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1997, nr 4, s. 3–13.

Badania przeprowadzono we wszystkich powiatach należących do województwa podkarpackiego. Badaniami objęto szkoły o różnej wielkości: do 100 uczniów, od 100 do 300 uczniów, i powyżej 300 uczniów.

W badaniach wykorzystano autorski kwestionariusz ankiety. Ankieta została podzielona na dwie części. Pierwsza część zawiera pytania dotyczące typu szkoły, stażu pracy i wykształcenia nauczyciela (pytania otwarte). W drugiej części ujęto 29 pytań, z czego 10 odnosiło się do różnych form aktywności fizycznej, które powinny być realizowane przez nauczyciela zgodnie z podstawą programową (pytania wielokrotnych odpowiedzi). W tej części zostały również zawarte pytania odnoszące się do bazy sportowej, warunków panujących w szkole oraz trudności, które mogą uniemożliwić właściwą realizację podstawy programowej (pytania wielokrotnych odpowiedzi). Pytania dotyczące sposobu oceny pracy nauczyciela wychowania fizycznego, systemu organizacyjnego oraz podejścia nauczycieli innych przedmiotów do problemów wychowania fizycznego miały charakter zamknięty (wybór jednej odpowiedzi).

Analizę statystyczną wykonano w programie Statistica 9. Wyniki przedstawiono w postaci liczebności oraz frakcji procentowych.

Wyniki

Tabela 1. Baza sportowa w szkołach miejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Baza					
		Hala sportowa	Sala gimnastyczna	Zastępcza sala gimnastyczna	Pływalnia	Korytarz szkolny	Boiska zewnętrzne
Szkoła podstawowa	n	80	220	93	56	91	183
	%	10	28	12	7	12	24
Gimnazjum	n	87	155	66	42	54	141
	%	11	20	9	5	7	18
Szkoła ponadgimnazjalna	n	123	260	104	63	67	209
	%	16	34	13	8	9	27

Źródło: badania własne.

Po dokonaniu analizy danych zawartych w tabeli 1 można zauważyć, że salę gimnastyczną posiada $\frac{1}{3}$ szkół podstawowych. Występuje ona również w co trzeciej szkole ponadgimnazjalnej oraz w co piątym gimnazjum. Na uwagę zasługuje fakt, że niewielka liczba szkół w mieście na terenie województwa podkarpackiego posiada halę sportową (10% szkół podstawowych, 10% gimnazjów i 15% szkół ponadgimnazjalnych) i pływalnię. Pływalnię posiada co czternasta szkoła podstawowa, co dziesiąta szkoła ponadgimnazjalna i co dwudzieste gim-

nazjum. 25% szkół podstawowych i szkół ponadgimnazjalnych na terenach miejskich województwa podkarpackiego posiada boiska zewnętrzne. Znajdują się one również w co piątym gimnazjum.

Tabela 2. Baza sportowa w szkołach wiejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Baza					
		Hala sportowa	Sala gimnastyczna	Zastępcza sala gimnastyczna	Pływalnia	Korytarz szkolny	Boiska zewnętrzne
Szkoła podstawowa	n	81	380	200	29	135	442
	%	8	37	19	3	13	43
Gimnazjum	n	60	266	74	26	66	290
	%	6	26	7	3	6	28
Szkoła ponadgimnazjalna	n	18	36	13	3	8	36
	%	2	3	1	0	1	3

Źródło: badania własne.

Analizując dane zawarte w tabeli 2, można stwierdzić, że na terenach wiejskich województwa podkarpackiego około 40% szkół podstawowych posiada salę gimnastyczną. Występuje ona również w co piątym gimnazjum i tylko w 3% szkół ponadgimnazjalnych. Co druga szkoła podstawowa i co trzecie gimnazjum mają do dyspozycji boiska zewnętrzne. Z danych liczbowych zawartych w tabeli 2 wynika, że pływalnię oraz halę sportową posiada niewielka liczba szkół wiejskich na terenie województwa podkarpackiego.

Tabela 3. Realizacja form aktywności fizycznej w szkołach miejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Realizowane formy aktywności fizycznej						
		ZGS	Gimnastyka	LA	Ćwiczenia muzyczno-ruchowe	Atletyka terenowa	Sporty zimowe	Inne
Szkoła podstawowa	n	254	257	258	130	195	119	17
	%	33	33	33	17	25	15	2
Gimnazjum	n	197	203	203	119	175	108	13
	%	25	26	26	15	23	14	2
Szkoła ponadgimnazjalna	n	303	308	304	182	242	132	39
	%	39	40	39	24	31	17	5

Źródło: badania własne.

Przeprowadzone badania wykazały (tabela 3), że w miejskich szkołach podstawowych województwa podkarpackiego co trzeci nauczyciel realizuje treści

programowe z zespołowych gier sportowych, gimnastyki oraz lekkoatletyki. W szkołach ponadgimnazjalnych treści te są realizowane przez 40% nauczycieli, natomiast w gimnazjach realizuje podobne treści co czwarty ankietowany. Niewielka liczba nauczycieli pracujących w szkołach miejskich województwa podkarpackiego realizuje treści programowe ze sportów zimowych (15% nauczycieli ze szkół podstawowych, 15% uczących w gimnazjach oraz 15% pracujących w szkołach ponadgimnazjalnych). Dużą popularnością w szkołach ponadgimnazjalnych cieszą się zajęcia z atletyki terenowej. Realizuje je co trzeci ankietowany.

Tabela 4. Realizacja form aktywności fizycznej w szkołach wiejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Realizowane formy aktywności fizycznej						
		ZGS	Gimnastyka	LA	Ćwiczenia muzyczno-ruchowe	Atletyka terenowa	Sporty zimowe	Inne
Szkoła podstawowa	n	619	621	620	391	519	316	27
	%	60	60	60	38	50	31	3
Gimnazjum	n	359	364	363	227	324	190	20
	%	35	35	35	22	31	18	2
Szkoła ponadgimnazjalna	n	47	47	48	27	43	18	5
	%	5	5	5	3	4	2	0

Źródło: badania własne.

Po przeprowadzeniu analizy danych zawartych w tabeli 4 można stwierdzić, że 60% nauczycieli pracujących w szkołach podstawowych oraz 35% ankietowanych uczących w gimnazjum realizuje treści programowe z zespołowych gier sportowych, gimnastyki oraz lekkoatletyki. W szkołach podstawowych dużą popularnością cieszą się zajęcia z atletyki terenowej (realizuje je co drugi ankietowany) oraz ćwiczenia muzyczno-ruchowe, które są realizowane przez 40% nauczycieli.

Analizując, które umiejętności z gimnastyki są realizowane przez nauczycieli w ramach programu wychowania fizycznego (tabela 5), można stwierdzić, że w szkołach miejskich województwa podkarpackiego największą popularnością cieszą się przewroty w przód i w tył. Realizuje je co trzeci ankietowany pracujący w szkole podstawowej, co czwarty pracujący w gimnazjum i 40% nauczycieli wychowania fizycznego ze szkół ponadgimnazjalnych. Przeprowadzone badania wykazały również, że w szkołach podstawowych i gimnazjach 20% ankietowanych realizuje skok przez skrzynię, a stanie na rękach – odpowiednio 25% i 20%. W szkołach ponadgimnazjalnych co trzeci nauczyciel realizuje skok przez skrzynię, skok przez kozła i stanie na rękach, a co piąty ankietowany – stanie na głowie i przerzut bokiem. W szkołach miejskich województwa podkarpackiego

piramidy oraz elementy gimnastyki artystycznej są realizowane przez niewielką liczbę nauczycieli.

Tabela 5. Realizacja umiejętności z gimnastyki w szkołach miejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Umiejętności z gimnastyki								
		Przewroty w tył i w przód	Skok przez kozła	Skok przez skrzynię	Stanie na rękach	Stanie na głowie	Przerzut bokiem	Piramidy	Elementy gimnastyki artystycznej	Inne
Szkoła podstawowa	n	255	203	165	200	80	144	46	50	8
	%	33	26	21	26	10	19	6	7	1
Gimnazjum	n	199	150	150	169	96	110	69	39	6
	%	26	20	20	22	13	14	9	5	1
Szkoła ponadgimnazjalna	n	295	206	218	255	173	185	99	46	7
	%	38	27	28	33	23	24	13	6	1

Źródło: badania własne.

Tabela 6. Realizacja umiejętności z gimnastyki w szkołach wiejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Umiejętności z gimnastyki								
		Przewroty w tył i w przód	Skok przez kozła	Skok przez skrzynię	Stanie na rękach	Stanie na głowie	Przerzut bokiem	Piramidy	Elementy gimnastyki artystycznej	Inne
Szkoła podstawowa	n	615	449	389	496	213	351	137	110	17
	%	60	43	38	48	21	34	13	11	2
Gimnazjum	n	361	297	271	310	166	232	120	59	17
	%	35	29	26	30	16	22	12	6	2
Szkoła ponadgimnazjalna	n	47	32	36	41	22	24	17	6	2
	%	5	3	3	4	2	2	2	1	0

Źródło: badania własne.

Po dokonaniu analizy danych zawartych w tabeli 6 można stwierdzić, że nauczyciele pracujący w wiejskich szkołach podstawowych w województwie podkarpackim najchętniej realizują przewroty w tył i w przód oraz stanie na rękach.

Zdeklarowało tak odpowiednio 60% i co drugi ankietowany. Dużą popularnością cieszą się również skok przez kozła, skok przez skrzynię oraz przerzut bokiem. Elementy te są realizowane przez około 40% nauczycieli wychowania fizycznego. 35% ankietowanych uczących w gimnazjum i 5% nauczycieli pracujących w szkole ponadgimnazjalnej zadeklarowało, że na lekcjach wychowania fizycznego realizuje przewroty w tył i w przód. Co trzeci ankietowany nauczyciel realizuje z młodzieżą gimnazjalną skok przez kozła i stanie na rękach. Piramidy oraz elementy z gimnastyki artystycznej są realizowane przez niewielką liczbę nauczycieli wychowania fizycznego.

Tabela 7. Realizacja konkurencji lekkoatletycznych w szkołach miejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Konkurencje lekkoatletyczne					
		Biegi krótkie	Biegi średnie i długie	Rzuty	Sztafety	Skok w dal	Skok wzwyż
Szkoła podstawowa	n	247	183	167	105	220	104
	%	32	24	22	14	29	14%
Gimnazjum	n	199	164	148	111	174	93
	%	26	21	19	14	23	12%
Szkoła ponadgimnazjalna	n	283	187	194	105	218	57
	%	37	24	25	14	28	7%
Ogółem		729	534	509	321	612	254

Źródło: badania własne.

Analizując, które konkurencje lekkoatletyczne są realizowane przez nauczycieli wychowania fizycznego uczących w szkołach miejskich województwa podkarpackiego (tabela 7), można stwierdzić, że w szkołach największą popularnością cieszą się biegi krótkie i skok w dal. W szkole podstawowej realizuje je co trzeci ankietowany. W gimnazjach elementy te są realizowane przez co czwartego nauczyciela. W szkołach ponadgimnazjalnych 40% ankietowanych realizuje biegi krótkie, a co trzeci nauczyciel skok w dal. 15% ankietowanych pracujących w szkołach miejskich zadeklarowało, że na lekcji wychowania fizycznego realizuje sztafety. Analizując tabelę nr 7, można stwierdzić, że skok wzwyż cieszy się najmniejszą popularnością wśród respondentów.

Po dokonaniu analizy danych zawartych w tabeli 8 można zauważyć, że w szkołach wiejskich województwa podkarpackiego nauczyciele najczęściej realizują biegi krótkie. Zdeklarowało tak 60% ankietowanych ze szkół podstawowych i 35% pracujących w gimnazjach. 40% respondentów pracujących w szkołach podstawowych i co czwarty nauczyciel uczący w gimnazjum realizuje także biegi średnie i długie, rzuty lekkoatletyczne oraz skok w dal.

Tabela 8. Realizacja konkurencji lekkoatletycznych w szkołach wiejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Konkurencje lekkoatletyczne					
		Biegi krótkie	Biegi średnie i długie	Rzuty	Sztafety	Skok w dal	Skok wzwyż
Szkoła podstawowa	n	592	419	410	240	453	141
	%	57	41	40	23	44	16
Gimnazjum	n	359	284	261	208	271	123
	%	35	28	25	20	26	12
Szkoła ponadgimnazjalna	n	45	41	39	27	36	8
	%	4	4	4	3	3	1

Źródło: badania własne.

Tabela 9. Realizacja ćwiczeń muzyczno-ruchowych w szkołach miejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Formy ćwiczeń muzyczno-ruchowych					
		Tańce	Aerobik	Ćwiczenia kształtujące przy muzyce	Gry i zabawy ze śpiewem	Inne	Nie realizuję
Szkoła podstawowa	n	50	74	99	30	10	127
	%	6	10	13	4	1	16
Gimnazjum	n	54	100	67	6	6	88
	%	7	13	9	1	1	11
Szkoła ponadgimnazjalna	n	123	147	112	6	18	126
	%	16	19	14	1	2	16

Źródło: badania własne.

Po przeprowadzeniu analizy danych zawartych w tabeli 9 można stwierdzić, że w szkołach miejskich województwa podkarpackiego ćwiczenia muzyczno-ruchowe nie cieszą się dużą popularnością. Znaczący jest fakt, że około 15% nauczycieli wychowania fizycznego nie realizuje w szkołach ćwiczeń muzyczno-ruchowych. Największe zainteresowanie ćwiczeniami muzyczno-ruchowymi można zaobserwować w szkołach ponadgimnazjalnych. Co piąty nauczyciel zadeklarował, że realizuje aerobik, a 15% ankietowanych tańce i ćwiczenia kształtujące przy muzyce.

Tabela 10. Realizacja ćwiczeń muzyczno-ruchowych w szkołach wiejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Formy ćwiczeń muzyczno-ruchowych					
		Tańce	Aerobik	Ćwiczenia kształtujące przy muzyce	Gry i zabawy ze śpiewem	Inne	Nie realizuję
Szkoła podstawowa	n	186	192	280	175	10	232
	%	18	19	27	17	1	22
Gimnazjum	n	128	139	160	42	8	137
	%	12	13	16	4	1	13
Szkoła ponadgimnazjalna	n	19	22	18	1	0	21
	%	2	2	2	0	0	2

Źródło: badania własne.

Analizując, jakie formy ćwiczeń muzyczno-ruchowych są realizowane przez nauczycieli pracujących w szkołach wiejskich województwa podkarpackiego (tabela 10), można stwierdzić, że co trzeci ankietowany pracujący w szkole podstawowej i 15% uczących w gimnazjum realizuje ćwiczenia kształtujące przy muzyce. Co piąty nauczyciel wychowania fizycznego ze szkoły podstawowej zadeklarował, że na lekcjach realizuje również aerobik, tańce oraz gry i zabawy ze śpiewem. Podobną tendencję zaobserwowano w gimnazjach. Co dziesiąty ankietowany realizuje tańce oraz aerobik. Dalsza analiza wykazała, że 20% ankietowanych ze szkół podstawowych nie prowadzi tego typu lekcji.

Tabela 11. Realizacja atletyki terenowej w szkołach miejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Atletyka terenowa					
		Gry i zabawy ruchowe w terenie	Marszobieg	Biegi na orientację	Terenowe tory przeszkód	Lekcje wf. na ścieżce zdrowia	Nie realizuję
Szkoła podstawowa	n	176	186	23	90	29	55
	%	23	24	3	12	4	7
Gimnazjum	n	125	160	21	78	21	26
	%	16	21	3	10	3	3
Szkoła ponadgimnazjalna	n	151	214	25	74	46	68
	%	20	28	3	10	6	9

Źródło: badania własne.

Przeprowadzone badania wykazały, że w szkołach miejskich województwa podkarpackiego gry i zabawy ruchowe w terenie oraz marszobieggi cieszą się największym zainteresowaniem. W szkołach podstawowych co czwarty nauczyciel zadeklarował, że realizuje tego typu lekcje. Biegi na orientację oraz ćwiczenia na ścieżce zdrowia są stosowane przez niewielką liczbę nauczycieli (tabela 11).

Tabela 12. Realizacja atletyki terenowej w szkołach wiejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Atletyka terenowa					
		Gry i zabawy ruchowe w terenie	Marszobieggi	Biegi na orientację	Terenowe tory przeszkód	Lekcje wf. na ścieżce zdrowia	Nie realizują
Szkoła podstawowa	n	447	468	80	287	66	100
	%	43	45	8	28	6	10
Gimnazjum	n	253	301	48	150	43	41
	%	25	29	5	15	4	4
Szkoła ponadgimnazjalna	n	31	44	9	18	4	4
	%	3	4	1	2	0	0

Źródło: badania własne.

Analizując dane zawarte w tabeli 12, można stwierdzić, że atletyka terenowa cieszy się dużym zainteresowaniem w wiejskich szkołach podstawowych województwa podkarpackiego. 45% nauczycieli zadeklarowało, że na lekcjach wychowania fizycznego realizuje gry i zabawy w terenie oraz marszobieggi. W szkołach gimnazjalnych można zauważyć podobną tendencję. Gry i zabawy ruchowe, marszobieggi oraz terenowe tory przeszkód cieszą się największym zainteresowaniem.

Tabela 13. Realizacja gier rekreacyjnych w szkołach miejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Gry rekreacyjne						
		Palant	Ringo	Dwa ognie	Tenis stołowy	Badminton	Unihokej	Nie realizują
Szkoła podstawowa	n	91	152	245	92	121	201	0
	%	12	20	32	12	16	26	0
Gimnazjum	n	65	69	154	47	45	166	1
	%	8	9	20	6	6	21	0
Szkoła ponadgimnazjalna	n	37	78	202	48	50	226	9
	%	5	10	26	6	6	29	1

Źródło: badania własne.

Po dokonaniu analizy danych liczbowych zawartych w tabeli 13 można stwierdzić, że we wszystkich szkołach realizuje się gry rekreacyjne. Co trzeci ankietowany w szkole podstawowej, około 25% pracujących w szkole ponadgimnazjalnej oraz $\frac{1}{5}$ nauczycieli uczących w gimnazjum realizuje dwa ognie. Unihokej cieszy się także dużym zainteresowaniem nauczycieli pracujących w szkołach miejskich na terenie województwa podkarpackiego. Zadeklarował tak co trzeci nauczyciel ze szkoły ponadgimnazjalnej, co czwarty ze szkoły podstawowej oraz 20% ankietowanych z gimnazjum

Tabela 14. Realizacja gier rekreacyjnych w szkołach wiejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Gry rekreacyjne						
		Palant	Ringo	Dwa ognie	Tenis stołowy	Badminton	Unihokej	Nie realizują
Szkoła podstawowa	n	189	371	579	215	139	396	1
	%	18	36	56	21	13	38	0
Gimnazjum	n	89	181	279	94	81	253	2
	%	9	18	27	9	8	24	0
Szkoła ponadgimnazjalna	n	6	16	33	8	13	28	2
	%	1	2	3	1	1	3	0

Źródło: badania własne.

Po przeprowadzeniu analizy danych zawartych w tabeli 14 można stwierdzić, że w szkole podstawowej ponad połowa ankietowanych realizuje dwa ognie, a 40% nauczycieli unihokej oraz ringo. W szkołach gimnazjalnych ankietowani realizują podobne treści. Największym zainteresowaniem cieszą się dwa ognie – zadeklarował tak co trzeci nauczyciel. Natomiast palant i badminton są realizowane przez 10% nauczycieli uczących w gimnazjach.

Tabela 15. Trudności uniemożliwiające realizację programu wychowania fizycznego w szkołach miejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Trudności					
		Brak bazy	Brak sprzętu	Brak zaplecza sanitarnego	Łączenie klas	Mała liczba godzin dydaktycznych	Zajęcia w grupach koedukacyjnych
Szkoła podstawowa	n	89	54	33	135	52	90
	%	12	7	4	17	7	12
Gimnazjum	n	76	55	33	124	47	50
	%	10	7	4	16	6	6
Szkoła ponadgimnazjalna	n	131	107	57	144	72	35
	%	17	14	7	19	9	5

Źródło: badania własne.

Przeprowadzone badania wykazały, że największym problemem utrudniającym prowadzenie obowiązkowych zajęć z wychowania fizycznego w szkołach miejskich jest łączenie klas. Uważa tak co piąty ankietowany pracujący w szkole ponadgimnazjalnej i podstawowej oraz 15% pracujących w gimnazjum. Co piąty nauczycieli zatrudniony w szkole ponadgimnazjalnej skarży się również na brak odpowiedniej bazy. Dalsza analiza wykazała, że na brak zaplecza sanitarnego skarży się 5% ankietowanych pracujących w szkołach podstawowych, gimnazjach i szkołach ponadgimnazjalnych (tabela 15).

Tabela 16. Trudności uniemożliwiające realizację programu wychowania fizycznego w szkołach wiejskich województwa podkarpackiego

Typ szkoły		Trudności					
		Brak bazy	Brak sprzętu	Brak zaplecza sanitarnego	Łączenie klas	Mała liczba godzin dydaktycznych	Zajęcia w grupach koedukacyjnych
Szkoła podstawowa	n	287	246	109	305	140	177
	%	28	24	11	30	14	17
Gimnazjum	n	118	128	40	176	67	104
	%	11	12	4	17	6	10
Szkoła ponadgimnazjalna	n	17	11	8	22	13	4
	%	2	1	1	2	1	1

Źródło: badania własne.

Analizując trudności, które uniemożliwiają realizację programu wychowania fizycznego w szkołach wiejskich województwa podkarpackiego (tabela 16), można zauważyć, że dla około 30% nauczycieli pracujących w szkołach podstawowych największym problemem jest łączenie klas oraz brak odpowiedniej bazy. Co czwarty ankietowany narzeka na brak odpowiedniego sprzętu. Stanowi to również problem dla 20% respondentów uczących w gimnazjach. Respondenci pracujący w szkołach ponadgimnazjalnych skarżą się na brak odpowiedniej bazy oraz łączenie klas.

Dyskusja

Reasumując, można stwierdzić, że większość szkół w województwie podkarpackim boryka się z problemami, które utrudniają lub uniemożliwiają realizację programu wychowania fizycznego. W szkołach wiejskich i miejskich łączenie klas oraz prowadzenie lekcji w grupach koedukacyjnych to największa przeszkoda w realizacji programu wychowania fizycznego. Sytuacja ta może

niekorzystnie wpłynąć na uczniów, ponieważ zainteresowania dziewcząt i chłopców są odmienne. Z badań przeprowadzonych przez Ściślaka i in. wynika, że wśród dziewcząt uczęszczających do liceum największym zainteresowaniem cieszą się tańce, a wśród chłopców zespołowe gry sportowe¹². Należy również wziąć pod uwagę rozwój biologiczny dzieci, który może być bardzo zróżnicowany. Dziewczynki szybko dojrzewające oraz dzieci mające nadwagę nie chcą ćwiczyć w towarzystwie swoich kolegów z klasy. Bardzo często jest to dla nich krepujące i z tego powodu mogą unikać wysiłku fizycznego.

Według przeprowadzonych badań nauczyciele pracujący w szkołach wiejskich i miejskich uważają, że brak sprzętu uniemożliwia realizację podstawy programowej. Z badań przeprowadzonych przez NIK (2010) wynika, że program nauczania wychowania fizycznego jest niedostosowany do posiadanej przez szkoły infrastruktury¹³. Młodzież skarży się także na jakość sprzętu sportowego. Urządzenia, obiekty i sprzęt sportowy są w złym stanie technicznym, co zwiększa niebezpieczeństwo wypadków (NIK 2012)¹⁴. Podobna sytuacja panuje w Rosji, na Ukrainie i Białorusi. Szkolne wychowanie fizyczne ma poważne problemy finansowe, co wpływa na jakość organizowanych przez szkołę zajęć ruchowych¹⁵. Jakość nauczania pogorszyła się również na Słowacji. W przeciwieństwie do tych państw, w szkołach czeskich panują dobre warunki do uprawiania sportu i prowadzenia lekcji wychowania fizycznego¹⁶. Z badań przeprowadzonych przez Białek i innych można wnioskować, że brak odpowiedniej infrastruktury jest najważniejszym czynnikiem utrudniającym realizację zapisów podstawy programowej. Ponad połowa respondentów zgodziła się ze stwierdzeniem, że niewłaściwie prowadzone zajęcia skutkują większą liczbą zwolnień z lekcji wychowania fizycznego w późniejszych etapach edukacji szkolnej¹⁷. Za taki stan rzeczy mogą być także odpowiedzialni rodzice, którzy nie przywiązują wagi do szkolnego wychowania fizycznego, oraz sami uczniowie, którzy pochłonięci portalami społecznościowymi nie są zainteresowani wysiłkiem fizycznym.

Możliwości organizacyjne lekcji wychowania fizycznego zależą od infrastruktury szkoły. Nauczyciele proponują różne formy aktywności fizycznej, które muszą być dostosowane do warunków szkoły i zgodne z podstawą progra-

¹² M. Ściślak, A. Rokita, M. Kołodziej K. Kałużny, M. Popawczak, *Zainteresowania formami aktywności ruchowej uczniów liceów ogólnokształcących Wrocławia*, „Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu”, nr 45, Wrocław 2014, s. 79–98.

¹³ Informacje o wynikach kontroli; Wychowanie fizyczne i sport w szkołach publicznych, NIK Departament Nauki, Oświaty i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2010.

¹⁴ Informacje o wynikach kontroli; Wychowanie fizyczne i sport w szkołach publicznych i niepublicznych, NIK, Warszawa 2012.

¹⁵ P. Pałuch, *Wychowanie fizyczne i sport w Rosji, na Ukrainie i Białorusi*, „Kultura Fizyczna” 2005, nr 1–2, s. 25–29.

¹⁶ Tenże, *Wychowanie fizyczne i sport szkolny w Czechach i na Słowacji*, „Kultura Fizyczna” 2005, nr 5–6, s. 21–24.

¹⁷ A. Białek, J. Fila, P. Zielonka, *Wychowanie fizyczne w opiniach dyrektorów i nauczycieli...*, s. 7.

mową. Zbyt liczne grupy lub łączenie klas również ograniczają nauczyciela. Realizacja skomplikowanych układów gimnastycznych, np. piramidy, elementów gimnastyki artystycznej czy akrobatyki, jest bardzo trudna i nauczyciele unikają takich form aktywności. Zrozumiałe jest zatem, że największą popularnością cieszą się zespołowe gry sportowe. Realizuje je 60% ankietowanych nauczycieli. Podobną tendencję można zauważyć w szkołach w Polsce. W badaniu ankietowym NIK (2012) uczniowie zadeklarowali, że podczas zajęć wychowania fizycznego nauczyciele najczęściej realizują zespołowe gry sportowe; co piąty ankietowany nauczyciel realizuje zajęcia z gimnastyki¹⁸. Z badań przeprowadzonych przez Skalik wynika, że uczniowie mają przesyt zespołowych gier sportowych, a na lekcjach wychowania fizycznego bardzo chętnie zapoznaliby się z nieznanymi im formami aktywności fizycznej, m.in. korfbalem, grami i zabawami terenowymi, zajęciami przy muzyce¹⁹. W szkołach na Podkarpaciu tańce, aerobik oraz ćwiczenia kształtujące przy muzyce są realizowane przez około 20% nauczycieli. Tego typu lekcje cieszą się największą popularnością wśród ankietowanych zatrudnionych w wiejskich szkołach podstawowych.

Znamienny jest fakt, że w wiejskich szkołach podstawowych województwa podkarpackiego konkurencje lekkoatletyczne (biegi, rzuty i skoki), sporty zimowe oraz gry rekreacyjne cieszą się większym zainteresowaniem niż w szkołach w mieście. Sytuacja ta może być spowodowana większą dostępnością do terenów zielonych znajdujących się w pobliżu szkoły. Przyczyny takiego stanu rzeczy można również upatrywać w tym, że większość zabaw i gier terenowych nie wymaga specjalnego sprzętu, a jedynie inwencji twórczej nauczyciela. Jeżeli zajęcia te są prowadzone na boisku szkolnym lub na terenach zielonych należących do szkoły (albo znajdujących się w pobliżu szkoły), mogą w nich uczestniczyć liczniejsze grupy uczniów oraz mogą być prowadzone w grupach koedukacyjnych. W przeciwieństwie do szkół na Podkarpaciu, według badań NIK z 2010 roku, sporty zimowe, gry rekreacyjne oraz atletyka terenowa były w Polsce traktowane marginalnie²⁰. W szkołach na terenie województwa podkarpackiego tego typu dyscypliny sportowe cieszą się dużym zainteresowaniem i są realizowane przez około 40% nauczycieli pracujących na wsi oraz przez około 20% ankietowanych zatrudnionych w mieście.

Wnioski

Z przeprowadzonych badań i dokonanych w pracy analiz wynikają następujące wnioski:

¹⁸ Informacje o wynikach kontroli; Wychowanie fizyczne i sport w szkołach publicznych i niepublicznych, NIK, Warszawa 2012.

¹⁹ K. Skalik, *Redukowanie agresji...*, s. 16–19.

²⁰ Informacje o wynikach kontroli; Wychowanie fizyczne i sport w szkołach publicznych, NIK Departament Nauki, Oświaty i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2010.

1. Najczęściej realizowanymi formami aktywności fizycznej w szkołach wiejskich i miejskich województwa podkarpackiego są zespołowe gry sportowe oraz lekkoatletyka, w szczególności biegi krótkie, średnie i skok w dal.
2. W szkołach w mieście panują lepsze warunki do realizacji podstawy programowej z wychowania fizycznego niż w szkołach wiejskich
3. Największym problemem uniemożliwiającym realizację podstawy programowej z wychowania fizycznego w szkołach wiejskich i miejskich na terenie województwa podkarpackiego jest łączenie klas oraz prowadzenie lekcji w grupach koedukacyjnych.

Bibliografia

- Białek A., Fila J., Zielonka P., *Wychowanie fizyczne w opiniach dyrektorów i nauczycieli. Organizacja kształcenia, podstawa programowa i ocenianie uczniów w szkołach podstawowych*, Instytut Badań edukacyjnych, Warszawa 2015.
- Dąbrowski A., *Pozaszkolna kultura fizyczna młodzieży – rzeczywistość a potrzeby i oczekiwania*, AWF, Warszawa 1997.
- Informacje o wynikach kontroli; Wychowanie fizyczne i sport w szkołach publicznych, NIK Departament Nauki, Oświaty i Dziedzictwa Narodowego, Warszawa 2010.
- Informacje o wynikach kontroli; Wychowanie fizyczne i sport w szkołach publicznych i niepublicznych, NIK, Warszawa 2012.
- Kosiba G., *Warsztat pracy nauczyciela wychowania fizycznego w aspekcie ewolucji celów tego procesu*, „Kultura Fizyczna” 2000, nr 9–10, s. 21–23.
- Kozłowska E., Kowalczyk A., Rząca M., Kocka K., *Uczestnictwo w lekcjach wf. a rozwój kultury fizycznej po zakończeniu etapu edukacyjnego*, „Journal of Education, Health and Sport” 2015, 5(4), s. 355–365; <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17254>.
- Kuśnierz C., *Reforma wychowania fizycznego w opiniach nauczycieli województwa opolskiego*, [w:] Warchoń K. (red.), *Wychowanie fizyczne w szkole w okresie reformy programowej systemu edukacji*, „Prace Naukowo-Dydaktyczne Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Krośnie”, z. 54, Krosno 2011, s. 115–124.
- Paluch P., *Wychowanie fizyczne i sport w Rosji, na Ukrainie i Białorusi*, „Kultura Fizyczna” 2005, nr 1–2, s. 25–29.
- Paluch P., *Wychowanie fizyczne i sport szkolny w Czechach i na Słowacji*, „Kultura Fizyczna” 2005, nr 5–6, s. 21–24.
- Pańczyk W., *Więcej lekcji wychowania fizycznego w szkole*, „Kultura Fizyczna” 2002, nr 9–10, s. 11–14.

- Raczek J., *Węzłowe problemy wychowania fizycznego dzieci i młodzieży w świetle badań naukowych*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1997, nr 4, s. 3–13.
- Skalik K., *Redukowanie agresji – poprzez integrację grupy na zajęciach wf.*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2011, nr 2, s. 16–19.
- Skrzydło K., *Wychowanie fizyczne nieobecne w praktyce pedagogicznej*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2010, nr 10, s. 25–27.
- Sozański H., Siewierski M., Adamczyk J., *Sport w szkole – stan i perspektywy*, „Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne” 2010, nr 1, s. 8–13.
- Szczepański S., *Kluczowe zagadnienia dydaktyki wychowania fizycznego*, Politechnika Opolska, Opole 2008.
- Ściślak M., Rokita A., Kołodziej M., Kałużny K., Popawczak M., *Zainteresowania formami aktywności ruchowej uczniów liceów ogólnokształcących Wrocławia*, „Rozprawy Naukowe Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu”, nr 45, Wrocław 2014, s. 79–98.

Forms of Physical Activity in Physical Education Programs in Primary Schools, Middle Schools and Upper-Secondary Schools in Podkarpackie Voivodeship

Abstract

The aim of studies was to evaluate what forms of sports and recreational activity are implemented by physical education teachers at different levels of school education in rural and urban schools of Podkarpackie Voivodeship and what difficulties prevent the teacher from implementing the basic curriculum from the subject of physical education. The researches (questionnaire) covered 1032 physical education teachers employed in rural schools and 773 physical education teachers working in urban schools in Podkarpackie Voivodeship. The studies included schools of varying sizes: up to 100 pupils, from 100 to 300 pupils and over 300 pupils. The majority of teachers complain about the conditions in a certain school. The biggest problem that prevents the implementation of the basic curriculum from physical education in rural and urban schools in Podkarpackie Voivodeship is the combination of classes and conducting lessons in co-educational groups. The performed analysis showed that teachers usually implement team sports and athletics.

Keywords: Podkarpackie Voivodeship, forms of sports and recreational activity, rural schools, urban schools.

Mirosław ZALECH*

Znaczenie elementów komunikacji w kształtowaniu relacji uczeń–nauczyciel na zajęciach wychowania fizycznego

Streszczenie

Celem badań była identyfikacja oczekiwań uczniów i przyszłych nauczycieli, dotyczących elementów wzajemnej komunikacji werbalnej na lekcji wychowania fizycznego oraz zakresu uczestnictwa uczniów w decydowaniu o formie zajęć. Badaniem objęto 490 uczniów gimnazjum, 482 uczniów szkół średnich oraz 300 studentów studiujących na kierunku wychowanie fizyczne. Do gromadzenia danych wykorzystano kwestionariusz ankiety. Odpowiedzi na pytania dotyczące najważniejszych elementów komunikacji oraz zakresu, w jakim uczniowie chcieliby mieć wpływ na formę zajęć, poddano analizie statystycznej. W tym celu posłużono się testem chi-kwadrat. Najczęściej uczniowie uważali, że najważniejszym elementem komunikacji werbalnej nauczyciela z nimi podczas zajęć jest umiejętność wyjaśniania. Największy odsetek przyszłych nauczycieli utrzymywał, że najistotniejsze jest, aby wypowiedzi nauczyciela były zrozumiałe. Uczniowie gimnazjum najliczniej wyrażali opinię, że nauczyciel powinien czasami konsultować z nimi formę zajęć. Natomiast wśród uczniów szkół średnich i przyszłych nauczycieli dominowało zdanie, że powinien czasami uwzględniać ich propozycje. Płeć i poziom edukacji okazały się być zmiennymi różniącymi oczekiwania badanych dotyczące zarówno elementów komunikacji, jak i udziału w decydowaniu o formie zajęć. Ujawnione oczekiwania uczniów i opinie studentów pozwalają na zoptymalizowanie przygotowania, pod względem sposobu komunikacji, przyszłych kadr do pracy na poszczególnych etapach kształcenia. Pozwalają także na bardziej świadome podejście do kształtowania pozytywnych wzajemnych relacji, poprawę efektywności zajęć oraz zwiększenie satysfakcji uczniów z uczestnictwa w lekcjach wychowania fizycznego.

Słowa kluczowe: partycypacja, komunikacja, wychowanie fizyczne, oczekiwania, poziom edukacji, płeć.

---

* dr, Akademia Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Filia w Białej Podlaskiej; Wydział Turystyki i Zdrowia, Katedra Turystyki i Zarządzania; e-mail: miroslaw.zalech@awf-bp.edu.pl

Wstęp

Efektywność pracy dydaktyczno-wychowawczej w dużym stopniu uwarunkowana jest sprawną komunikacją między nauczycielem a uczniem, w której dużą rolę odgrywa porozumienie słowne [4]. Pomimo dynamicznego rozwoju technik wizualnych przekazy werbalne pozostają głównym narzędziem sygnalizowania i określania potrzeb, sterowania zachowaniami innych, budowania i określania wzajemnych relacji w środowisku. Proces komunikacji bazuje na przekazywaniu i otrzymywaniu informacji. W warunkach społecznego funkcjonowania poprawny przepływ informacji pomiędzy nauczycielami a uczniem/uczniami można najlepiej wyjaśnić za pomocą ujęcia transmisyjnego, łączącego następujące modele: psychologiczny, socjologiczny i sprzężenia zwrotnego. Pierwszy model do tradycyjnych elementów komunikacji, takich jak: nadawca, odbiorca, kanał, kodowanie czy dekodowanie, wprowadza zespół zmiennych psychologicznych charakteryzujących obie strony tego procesu, np.: potrzeby, percepcję, rolę społeczną czy pozycję zawodową. Drugi model podkreśla znaczenie, jakie mają w odbiorze informacji grupy odniesienia (np. szkolna), a trzeci uzupełnia te modele o odpowiedzi odbiorcy, które pozwalają na ocenę skuteczności przekazu. Wspólnie składowe te tworzą zespół powiązań warunkujących przebieg i skuteczność komunikacji [6], [34]. Przyjęte podejście transmisyjne procesu komunikacji można określić mianem esencjalistycznego, gdyż jest nastawione na odkrywanie fundamentalnych postaw i uniwersalnych prawd, pewnej esencji o naturze i społeczeństwie, która pozostawałaby niezależna od przeszłości, możliwa do opisanie w terminach charakterystycznych dla nauk przyrodniczych i formalnych. Tym samym w ramach procesu komunikacji dąży się do poszukiwania jednoznaczności występujących, w ujęciu homogenicznym i heterogenicznym, w relacjach tworzonych przez ten proces, jak również pomiędzy podmiotami tego procesu [34], [35].

Podczas komunikacji nadawca często oczekuje informacji zwrotnej, a ta niekoniecznie musi być wyrażana w formie aktywnej – brak reakcji też stanowi informację [30]. Stąd też mogą wynikać dysproporcje w komunikacji ustnej pomiędzy nauczycielami a uczniami. Nauczyciele na czynności werbalne podczas lekcji poświęcają ok. 25% czasu, a uczniowie jedynie nieco powyżej 2% [36]. Okazuje się także, że komunikacja nauczycieli w czasie zajęć jest zdeterminowana doświadczeniem. Najmniej czasu zajmuje ona specjalistom, a najwięcej stażystom. Zróżnicowanie dotyczy także czasu, jaki poświęcają na przekazywanie informacji specjalistycznych. Nauczyciele o najwyższych kwalifikacjach przeznaczają na nie ok. 13% czasu, a nauczyciele o najniższych kwalifikacjach tylko ok. 3% [38]. Wskazuje to, że pomimo mniejszej ilości czasu, jaką zajmuje komunikacja nauczycielom specjalistom, więcej czasu przeznaczają na przekazywanie informacji specjalistycznych. Oznacza to, że jedną z ważnych ról w procesie komunikacji ma treść informacji. W komunikacji dydaktycznej moż-

na wyróżnić cztery rodzaje przekazów. Odnoszą się one do: osoby „ja”, samoregulacji, procesu oraz zadania. Pierwszy rodzaj związany jest bezpośrednio z osobowością, inteligencją, zachowaniem danej osoby. Komunikaty przekazywane na poziomie samoregulacji mają na celu zachęcanie do działania poprzez samoocenę i samomotywowanie. Na poziomie procesu informacje odnoszą się do strategii, metody postępowania w relacji ze środowiskiem, a w odniesieniu do zadania – poprawności lub innego kryterium związanego z jego realizacją [11].

Treść okazuje się nie być jedynym istotnym elementem procesu komunikacji słownej. Dostrzeżono – na podstawie odtwarzania dźwięku z nagranych lekcji – że duża część słów używana przez nauczyciela jest niezrozumiała, nieprecyzyjna, pozbawiona znaczenia, używana przesadnie do zaistniałej sytuacji [3]. Zauważono, że sprawność komunikacji słownej w znacznym stopniu zależy nie tylko od treści, ale także od osoby, która te treści przekazuje, od tego, w jaki sposób to czyni [21].

Forma komunikacji powiązana jest z poziomem autonomii w procesie edukacji. Stopień, w jakim nauczyciel jest instancją dominującą i starającą się kontrolować proces dydaktyczno-wychowawczy, decyduje o sposobie komunikacji, w tym możliwości negocjowania treści, miejsca i celów lekcji [1]. Wysoki poziom autonomii, w tym umożliwienie współdecydowania, daje poczucie, że jest się przyczyną zdarzeń, odgrywa znaczną rolę w kształtowaniu świadomego uczestnictwa uczniów w lekcjach wychowania fizycznego oraz formowaniu pozytywnych postaw wobec aktywności fizycznej [25], [31]. W związku z tym nauczyciele powinni dążyć do przekazywania uczniom informacji w sposób jak najbardziej zrozumiały oraz wspierać poczucie ich kompetencji i autonomii celem wzmocnienia wewnętrznej motywacji [9], [15]. Skoncentrowanie uwagi przez nauczyciela na komunikacji, wsparciu autonomii oraz poczuciu wpływu na decyzje, może zarówno służyć kreowaniu jego pozytywnego wizerunku w percepcji uczniów, jak również zwiększać efektywność oddziaływania oraz usprawniać proces realizacji celów dydaktyczno-wychowawczych.

Celem badań była identyfikacja oczekiwań uczniów i przyszłych nauczycieli dotyczących elementów wzajemnej komunikacji werbalnej na lekcji wychowania fizycznego oraz zakresu uczestnictwa uczniów w decydowaniu o formie zajęć.

Material i metody

W badaniu wzięło udział 972 uczniów z województwa lubelskiego (szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych), uczęszczających na zajęcia wychowania fizycznego w grupach jednorodnych płciowo i 300 studentów studiujących na kierunku wychowanie fizyczne (przygotowujących się do zawodu nauczyciela wychowania fizycznego, którzy odbyli przynajmniej jedną praktykę pedagogiczną w szkole). Próba składała się z 672 kobiet (52,83%) i 600 mężczyzn

(47,17%). Dokładną charakterystykę liczebności badanych według płci i poziomu edukacji podano w tabeli 1.

Tabela 1. Charakterystyka badanych według płci i poziomu edukacji

Poziom edukacji	Kobiety		Mężczyźni		Ogółem	
	n	(%)	n	(%)	n	(%)
Gimnazjalny(G)	292	59,59	198	40,41	490	38,52
Ponadgimnazjalny (P)	286	59,34	196	40,66	482	37,89
Wyższy (S)	94	31,33	206	68,67	300	23,58

Źródło: badania własne.

W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, w ramach której posłużono się techniką ankiety. Narzędziem był autorski kwestionariusz, który respondenci wypełniali anonimowo. Kwestionariusz składał się z kilku części o różnych zakresach tematycznych. Jedną z nich dotyczyła komunikacji. W ramach tej części proszono badanych o: 1) wskazanie najważniejszego elementu wypowiedzi nauczyciela wychowania fizycznego, oraz 2) określenia poziomu akceptacji przez nauczyciela inicjatyw uczniów dotyczących form zajęć wychowania fizycznego. W obu pytaniach badani mieli wskazać jedną odpowiedź spośród wymienionych opcji. Pytanie pierwsze miało skalę półtowartą (tabela 2), składającą się z sześciu opcji oraz możliwości wpisania jednej własnej. Pytanie drugie miało skalę zamkniętą, składającą się z czterech opcji (tabela 4). Do analizy różnic pomiędzy kobietami i mężczyznami, a także młodzieżą szkół gimnazjalnych (G), ponadgimnazjalnych (P) oraz studentami (S) wykorzystano test chi-kwadrat (χ^2). Gdy nie zostały spełnione warunki brzegowe, obliczano test chi-kwadrat z poprawką Yatesa. Analizę rozpoczęto od oceny różnic między kobietami i mężczyznami na poszczególnych poziomach edukacji. Gdy różnice nie zostały ujawnione, obie grupy łączono i dalszą analizę przeprowadzono z uwzględnieniem poziomu edukacji bez podziału na płeć [33]. Przyjęto poziom alfa 0,05 dla wszystkich analiz.

Zastosowane podejście do analizy różnic, jakie mogą wystąpić w procesie komunikacji, wywodzi się z ujęcia esencjalistycznego – są one zdeterminowane biologicznie przez dymorfizm płciowy oraz poziom rozwoju osobniczego. W teoriach klasyków tego nurtu kategorie płci widziane są przez pryzmat „naturalnie warunkowanych różnic emocjonalnych, intelektualnych, poznawczych, ujawniających się w różnych potrzebach, predyspozycjach, rolach społecznych czy systemach wartości kobiet i mężczyzn” ([19], s. 16).

Wyniki

Uczniowie gimnazjum istotnie statystycznie częściej niż uczennice wskazywali, że najważniejsze w komunikacji jest to, aby nauczyciel mówił głośno ($\chi^2(1)=7,11$), a także wyraźnie ($\chi^2(1)=11,81$). Znamienne więcej uczennic niż uczniów – zarówno szkoły gimnazjalnej ($\chi^2(1)=7,81$), jak i ponadgimnazjalnej ($\chi^2(1)=4,27$) – uważało, że dominującym elementem komunikacji jest umiejętność wyjaśniania. Wśród studentów płeć okazała się nie być zmienną różnicującą oczekiwania względem jakiegokolwiek z badanych aspektów komunikacji (tabela 2).

Na wszystkich poziomach kształcenia badani najczęściej uważali, że najważniejszymi elementami komunikacji werbalnej nauczyciela z uczniem są wyjaśnianie i używanie zrozumiałego języka (tabela 2). Gimnazjaliści zaznaczali tę opcję wśród innych elementów, ale część z nich nie wpisywała żadnej odpowiedzi, natomiast część uznała, że dla nich najważniejsze jest, aby nauczyciel nie krzyczał, mówił szybko, odnosił się z szacunkiem. Również dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych ważne było, aby nauczyciel, komunikując się z nimi, nie krzyczał oraz odnosił się z szacunkiem. Studenci zwracali uwagę na używanie fachowego słownictwa.

Tabela 2. Najważniejsze elementy komunikacji, według kobiet i mężczyzn, na poszczególnych etapach edukacji

Elementy komunikacji werbalnej	G (%)		P	P (%)		P	S (%)		P
	K	M		K	M		K	M	
Mówienie głośno	3,08	8,59	0,008	7,88		n.i.	2,00		n.i.
Mówienie wyraźnie	7,53	17,68	0,001	13,69		n.i.	7,33		n.i.
Mówienie zrozumiale	26,12		n.i.	37,34		n.i.	63,33		n.i.
Mówienie cicho	1,02		n.i.	0,21		n.i.	0,33		—
Powtarzanie	2,24		n.i.	2,07		n.i.	0,00		—
Wyjaśnianie	53,77	40,91	0,005	41,96	32,65	0,04	25,67		n.i.
Inny element	5,10		—	0,62		—	1,33		—

G – uczniowie szkół gimnazjalnych; P – uczniowie szkół ponadgimnazjalnych; S – studenci; K – kobiety; M – mężczyźni

Źródło: badania własne.

Istotnie mniejsza frakcja uczennic gimnazjum oraz osób studiujących, niż uczniów i uczennic szkół ponadgimnazjalnych, uznaje, że najważniejszymi elementami komunikacji nauczyciela wychowania fizycznego podczas zajęć są głośne i wyraźne mówienie. Oba te składniki wypowiedzi uczniowie gimnazjum wskazują jako najważniejsze znamienne częściej od osób przygotowujących się do pełnienia roli nauczyciela wychowania fizycznego. Częstość uznawania, że

najważniejszym elementem komunikacji jest to, aby nauczyciel mówił w sposób zrozumiały, wraz ze wzrostem poziomu edukacji była istotnie statystycznie większa. Natomiast powtarzanie okazało się istotnie częściej uważane za najważniejszy element w komunikacji przez osoby uczące się niż studiujące. Stosunek do umiejętności wyjaśniania znamienne różnił badanych z poszczególnych poziomów edukacji. Im niższy poziom edukacji, tym istotnie większy odsetek badanych wskazywał na umiejętność wyjaśniania jako najważniejszy element komunikacji z uczniami na zajęciach wychowania fizycznego. Różnorodność odpowiedzi wpisywanych w opcji „inne” spowodowała, że ograniczono analizę jedynie do oceny różnic w częstości podawania innych odpowiedzi. Okazało się, że znamienne częściej zaznaczali i wpisywali odpowiedzi w opcji „inne” gimnazjaliści niż czynili to studenci oraz osoby uczące się w szkołach ponadgimnazjalnych (tabele 2 i 3).

Tabela 3. Etapy edukacji a zróżnicowanie elementów komunikacji uznawane przez badanych za najważniejsze podczas zajęć wychowania fizycznego

Elementy komunikacji werbalnej	Grupy	χ^2 (df=2)	p	G/P	G/S	P/S
Mówienie głośno	GK/P/S	16,58	0,000	0,007	n.i.	0,005
	GM/P/S	13,34	0,001	n.i.	0,001	
Mówienie wyraźnie	GK/P/S	11,33	0,004	0,009	n.i.	0,006
	GM/P/S	12,75	0,002	n.i.	0,000	
Mówienie zrozumiale	G/P/S	109,22	0,000	0,000	0,000	0,000
Mówienie cicho	G/P/S	3,27	n.i.	—	—	—
Powtarzanie	G/P/S	6,63	0,04	n.i.	0,02	0,03
Wyjaśnianie	GK/PK/S	49,03	0,000	0,005	0,000	0,000
	GM/PM/S	12,79	0,002	n.i.	0,000	n.i.
Inny element	G/P/S	22,12	0,000	0,000	0,01	n.i.

G – uczniowie szkół gimnazjalnych; P – uczniowie szkół ponadgimnazjalnych; S – studenci; K – kobiety; M – mężczyźni

Źródło: badania własne.

Uczniowie gimnazjum istotnie częściej niż uczennice uważali, że nauczyciel powinien zawsze samodzielnie decydować o realizacji zajęć ($\chi^2(1)=7,71$). Porównanie frakcji dokonywanych wyborów w kwestii stopnia partycypacji w decyzjach nauczyciela przez badanych, według płci, na każdym z poziomów edukacji, nie wykazało innych istotnych statystycznie różnic (tabela 4).

Według największego odsetka uczniów gimnazjum, nauczyciel wychowania fizycznego powinien czasami konsultować z nimi formę zajęć. Uczniowie szkół ponadgimnazjalnych oraz przyszli nauczyciele (studenci) byli zdania, że propozycje uczniów dotyczące treści i miejsca zajęć powinny być czasami uwzględniane przez nauczyciela (tabela 4).

Tabela 4. Udział w podejmowaniu decyzji dotyczącej formy zajęć zdaniem kobiet i mężczyzn na poszczególnych etapach edukacji

Stopień partycypacji	G (%)		P	P (%)		P	S (%)		P
	K	M		K	M		K	M	
Nauczyciel powinien często uwzględniać propozycje uczniów dotyczące formy zajęć	29,59		n.i.	28,84		n.i.	7,00		n.i.
Nauczyciel powinien czasami uwzględniać propozycje uczniów dotyczące formy zajęć	30,41		n.i.	46,89		n.i.	53,67		n.i.
Nauczyciel powinien czasami konsultować z uczniami formę zajęć	36,12		n.i.	22,20		n.i.	35,00		n.i.
Nauczyciel powinien zawsze samodzielnie podejmować decyzje dotyczące formy zajęć	1,17	7,07	0,006	2,07		n.i.	4,33		n.i.

G – uczniowie szkół gimnazjalnych; P – uczniowie szkół ponadgimnazjalnych; S – studenci; K – kobiety; M – mężczyźni

Źródło: badania własne.

Gimnazjaliści istotnie częściej niż osoby kształcące się na poziomie szkoły ponadgimnazjalnej czy też studiuje uważali, że nauczyciel powinien czasami uwzględniać propozycje uczniów dotyczące formy zajęć. Odwrotna relacja między tymi grupami uczniów wystąpiła w przypadku opinii, że nauczyciel powinien czasami konsultować z nimi treść i/lub miejsce zajęć. Częściej także taką opinię wyrażali studiujący niż uczący się w szkołach ponadgimnazjalnych. Frakcja mężczyzn z gimnazjum, uznających, że nauczyciel powinien zawsze samodzielnie podejmować decyzje dotyczące formy zajęć, okazała się znacznie większa od uczniów i uczennic szkół ponadgimnazjalnych. Opcja odpowiedzi, że nauczyciel powinien często uwzględniać propozycje uczniów dotyczące formy zajęć, różniła przygotowujących się do zawodu nauczyciela od gimnazjalistów i uczęszczających do szkół ponadgimnazjalnych. Pierwsza grupa istotnie statystycznie rzadziej była tego zdania niż dwie pozostałe grupy (tabele 4 i 5).

Tabela 5. Etapy edukacji a różnicowanie oczekiwań uczestnictwa uczniów w podejmowaniu decyzji odnoszącej się do formy zajęć

Stopień partycypacji	Grupy	χ^2 (df=2)	p	G/P	G/S	P/S
Nauczyciel powinien często uwzględniać propozycje uczniów dotyczące formy zajęć	G/P/S	62,16	0,000	n.i.	0,000	0,000
Nauczyciel powinien czasami uwzględniać propozycje uczniów dotyczące formy zajęć	G/P/S	48,47	0,000	0,000	0,000	n.i.

Tabela 5. Etapy edukacji... (cd.)

Stopień partycypacji	Grupy	χ^2 (df = 2)	p	G/P	G/S	P/S
Nauczyciel powinien czasami konsultować z uczniami formę zajęć	G/P/S	25,80	0,000	0,000	n.i.	0,000
Nauczyciel powinien zawsze samodzielnie podejmować decyzje dotyczące formy zajęć	GK/P/S	4,98*	n.i.	n.i.	n.i.	n.i.
	GM/P/S	10,01	0,007	0,001	n.i.	

G – uczniowie szkół gimnazjalnych; P – uczniowie szkół ponadgimnazjalnych; S – studenci; K – kobiety; M – mężczyźni

* wartość χ^2 wyższa od 3,84; przy df >1

Źródło: badania własne.

Dyskusja

Badanie miało na celu ustalenie i porównanie oczekiwań, jakie mają uczniowie oraz przyszli nauczyciele w zakresie wzajemnej komunikacji słownej, oraz partycypacji uczniów w formie prowadzonych przez nauczyciela zajęć. Główne założenie podjętych badań wynikało z faktu, że efektywny proces edukacji zależny w przeważającej części od komunikacji [37], a znaczną część czasu lekcyjnego zajmują procesy porozumienia się [36], [13]. Uzyskane wyniki ujawniły, że w szkole gimnazjalnej częściej uczniowie niż uczennice oczekują, aby wypowiedzi nauczyciela wychowania fizycznego były głośne i jednoznaczne (aby mówił on wyraźnie). Wyjaśnienie tych wyników można oprzeć na obserwacji wskazującej, że kobiety są znacznie lepsze od mężczyzn w dekodowaniu bardzo jawnych i umyślnie przekazywanych komunikatów niewerbalnych, w związku z tym mogą w mniejszym stopniu zwracać uwagę na wyrazistość informacji słownych [10]. Kobiety także mają większą zdolność do rozpoznawania subtelných emocji [12]. Brak różnic na etapie ponadgimnazjalnym pomiędzy frakcją uczennic i uczniów można tłumaczyć procesem adaptacji uczniów do środowiska szkolnego (zajęć wychowania fizycznego) oraz powolnym rozwojem wrażliwości na ekspresję niemal wszystkich podstawowych emocji [5], czyli umiejętnościami ich dekodowania.

Dziewczęta w okresie dorastania charakteryzują się większą wrażliwością i są bardziej podatne na zranienie niż chłopcy [26]. Takimi czynnikami mogą być bodźce werbalne w postaci głośnych wypowiedzi interpretowanych jako nieżyczliwe. Zbyt głośne mówienie, krzyk, podawane jest przez uczennice jako jeden z ważnych powodów zniechęcający do uczestnictwa w zajęciach wychowania fizycznego. Odsetek osób wskazujących tę przyczynę zmniejsza się wraz ze wzrostem poziomu edukacji [17]. Stanowi to potwierdzenie ujawnionych

w badanych różnic. Należy także zauważyć, że osoby o wysokim natężeniu głosu mogą być postrzegane jako bardziej agresywne [28], a napięty głos odbierany jest przez słuchających jako przejaw gniewu. Jednakże atrybuty głosu świadczące o jego mocy nie zawsze wiążą się z negatywnymi emocjami, są także w określonych sytuacjach pozytywnie odbierane przez słuchaczy i kojarzone z zainteresowaniem oraz szczęściem [23]. Potrzeba głośniego wypowiedziania się przez nauczycieli na lekcji związana jest często także z poziomem hałasu (zarówno pochodzącego ze źródeł wewnętrznych, jak i zewnętrznych) oraz z właściwościami akustycznymi miejsc, w których odbywają się zajęcia [36]. Dokładniejsze zrozumienia postrzegania przez osoby w okresie adolescencji znaczenia wypowiedzi innych w zależności od skali używanego głosu wymaga szerszych badań.

Większa frakcja uczennic na obu poziomach edukacji uważała, że w komunikacji na lekcjach wychowania fizycznego najważniejsze jest, aby nauczyciel skupiał się na należytych wyjaśnieniach zakresu zadań, ich wykonania, czy też celu, jaki ma zostać osiągnięty. Zróżnicowanie to może wynikać z faktu, iż kobiety zwracają większą uwagę na procesy komunikacji i oczekują szerszego zakresu informacji, które pozwalają im na kształtowanie właściwych reakcji z uwzględnieniem relacji interpersonalnych. Relacje te mają dla nich większe znaczenie niż dla mężczyzn [23]. Udzielanie informacji szczegółowych jest uznawane za ważny czynnik sprawnej komunikacji na linii nauczyciel–uczeń. Okazuje się, że w procesie dydaktycznym zakres przekazywanych informacji uwarunkowany jest wzajemnymi interakcjami (wychowawczymi, dydaktycznymi). Uczniowie uważają, że komunikaty nauczycieli często ograniczają się jedynie do oceny bez komentarza, znacznie rzadziej przekazywane są w postaci informacji szczegółowych, czy konstruktywnej krytyki, jakich zazwyczaj oczekują uczniowie [2].

Powtarzanie nie jest zauważane przez studentów kierunku wychowanie fizyczne (przyszłych nauczycieli) jako znaczący składnik budowania relacji pomiędzy uczniami a nauczycielem. Wskazuje to na brak wiedzy studentów odnośnie do znaczenia tego elementu wypowiedzi, jakie ma on w budowaniu pozytywnego własnego wizerunku wśród osób odbierających informacje. Jak ujawniają badania T. Koch i T. Zerback [14], powtarzanie zapewnia wyższą wiarygodność wiadomości i ich źródła, natomiast nadmierne powtarzanie związane jest z próbą przekonania i wiąże się z efektem ograniczenia zaufania.

Przykładem występującym w praktyce szkolnej komunikacji, pozwalającym wspierać poczucie autonomii uczniów, może być umożliwienie im zgłaszania propozycji dotyczących np. rodzaju czy miejsca zajęć. Jednym z kluczowych ustaleń niniejszych badań jest to, że zarówno sami uczniowie, jak i przyszli nauczyciele wychowania fizycznego dostrzegają potrzebę angażowania się uczniów w procesy podejmowania decyzji w klasie. Jak się okazuje, partycypacja kształtuje kilka ważnych umiejętności życiowych, takich jak: umiejętności komunikacyjne, podejmowanie decyzji, odpowiedzialność, rozwiązywanie problemów, współpraca oraz praca zespołowa. Przyczynia się także do krzewienia

demokracji i poczucia obywatelskiego [20]. Uzyskane w tej pracy wyniki są zgodne z wynikami badań wśród nauczycieli – prawie 50% z nich czasami, a nieco ponad 30% rzadko pozwala ingerować uczniom w zakres prowadzonych zajęć [18]. Ma to na celu zachęcanie uczniów do większego współdziałania i współzaangażowania w realizowane treści oraz inicjowania działań i podejmowania odpowiedzialnych decyzji.

W zależności od poziomu edukacji badanych znacząco różny okazał się zakres oczekiwań związanych z ingerowaniem uczniów w aspekt merytoryczno-organizacyjny zajęć. Mniejsza frakcja uczniów szkół ponadgimnazjalnych w stosunku do gimnazjalnych wskazywała na chęć uczestnictwa jedynie w opiniowaniu rozwiązań zaproponowanych przez nauczyciela, a nie rzeczywistego wpływu na zakres prowadzonych zajęć, poprzez uwzględnianie przedstawianych przez nich propozycji. Natomiast niewielki odsetek studentów w porównaniu z uczniami wskazał na potrzebę częstego uwzględniania propozycji uczniów. Sugeruje to, iż duża frakcja uczniów – niezależnie od poziomu edukacji – nie ma odpowiedniej wiedzy i należytej świadomości, jakim celom mają służyć zajęcia wychowania fizycznego i jaką rolę w tym procesie pełnią nauczyciele wychowania fizycznego. Ograniczenie dowolności tematycznej przez nauczycieli wynika z potrzeby realizacji podstawy programowej [29], możliwości infrastrukturalnych i sprzętowych [24] oraz wymogu zapewnienia należytego, wielostronnego rozwoju młodych ludzi i ich przygotowania do intencjonalnego uczestnictwa w całościowej aktywności w trosce o zdrowie [8], [27]. Dodatkowo należy uważać, aby podejmowanie decyzji przez uczniów nie zostało zdominowane przez jedną osobę lub małą część grupy [16], która będzie zgłaszać propozycje zgodne ze swoimi preferencjami, np. ograniczając treść zajęć do popularnej w danej grupie dyscypliny sportowej. Takie oddziaływanie lidera lub grupy rówieśniczej stanowi wadę grupowego podejmowania decyzji [32]. Ujawnia to potrzebę umożliwienia wszystkim członkom klasy autonomicznego udziału w decyzjach grupowych, co powinno zostać zapewnione przez nauczyciela. Zatem, zadaniem jego jest wprowadzanie procedur, reguł pozwalających na współuczestnictwo w tym procesie wszystkich uczniów i dbanie o to, aby były przestrzegane.

W interpretacji ujawnionych różnic płciowych z uwzględnieniem poziomów edukacji warto zdać sobie sprawę z występujących ograniczeń przedstawionych badań. Uzyskane rezultaty nie obejmują oceny interakcji pomiędzy preferencjami w obszarze komunikacji, jakie mają uczniowie i uczennice w zależności od płci nauczyciela wychowania fizycznego, a także środowiska kształcenia (koedukacyjnego i jednorodnego płciowo). Ograniczenia te ukazują potrzebę kontynuowania podjętego problemu we wskazanych kierunkach, w celu pełniejszego jego zrozumienia oraz dostarczenia dokładniejszych informacji – możliwych do adaptacji w warunkach szkolnych – nauczycielom. Prowadziłoby to do poprawy procesu komunikacji na lekcjach wychowania fizycznego.

Wnioski

1. Najważniejszymi, według uczniów oraz przyszłych nauczycieli wychowania fizycznego, składnikami procesu słownej komunikacji podczas zajęć są wypowiedzianie się nauczyciela w sposób zrozumiały oraz wyjaśnianie. Przyszli nauczyciele wychowania fizycznego istotnie częściej niż uczniowie są zdania, iż ich wypowiedzi powinny być zrozumiałe dla uczniów. Uczniowie natomiast częściej oczekują, aby nauczyciel w komunikacji słownej kładł większy nacisk na wyjaśnianie.
2. Na poziomie gimnazjalnym uczniów i uczennice różni częstość uznawania za najważniejszy element komunikacji słownej: głośne oraz wyraźne mówienie, a także wyjaśnianie. Badania nie ujawniły różnic w zależności od płci na pozostałych poziomach edukacji.
3. Prawie co trzeci uczeń na obu poziomach edukacji jest zdania, że nauczyciel powinien często uwzględniać jego propozycje dotyczące formy zajęć. Natomiast pozostali uczniowie zauważają potrzebę współuczestnictwa w podejmowaniu decyzji dotyczących formy zajęć, ale w ograniczonym zakresie (co do częstotliwości czy też możliwości wpływania na decyzje).
4. Przyszli nauczyciele są świadomi potrzeby włączania uczniów w proces zarządzania klasą, oraz tego, że koordynacja procesu edukacji fizycznej jest powierzona im i to oni za nią odpowiadają, ostatecznie decydują o jej kształcie. Są oni zdania, że powinni dopuszczać uczniów do uczestnictwa w podejmowaniu decyzji dotyczącej formy zajęć, dając im szansę bezpośredniego przedkładania propozycji, bądź ich konsultowania. Jednocześnie przyszli nauczyciele w większości zdają sobie sprawę, że powinno odbywać się to w sposób ograniczony, bez nadmiernej ingerencji w proces dydaktyczny.

Bibliografia

- [1] Aleksandrak M., Gajewska-Głodek I., Nowicka A., Surdyk A. (2002): *Współpraca dydaktyczna na poziomie zaawansowanym: cele, zasady i formy*. [w:] Wilczyńska W. (red.): *Autonomizacja w dydaktyce języków obcych. Doskonalenie się w komunikacji ustnej*. Poznań, s. 85–107.
- [2] Bąk O. (2011): *Informacje zwrotne przekazywane przez nauczycieli w percepcji uczniów szkół ponadgimnazjalnych*. *Psychologia Rozwojowa*, 2, s. 67–82.
- [3] Czabański B. (1998): *Wybrane zagadnienia uczenia się i nauczania techniki sportowej*. Wydawnictwo AWF. Wrocław.
- [4] Czabański B. (2000): *Kształcenie psychomotoryczne*. Wydawnictwo AWF. Wrocław.

- [5] Gao X., Maurer D. (2010): *A happy story: Developmental changes in children's sensitivity to facial expressions of varying intensities*. Journal of Experimental Child Psychology, 107(2), 67–86; <http://dx.doi.org/10.1016/j.jecp.2010.05.003>.
- [6] Goban-Klas T. (2004): *Media i komunikowanie masowe: teorie i analizy prasy, radia, telewizji i Internetu*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- [7] Gobl C., Ní A. (2003): *The role of voice quality in communicating emotion, mood and attitude*. Speech Communication, 40(1), 189–212; [http://dx.doi.org/10.1016/S0167-6393\(02\)00082-1](http://dx.doi.org/10.1016/S0167-6393(02)00082-1).
- [8] Grabowski H. (2000): *Co koniecznie trzeba wiedzieć o wychowaniu fizycznym*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- [9] Hagger M.S., Chatzisarantis N.L., Culverhouse T., Biddle S.J. (2003): *The processes by which perceived autonomy support in physical education promotes leisure-time physical activity intentions and behavior: a trans-contextual model*. Journal of Educational Psychology, 95(4), 784–795; <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0663.95.4.784>.
- [10] Hall J.A. (1978): *Gender effects in decoding nonverbal cues*. Psychological Bulletin, 85(4), 845–857; <http://dx.doi.org/10.1037/0033-2909.85.4.845>.
- [11] Hattie J., Timperley H. (2007): *The power of feedback*. Review of Educational Research, 77(1), 81–112; <http://dx.doi.org/10.3102/003465430298487>.
- [12] Hoffmann H., Kessler H., Eppel T., Rukavina S., Traue H.C. (2010): *Expression intensity, gender and facial emotion recognition: Women recognize only subtle facial emotions better than men*. Acta Psychologica, 135(3), 278–283; <http://dx.doi.org/10.1016/j.actpsy.2010.07.012>.
- [13] Kazanowski Z. (2005): *Efektywna komunikacja w kierowaniu klasą szkolną*. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia. Sectio J, XVIII, s. 131–138.
- [14] Koch T., Zerback T. (2013): *Helpful or harmful? How frequent repetition affects perceived statement credibility*. Journal of Communication, 63(6), 993–1010; <http://dx.doi.org/10.1111/jcom.12063>.
- [15] Koka A., Hein V. (2003): *Perceptions of teacher's feedback and learning environment as predictors of intrinsic motivation in physical education*. Psychology of Sport and Exercise, 4(4), 333–346; [http://dx.doi.org/10.1016/S1469-0292\(02\)00012-2](http://dx.doi.org/10.1016/S1469-0292(02)00012-2).
- [16] Kokociński M. (2011): *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania w Poznaniu. Poznań.
- [17] Kucharska E., Szymczak M., Pławińska L. (2003): *Przyczyny niechęci do uczestnictwa w lekcjach wychowania fizycznego w opinii uczennic na różnych szczeblach edukacji (raport z badania)*. [w:] Jonkisz J., Lewandowski M. (red.): *Wychowanie i kształcenie w reformowanej szkole*. Wydawnictwo WTN, Wrocław, s. 131–136.

- [18] Lemańska-Lewandowska E. (2013): *Nauczyciele a dyscyplina w klasie szkolnej: przekonania, strategie, kierunki zmian*. Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego. Bydgoszcz.
- [19] Leszczyńska K., Dziuban A. (2012): *Pomiędzy esencjalizmem a konstruktywizmem. Płeć (kulturowa) w refleksji teoretycznej socjologii – przegląd koncepcji*. *Studia Humanistyczne AGH*, 11(2), s. 13–33; <http://dx.doi.org/10.7494/human.2012.11.2.13>.
- [20] Mager U., Nowak P. (2012): *Effects of student participation in decision making at school. A systematic review and synthesis of empirical research*. *Educational Research Review*, 7(1), 38–61; <http://dx.doi.org/10.1016/j.edurev.2011.11.001>.
- [21] Mehrabian A. (1972): *Nonverbal Communication*. Aldine-Atherton. Chicago, Illinois.
- [22] Mikulski W., Radosz J. (2011): *Acoustics of classrooms in primary schools- results of the reverberation time and the speech transmission index assessments in selected buildings*. *Archives of Acoustics*, 36(4), 777–793; <http://dx.doi.org/10.2478/v10168-011-0052-6>.
- [23] Moir A., Jessel D. (1993): *Płeć mózgu: o prawdziwej różnicy między mężczyzną a kobietą*. Państwowy Instytut Wydawniczy. Warszawa.
- [24] Najwyższa Izba Kontroli (2010): *Informacja o wynikach kontroli Wychowanie fizyczne i sport w szkołach publicznych*. Nr ewid. 40/2010/P/09/069/KNO. Warszawa.
- [25] Ntoumanis N. (2005): *A prospective study of participation in optional school physical education using a self-determination theory framework*. *Journal of Educational Psychology*, 97(3), 444–453; <http://dx.doi.org/10.1037/0022-0663.97.3.444>.
- [26] Oleszkowicz A., Senejko A. (2011): *Dorastanie*. [w:] Trempała J. (red.): *Psychologia rozwoju człowieka*. PWN. Warszawa, s. 253–286.
- [27] Osiński W. (2011): *Teoria wychowania fizycznego*. Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu. Poznań.
- [28] Page R.A., Balloun J.L. (1978): *The effect of voice volume on the perception of personality*. *The Journal of Social Psychology*, 105(1), 65–72; <http://dx.doi.org/10.1080/00224545.1978.9924091>.
- [29] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2012 r., poz. 977).
- [30] Seitel F.P. (2003): *Public relations w praktyce*. Felberg SJA. Warszawa.
- [31] Standage M., Gillison F.B., Ntoumanis N., Treasure D.C. (2012): *Predicting students' physical activity and health-related well-being: A prospective cross-domain investigation of motivation across school physical education and exercise settings*. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 34, 37–60; <http://dx.doi.org/10.1123/jsep.34.1.37>.

- [32] Stoner J.A.F., Wankel C. (1994): *Kierowanie*. PWE. Warszawa.
- [33] Stupnicki R. (2003): *Analiza i prezentacja danych ankietowych*. AWF. Warszawa.
- [34] Wendland M. (2013): *Historia idei komunikacji: przesłanki do badań nad przekształceniami zbiorowych wyobrażeń o komunikacji*. *Lingua ac Communitas*, 23, s. 41–68.
- [35] Wendland M. (2014): *Historia historii komunikacji w zarysie*. *Media – Kultura – Komunikacja Społeczna*, 10(1), s. 11–27.
- [36] Wiesner W. (2005): *Komunikacja dydaktyczna na lekcjach wychowania fizycznego a poziom autorytaryzmu nauczycieli*. Wydawnictwo AWF. Wrocław.
- [37] Zalech M., Bujak Z. (2017): *Precision of verbal feedback affects accuracy of motor skill performance*. *The Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*, [wydanie elektroniczne] <http://dx.doi.org/10.23736/S0022-4707.17.06749-4>.
- [38] Zeng H.Z., Leung R.W., Hipscher M. (2010): *An examination of teaching behaviors and learning activities in physical education class settings taught by three different levels of teachers*. *Journal of Social Sciences*, 6(1), 18–28.

Podziękowanie

Praca powstała w wyniku realizacji grantu AWF BP-DS.206 finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

The Role of Elements of Communication in Developing Student–Teacher Relations during Physical Education Lessons

Abstract

The aim of the study was to recognise expectations of students and future teachers regarding mutual verbal communication during physical education (PE) lessons as well as students' participation in making decisions about forms of the classes. The study included 490 lower-secondary school students, 482 upper-secondary school students and 300 university students of physical education. To collect data, a questionnaire was used. Responses concerning the most important aspects of communication as well as the extent to which students would like to influence forms of the classes were analysed statistically. Therefore, the chi-square test was used. An ability to explain was most commonly selected as the most important element of verbal communication between a teacher and students. Future teachers claimed that comprehensible commands were the most significant. The largest group of lower-secondary school students believed that they should sometimes be consulted about what PE lessons should look like. In turn, upper-secondary school and university students were convinced that their suggestions ought to be taken into account every now and then. Sex and level of education proved to be variables which differentiated the subjects' expectations regarding elements of communication and participation

in the process of making decisions on the form of classes. The expectations of school and university students make it possible to optimise preparations in terms of communication of future teachers at particular levels of education and to have a more conscious approach to developing mutual positive relations. They also facilitate improving class effectiveness and enhancing students' satisfaction with participating in PE lessons.

Keywords: participation, communication, physical education, expectations, level of education, sex.

Natalia PANHELOVA*

Locomotor Activity as the Leading Factor of Psychophysical Preparation of Young Students

Abstract

The article presents data on the current state of health, physical preparedness, motor activity of students in non-sports profile higher education establishments. It was found that low levels of physical condition of students is determined by a number of factors, among which, the lack of their motor activity, as well as non-rational approaches of the governing bodies and the administration of some higher educational establishments to organizing teaching and extracurricular physical training of future specialists are the major ones. It contains data relative to the main functions of motor activity. The basic provisions of the letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 09.25.2015 №1 / 9–454 “Regarding the organization of physical education in higher education”.

Keywords: physical activity, students of higher educational establishments, physical education, psycho-physical formation.

Introduction

The current state of health of the population of Ukraine in general, children and young people in particular, is a significant challenge for the society and the state and, without exaggeration is a real threat to the security of humanity ([8], p. 215).

The data of the actual material of the World Health Organization ([5], p. 153) shows that the average life expectancy in the country is 67.5 years (61.7 years for men, and 73.4 years for women), that is 11,7 years less than in the economically developed and socially prosperous European countries ([7], p. 109).

The situation is critical among the young generation, especially students. In the last 5–6 years, in Ukraine, the number of students with deviations in health

---

* Doctor of Science in Physical Education and Sports, Professor. SHEI “Pereiaslav-Khmelnytsky Hryhorii Skovorods State Pedagogical University”, Pereiaslav-Khmelnytsky, Ukraine, kafedra.tmfv@yandex.ru

outcomes and referred to special medical group increased more than 3 times ([6], p. 114).

One of the main factors of poor health and physical fitness of the majority of young people is the lack of physical activity. Studies show that the lack of motor activity of young students is about 70% ([6], p. 115; [7], p. 110).

According to modern concepts, physical activity should be considered a natural, evolutionary factor due to bioprocesses that determines the development of the body and not only provides its adaptation to the environment, but also the optimization of vital activity ([9], p. 79).

In childhood, physical activity appears in the natural biological needs of the growing organism. The task of adults in this situation is not to constrain these natural efforts and create favorable conditions for physical activities.

At the same time, the socialization of the growing individual inclusion of children in the learning process leads to the regulation of motor activity: children are shown tasks of successful learning, which increases the static component and the main physical activity account for planned physical education.

In adolescence and at all subsequent stages of the so-called "vital" cycle, the social function begins to prevail over the biological one, which is quite logical, but has a negative impact.

Thus, the markers of modernity along with the achievements of scientific and technological progress are stress, violation of the diet and regime, lack of exercise.

The latest scientific achievements clearly demonstrate that a long-term restriction of motor activity – physical inactivity – is a dangerous anti-physiological factor that destroys the body and leads to early disability and aging. It has been established that physical inactivity is particularly dangerous in the early stages of ontogeny and during puberty, as it can lead to slower growth of the organism and inhibition of biochemical processes that can affect functioning of all organs and systems ([1], p. 117).

We know that young students are a social group, characterized by a number of specific conditions of life. Reduced motor activity of students is due not only to an increase in time spent on educational activities, but also the way of life that has become familiar to most young people (computer games, social networks, poor nutrition, lack of sleep, lack of spending time outdoors, presence of harmful habits, etc.).

In these circumstances, the only proper organization of physical education in higher education institutions of Ukraine (combining compulsory and extracurricular pursuits, sports and recreation activation and mass sports work in universities and so on) can overcome the negative trends in health outcomes and physical fitness of students.

At the same time, since Ukraine regained its independence, the Ministry of Education and Science of Ukraine has not defined the concept of reforming the

discipline of “Physical Education”. The final challenge of sustainable development of physical culture and sports were attempts to organize MES management classes in higher educational institutions of Ukraine as an optional (not final control and inclusion in the curriculum).

Implementation of these proposals could lead to complete destruction of physical education for students and significant deterioration in their health, recreation and renewable infrastructure of higher education institutions, and to weakening of the defenses of the state ([7], p. 109).

Perhaps the leaders and officials of the Ministry of Education and Science of Ukraine are unaware of the function of motor activity and its importance for human life? In this regard, we consider it necessary to continue research in this field.

Research purpose – defining the functions of motor activity and ways of its optimization in the form of an educational day for students of higher education institutions.

Research methods – comparative analysis and synthesis of data of scientific literature, regulations and documentaries.

Results and discussion

Motor activity as a natural biological process has a number of features, the most significant of which we consider are:

- The motor function is the sum of movements performed by people in everyday life. With its help an individual interacts with the environment, stays in touch with other people, nature and performs certain employment actions.
- The driving function. It has been proved that physical activity is a genetically determined biological need and, at the same time, the very foundation of human activity.
- The creative (developing) function. Motor activity is a leading factor in ontogenesis, i.e. personal development of all components of a human person. Thus, human physical activity has an impact not only on the physical, but also on the intellectual, moral, and social development.
- The training function. Regular exercise is the best effective universal factor that contributes to positive functional, biochemical and structural changes in human body.
- The adaptive function. Motor activity contributes to the timely and qualitative development of human body, thereby helping the successful adaptation to traditional, customary conditions and extreme circumstances.
- The protective function. It was found that the optimal effect of physical activity not only increases the functional reserves of the body, but also enhances psychological stability, and intellectual abilities.

- The stimulatory function. In muscles in the human During motor activity human muscles generate biocurrents. During contraction and relaxation of the muscles, excitation of the muscle receptors that send nerve impulses to the brain occurs. The more intense the movement of nerve impulses, the more intensive stimulation of brain cells, and therefore – an overall body tone are.
- The thermoregulatory function. The muscle component has a significant share in the internal heat production in the body. Accordingly, to maintain a constant body temperature a person must have a constant supply of such energy as heat, provided by the working muscles.
- The bio-rhythmical function. The body works in certain rhythms, which are called biological. The hosts are the rhythms of the central nervous system. It was established that rhythmic motor activity (running, walking, etc.) has the ability to rebuild bio-current rhythms of the brain and form the so-called “personal” rhythms that determine the level of work ability, fitness and resilience to external and internal stimuli.
- The corrective function. It is known that exercise is an effective and affordable means of physical perfection. Thus, systematic exercise not only harmonizes figure, as well as coordination of all organs and systems, but also contributes to correcting the physical and mental state of man.
- The psychomotor function. This feature is particularly manifested at an early age, when there is a close relationship between the development of movements and mental processes of a child. Stimulation of motor activity ensures active muscles, which contributes to the mental operations. In particular, the development of fine motor skills of the child (precision of hand movements) promotes language development.

Thus, multifunctionality of the process of motor activity of a man ensures the effective functioning of the body as a whole and that can qualitatively improve the level of his life.

In this regard the logical question is: what should the amount of human motor activity be, depending on age indicators and social functions.

There are several concepts and parameters relative to the volume of motor activity ([1], p. 171; [3], p. 424) and others. Their rates vary within the following range (hours per week):

- preschoolers – 21–40 hours;
- schoolchildren – 14–21 hours;
- students – 10–14 hours;
- adults – 6–10 hours.

Motor activity of student youths can vary within 14–19 thousand of steps a day, i.e. an average of 10.3 km, the cost of energy per kilogram body weight of 40–50 kcal.

Of course, unified performance of motor activity for people of all ages and occupations does not exist. However, we can say that the above data can serve as

guidelines for an individual program of motor activity of students. The implementation of such a program can be provided during both organized and independent physical training.

In our opinion, it is reasonable to comply with recommendations concerning the organization of physical education in higher education institutions that have been developed by leading experts of Ukraine and set out in the Annex to the letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 25.09.2015 №1 / 9–454 ([4], p. 4).

Such basic model or various forms of combination have been proposed for the purpose of teaching physical education in higher education institutions at the appropriate levels.

1. Sectional. Creation of a wide network of specialized sports and general sections, groups, clubs that operate on a fixed schedule in their spare time training sessions (e.g. in the second shift for students who attend their training sessions in the morning).
2. Professionally oriented. The development of a number of integrated programs for physical education that are directly focused on the features of a future profession (teacher, doctor, office worker, computer programmer, etc.). Alternative options to access to such programs may be purely sporting activities, military applications section (targeted at both boys and girls wishing to achieve the requirements for admission to the program of military training), military medical training with elements of general training.
3. Traditional. Preservation of physical education as a compulsory subject in the assessment of credit, billing credits and the inclusion of the provision of schedule students to attend classes as a group and their individual engagement in sports clubs and recreational groups, clubs, etc. applications of their choice.
4. Individual. Assigning each student an employee of a specialized unit in the department of physical education who acts as a tutor for rehabilitation or physical development, recommends certain types of physical activity (both organized and independent), develops an individual program of physical development, including sports and fitness clubs, groups, clubs, lectures on preservation of health, family planning, etc. (2–3 times per year).

Conclusions

Given the above, we consider it appropriate to return the discipline “Physical Education” its mandatory status in the curriculum for future professionals in all sectors of higher education in Ukraine. In addition, lecturers in physical education should intensify activities to popularize knowledge of personal physical training among students, and – the use of new and interesting types of physical activity, which will help them raise the level of psychophysical training.

Prospects for further research will be associated with the development of organizational and methodological principles of psychophysical training of university students of humanistic profile.

Literature

- [1] Amosov N.M., Bendet Ya.L. (1984): *Fizicheskaia aktivnost i serdtse* [Physical activity and heart]. K., Zdorovia, p. 230.
- [2] Arshavskii I.A. (1982): *Fiziologicheskie mekhanizmy i zakonomernosti individualnogo razlichii* [Physiological mechanisms and patterns of individual differences]. M., Nauka, p. 282.
- [3] Bulich E.H., Muravov I.V. (2002): *Zdorove cheloveka: Biologicheskaiia osnova zhiznedeiatelnosti i dvihatelnaia osnova v ee stimulitsii* [Human health: The biological basis of vital activity and the motor basis in its stimulation]. K., Olimpiiskaia literatura, p. 424.
- [4] Dodatok do lysta Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 25.09.2015 r. no. 9–454 “Rekomendatsii shchodo orhanizatsii fizychnoho vykhovannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh”.
- [5] Doklad o sostoianii zdavookhraneniia v mire, 2005 h. Deistviia obshchestvennogo zdavookhraneniia detei i vseho naseleniia. Zheneva, Vsemirnaia orhanizatsiia zdavookhraneniia, p. 153.
- [6] Krutsevych T., Bilichenko E. (2012): *Otnoshenie yunoshei i devushek k zaniatiam po fizicheskomu vospitaniiu v VUZe* [The attitude of boys and girls to physical education at the university]. Sportyvnyi visnyk Prydniprovia, no. 1, pp. 114–119.
- [7] Krutsevych T., Panhelova N. (2016): *Suchasni tendentsii shchodo orhanizatsii fizychnoho vykhovannia u vyshchykh navchalnykh zakladakh* [Current trends in the organization of physical education in higher educational institutions]. Sportyvnyi visnyk Prydniprovia, no. 3, pp. 109–114.
- [8] Prykhodko V., Chernihivska S. (2016): *Pro potreby vyznachenniia mistsia “Fizychnoho vykhovannia” u reformi vitchyznianoï vyshchoï shkoly v konteksti kompetentnisnogo pidkhodu* [About the need of determining the place of “Physical education” in the reform of the domestic higher school in the context of the competence approach]. Sportyvnyi visnyk Prydniprovia, no. 1, pp. 215–220.
- [9] Nikiforova H.S. (2006): *Psikhohiia zdorovia* [Health psychology]. SPb., Piter, p. 607.

Aktywność lokomocyjna jako wiodący czynnik przygotowania psychofizycznego młodych studentów

Streszczenie

W artykule zaprezentowano aktualne dane dotyczące stanu zdrowia, przygotowania fizycznego, aktywności ruchowej studentów szkół wyższych o profilu nie-sportowym. Stwierdzono, że niski poziom warunków fizycznych studentów określony jest przez grupę czynników, wśród których główną rolę odgrywają brak aktywności ruchowej oraz nieracjonalne podejście ciał zarządzających i administracji niektórych instytucji szkolnictwa wyższego do organizacji nauczania i dodatkowych zajęć treningowych dla przyszłych specjalistów. W artykule zawarto dane dotyczące głównych funkcji aktywności ruchowej oraz podstawowe postanowienia zawarte w zaleceniach Ministerstwa Edukacji i Nauki Ukrainy z dnia 25.09.2015, nr 1/9-454 „W związku z organizacją wychowania fizycznego w szkolnictwie wyższym”.

Słowa kluczowe: aktywność fizyczna, studenci uczelni wyższych, wychowanie fizyczne, kształtowanie psychofizyczne.

CZEŚĆ III

**UWARUNKOWANIA ZDROWIA, POSTAWY
PROZDROWOTNE, JAKOŚĆ ŻYCIA**

Tetiana SYNYTSYA*

Description of Health Aerobics and Mental Fitness Exercise Package Program Content

Abstract

Novelty of research is to structure classes for various areas of health aerobics and mental fitness that will be held according to separate and combined programs. **Tasks of the paper:** to reveal the content of health aerobics and mental fitness exercise package program; to present recommendations for combination of different types of exercises; to establish changes in functional status of women under the influence of exercise according to the proposed program. **Research methods.** Analysis and generalization of literature, assessment of the level of women's functional status, methods of mathematical statistics. **Results of the research.** The article deals with the content of health aerobics and mental fitness comprehensive program. Experimental program classes were held during 11 months, three times a week and lasted for 60 minutes. Among a wide variety of programs, the following exercises were used: classical aerobics, dance, floor work, mental fitness, aerobics with elements of martial arts, aerobics in the water, using different equipment and cyclic aerobics types. Mental fitness was used as a separate class, and as part of combined classes. Recommendations concerning a combination of aerobic exercise types, mental fitness and floor work blocks were given. The effectiveness of classes according to the suggested program was proved by positive changes of women functional status standard indexes. **Conclusions.** 1. Experimental package program health aerobics and mental fitness class consists of two stages (autumn-winter and spring-summer) and includes 11 periods (months) of classes. 2. The effectiveness of experimental program is proved by positive changes in indicators for functional status of women's cardiovascular and respiratory systems ($p < 0,05-0,001$).

Keywords: health aerobics, mental fitness, combined program, women, first mature age, functional status.

Formulation of the scientific problem and its value

Physical activity is an integral part of healthy living. The national strategy for recreational physical activity of Ukrainian people for the period up to 2025

---

* Postgraduate student, Poltava National Yurii Kondratiuk Technical University, Poltava, Ukraine, sinicahp@mail.ru

“Physical Activity – healthy way of life – healthy nation” [9], makes it necessary to create programs of health types of physical activity, which satisfy the preferences of those who go in for sports and involve a wide range of women in health aerobic exercise attendance.

Analysis of recent studies and publications

Currently, there is a sufficient number of programs on health aerobics and fitness (N.S. Beliaiev, 2009), pilates (A. Nakonechna, 2012), shaping and aqua aerobics (P. Koziy, A.O. Tarasova, 2012), body fitness (V.O. Kotov, I.P. Masliak, 2008), etc. [2], [4], [5], [6]. However, the authors did not propose program, uniting various types of health aerobics and mental fitness in the form of combined exercises. Therefore, design of health aerobics and mental fitness exercise package program is topical.

Study tasks

Study tasks – to reveal the content of health aerobics and mental fitness exercise package program; to present recommendations for combination of different types of exercises; to establish changes in functional status of women under the influence of exercise according to the proposed program.

Research methods

Analysis and generalization of literature, assessment of the level of women’s functional status, methods of mathematical statistics.

Presentation of basic material and discussion of study results

Experimental health aerobics and mental fitness exercise program duration is 11 months. It consists of two periods: autumn-winter and spring-summer. During the experiment women attended 144 exercises, out of which 66 – from September until January, 78 – from February until July. Determination of such beginning of the pedagogical experiment (September) and attendance of the exercise according to a given program can be explained by the end of holidays and at the beginning of new academic year for schoolchildren and students.

Health aerobics exercise for women of first mature age was conducted according to generally accepted rules. Primarily, the aim of exercise, tasks and

means were determined. The poll results gave an opportunity to formulate the exercise aim: health promotion, improvement of body forms and weight reduction [8]. The aim was realized by completing the following tasks: promotion of physical health level, suitability, functional indicators, improving emotional state and relaxation after work. According to aim and tasks, means were determined: basic movements, complex of exercises and dance combinations, exercises on different equipment, the selection of music tracks according to the type of training.

Each lesson lasted 60 minutes and traditionally consisted of preparatory (warm up) – 12–15%; main (aerobics / floor work) – 70–80%, and the concluding (cool down) – 8–10% parts.

Studies were conducted three times a week (Monday, Wednesday and Friday). On Mondays, exercises were combined, i.e. aerobic and anaerobic types of health aerobics were included. On Wednesdays, the most intense training was conducted in which step aerobics, jumping, dance aerobics were used. On Fridays, exercises floor work and types of mental fitness were applied.

When the day of exercise was congruent with public holiday or weekend – it was postponed for another day. The end of the first (autumn–winter) period was congruent with the New Year holiday, so active rest was scheduled at that time.

Aerobic exercises included classical aerobics program, dance and step aerobics, aerobics with elements of martial arts and aerobics in the water. They were included in warm up and floor work and were aimed at the development of cardiovascular and respiratory systems greatly influenced the reduction of body weight and helped to release stressful tension.

The autumn-winter period consisted of five stages; each of them lasted 1 month. Spring-summer period consisted of six stages. During both stages exercises of different types were conducted: aerobic and combined types, elements of floor work, and also exercise of mental fitness, which included stretching, pilates, fitness yoga, body flex, body balance.

At the time of experimental program design duration of all exercises was clearly defined (table 1, table 2). Results presented in Tables 1 and 2 describe different types of health aerobics blocks, which were used during five stages of the first period and six stages of the second period of exercises.

Table 1. Distribution of blocks of exercises in various types of health aerobics and mental fitness during the first period

	Health aerobics and mental fitness exercise blocks	Stages (Q-ty of blocks)					Total
		I	II	III	IV	V	
1	Classical aerobics (basic)	4	3	2	1	1	11
2	Dance aerobics	3	2	2	3	1	11
3	Floor work (power aerobics)	6	8	4	6	5	29
4	Mental fitness	4	3	3	2	6	18

Table 1. Distribution of blocks of exercises... (cont.)

	Health aerobics and mental fitness exercise blocks	Stages (Q-ty of blocks)					Total
		I	II	III	IV	V	
5	Aerobics with elements of martial arts	—	2	1	1	—	4
6	Aerobics in the water	—	—	—	—	3	3
7	Aerobics using different equipment	3	5	5	6	1	20
8	Cyclic types of aerobics	—	—	1	1	—	2
Total		20	23	18	20	17	98

Source: own research.

Presentation of health aerobics exercise blocks is especially urgent for combined training, where aerobic exercises, elements of floor work and mental fitness were conducted for one hour. In Table 1 we can see the amount of time for health aerobics and mental fitness exercises, which were carried out as a whole training section and part of the training, as combined movements.

Table 2. Division of classes according to types of health aerobics and mental fitness during the second period

	The blocks of health aerobics and mental fitness exercises	Stages (Quantity of blocks)						Total
		I	II	III	IV	V	VI	
1	Classical aerobics (basic)	3	1	3	2	2	1	12
2	Dance aerobics	3	3	2	3	3	1	15
3	Floor work (power aerobics)	5	2	6	4	2	4	23
4	Mental fitness	4	2	3	2	4	2	17
5	Aerobics with elements of martial arts	—	1	2	1	1	—	5
6	Aerobics in the water	—	—	—	—	—	4	4
7	Aerobics using different tools	3	5	5	4	4	2	23
8	Cyclic types of aerobics	—	—	1	1	1	—	3
Total		18	14	22	17	17	14	102

Source: own research.

In the experimental program, combined exercises of two types were used: generally accepted ones, which had already been formed (versus training fitball aerobics, kick aerobics and aqua forming), as well as those that were designed according to the popularity of health aerobics types and analysis of their influence on different systems of organism and physical abilities of those who practice (classical aerobics / floor work / stretching, mixed load 50/50, classical aerobics / body bar / ABL / stretching, tai-boh / body control / feet press / stretching, ki-boh / callanetics, body combat / terra aerobics / ABT (abdominal, but-

tocks, thighs) / stretching, kick-aerobics / bodifleks), aqua aerobics / floor work (or aqua-building) / aqua-relax (or aqua-stretching). Such variety of programs with aerobic and anaerobic types of exercises promoted correction of body forms and gradual reduction of weight, and training of muscular system of trainees, as well as development of power abilities and resistance to stress.

Fitness exercises were conducted as part of the combined training – a block of exercises for 20 minutes, as separate exercises on Pilates, tie-chi, fitness yoga for 60 minutes and also as elements of active and passive stretching in the final part of all aerobic exercises. Such training consisted of exercises that should be done in average rate. It influenced the muscular system and joints of trainees.

Stretching exercises were used in almost all trainings of experimental programs. In warm up exercises they stimulated mobilization of muscles to further exercise, in the final part they helped to relax and minimize the possibility of muscular pain. Stretching was active, passive and mixed. These exercises were conducted independently on mats, in groups of two or three people, where the increase in amplitude was defined by actions of partner. Such organization of stretching exercises, except for direct influence on the organism, increased the emotional background of training and mood of trainee. The program 'healthy back' also contained stretching after power exercises. It aimed to prevent spinal curvature.

Types of mental fitness lasted for more than 10 minutes were as separate block. Exercises of preliminary and final stretching blocks were not separated, but their duration time (2 min) was involved in the block of mental fitness exercises for determining the intensity of training on final stages of experimental program.

The program of physical health correction includes many health aerobics classes using different equipment. This is caused by the fact that according to the results of the survey [8] aerobics using equipment is very popular among women of the first mature age. In addition, today there is a large number of the latest equipment, which increases the interest of women in attending aerobics exercises. Thus, during the implementation of an experimental program step aerobics exercises fitball aerobics, bosu, jumping were conducted. During training body bars, dumbbells, thera-bands, ropes were used. All these exercises influenced on their bodies differently.

Step-aerobics was the most popular among respondents [8], and that was taken into account when forming the experimental program. The load during step-aerobics was mid and upper mid, that is why this type of training began to be used in the second week of the experimental program. Given the fact that during the week load should gradually increase at its start, be high-impact in the middle of training and be reduced in the final stage, step-aerobics was conducted on Wednesdays. In the early stages step aerobics exercises were at basic level and gradually increased to the first level at the stage of getting physical form. In

the third month of training, according to the experimental program, trainees reached the second level of step-aerobics. That fact was seen from how quickly they were learning movements and doing them with the musical accompaniment. Step-aerobics training of second level included learning of step combinations on two step-platforms standing next to each other-double-step, as well as exercises with elements of martial arts. It improved coordinating complexity of training, load and emotional disposition of trainees.

In addition to step aerobics program trainees preferred tramp jumping. This high-intensity type of health aerobics was included in the program for the third month of training at the stage of getting physical form. It is relatively a new type of health aerobics, so it was imposed in the form of presentation. These exercises were combined with floor work, namely body bar exercises and upper body (exercises with dumbbells).

Besides jumping, the following program presentations were displayed during the year: go-go, choreographic pilates, tie-chi, bosu, kick-aerobics, double-step. This form of training organizing and conducting was held at the high emotional level with invitation of guests (coaches, trainees from other groups and their relatives). All these types and subtypes are new and specific, therefore after training there was a public opinion survey of trainees about their impressions. According to the survey conclusions were made that the trainees liked double-step program the most, tie-chi was the least popular. Commitment to double-step does not cause any doubts, because the questionnaires about popular types of health aerobics showed the same results [8]. Low commitment to tie-chi among visitors can be explained by the fact that eastern types of exercises are specific and not very active, so trainees gave greater preference to aerobic programs.

Fitness marathons were among non-standard forms of training organization and conducting in the experimental program too. Fitness marathon was held one time in each period at the stage of active recreation. As part of the marathon three types of health aerobics were held: go-go, jumping, body flex. Instructors from other fitness centers of Poltava were involved in the fitness marathon. As a result of such exercise trainees' emotional state increased, training was supervised by other coaches doing exercises in their own style, and it influenced coordination capabilities level of participants.

Dance types of health aerobics are also popular among women of the first mature age. Types singled out by the majority of trainees, were included in the experimental program. Dance aerobics stylized exercises require certain level of preparedness, so it was included in the program from the seventh day of training. According to the results of the survey about popularity of health aerobics types, Latin dance was chosen by most of the respondents [8]. Therefore, it was first included in the experimental program of dance aerobics. Fitness belly dance was included in the program from the eleventh class, African jazz – from the 13th class. Starting from the second stage (getting physical form), more intensive

types were added: retro-disco, groove-and-move. In addition, dance aerobics elements were included in the step aerobics program, increasing the load and coordination complexity of the classes.

Before the classes with the use special equipment (dumbbells, body bars etc.), the trainees prepared it. Special equipment with the desired weight in the hall helped support intensity of the classes at the required level and prevented load reduction in the middle of it.

In other words, trainees took the equipment, prepared in advance, with them to the gymnasium, not spending time in search for dumbbells with necessary weight.

The effectiveness of training in experimental program was checked according to standard indicators of functional status of cardiovascular system (HR, AP), and one of respiratory system indicators (LC). In table 3 indexes of functional status of women who were engaged in the program are displayed.

Table 3. Indicators of women functional status at the beginning and the end of the research

Indexes	Before the experiment	After the experiment	t	p
Resting heart rate	76,79 ±1,79	70,34 ±1,94	2,55	<0,05
Heart rate after exercise	132,48 ±3,2	118,69 ±2,82	4,17	<0,001
Resting arterial pressure	127,15 ±1,69	120,55 ±2,03	2,01	<0,05
Arterial pressure after exercise	149,32 ±1,17	141,15 ±2,42	2,29	<0,05
Lung capacity, l	2,78 ±1,96	3.82 ±2,33	1,9	<0,05

Source: own research.

Comparison of testing results showed that given measurements changed meaningfully ($p < 0,05 - 0,001$). Implementation of the experimental program contributed to the improvement of the functional status of the cardiovascular system, which affected the indexes of resting heart rates and heart rates after physical activity. Women's heart rates before exercise compared to indicators before experiment were reduced by 8,39%. Reaction of the heart rate to exercise also improved, namely, its growth in comparison to the resting state was 68,73%.

Indexes of systolic blood pressure before and after exercises changed to a lesser extent than the heart rate, but were quite significant anyway. Thus, results of women's systolic blood pressure decreased after exercises by 5,43%, when compared to the beginning of the exercises. The systolic blood pressure after standardized exercises increased by 17,09%, when compared with the resting blood pressure, which conforms to all parameters of increasing arterial pressure. Indexes of women's diastolic blood pressure have not changed and after exercises remained unchanged in 79,17% of investigated. Diastolic blood pressure of the rest of the trainees (20,83%) decreased by 13,33% conforming to all parameters [7].

Indexes of women's lung capacity also changed significantly and were promoted to 37,12%.

Conclusion

1. Experimental health aerobics and mental fitness package program class consists of two stages (autumn-winter and spring-summer) and includes 11 periods (months) of classes.
2. The effectiveness of experimental program is proved by positive changes in indexes of functional status of women's cardiovascular and respiratory systems ($p < 0,05-0,001$).

Prospects for further research include forming combined health aerobics and mental fitness class program for women of different age.

Sources and literature

- [1] Aftimichuk O.E., Mruts I.D., Polevaia-Sekerianu A.H. (2013): *Teoretiko-metodicheskie osnovy orhanizatsii i provedeniia fizkulturno-ozdorovitelnoi deiatelnosti s naseleniem Respubliki Moldova: Monohrafiia* [Theoretically-methodical bases of the organization and carrying out of physically-improving activity with the population of Republic Moldova]. Kishinev, B. i., p. 206.
- [2] Beliaev N.S. (2009): *Morfofunktsionalnye i biomekhanicheskie predposylki sovershenstvovaniia metodiki zaniatii ozdorovitelnoi aerobikoi s zhenshchinami zreloho vozrasta* [The morphofunctional and biomechanic preconditions of recreational aerobics lessons` methodology improvement with middle age women]. *Uchenye zapiski: nauchno-teoreticheskii zhurnal*, no. 8 (54), pp. 10–14.
- [3] Dorofeeva T.V. (2015): *Ozdorovitelnaia aerobika* [Healthful aerobics]. Belarus. hos. un-t fiz. kultury. Minsk, BHUFK, p. 64.
- [4] Kozii T.P., Tarasova O.O. (2012): *Vplyv fizychnykh navantazhen pid chas zaniat akvaaerobikoiu ta sheipinhom na dynamiku antropometrychnykh pokaznykiv zhinok* [The influence of physical activity during training session water aerobics and shaping the dynamics of anthropometric indicators of women]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky. Fizychno vykhovannia ta sport*, pp. 96–101.
- [5] Kotov V.O., Masliak I.P. (2008): *Vplyv vprav bodifitnesu na pokaznyky fizychnoho zdorovia ta fizychnoi pratsezdatsnosti zhinok molodoho ta serednoho viku* [Physical health of young and middle age women under influence of step-aerobics exercises]. *Slobozhanskyi naukovo-sportyvnyi visnyk, Kharkiv, vyp. 4*, pp. 7–10.
- [6] Nakonechna A. (2012). *Pokaznyky fizychnoho stanu zhinok druhoho zriloho viku, yaki zaimaiutsia za systemoiu Dzh. Pilatesa* [Indicators the physical

- condition of women of the second mature age engaged in system of J. Pilates*. Fizyczne vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi riznykh hrup naselennia: zb. nauk. prats., no. 3 (19), pp. 233–236.
- [7] Plakhtii P.D. (2006): *Fiziolohiia liudyny. Obmin rehovyn i enerhozabezpechennia miazovoi diialnosti* [Human physiology. Metabolism and energy supply of muscle activity]. K., Profesional, p. 464.
- [8] Synytsa T., Shesterova L., Synytsa S. (2014): *The popular activities of health aerobics among women of Ukraine*. Stiinta Culturii Fizice, Chisinau, Editura USEFS, no. 19/3, pp. 101–107.
- [9] Ukaz prezydenta Ukrainy no. 42/2016: [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.president.gov.ua/documents/422016-19772>. – Zaholovok z ekrana.

Opis zawartości programu pakietu ćwiczeń aerobiku zdrowotnego i sprawności umysłowej

Streszczenie

Badania dotyczą organizacji zajęć dla różnych odmian aerobiku zdrowotnego i sprawności umysłowej, które będą prowadzone według odrębnych lub połączonych programów. Celem artykułu są: prezentacja zawartości programu pakietu ćwiczeń aerobiku zdrowotnego i sprawności umysłowej; prezentacja zaleceń dotyczących łączenia różnych rodzajów ćwiczeń; ugruntowanie zmian w stanie funkcjonalnym kobiet pod wpływem ćwiczeń prowadzonych zgodnie z proponowanym programem. Wykorzystano następujące metody badawcze: analiza i ogólny przegląd literatury, ocena poziomu funkcjonalnego stanu kobiet, metody statystyki matematycznej. W artykule omówiono zawartość wszechstronnego programu aerobiku zdrowotnego i sprawności umysłowej. Eksperymentalne zajęcia objęte programem prowadzono przez 11 miesięcy, trzy razy w tygodniu po 60 minut. Wśród szerokiej gamy programów wprowadzono następujące ćwiczenia: klasyczny aerobik, taniec, ćwiczenia na podłodze, sprawność umysłowa, aerobik z elementami sztuk walki, aerobik w basenie, wykorzystanie równego rodzaju sprzętu i ćwiczeń aerobiku cyklicznego. Ćwiczenia sprawności umysłowej prowadzono jako osobne zajęcia oraz jako część zajęć łączonych. Podano zalecenia odnośnie do łączenia różnych typów ćwiczeń aerobiku, sprawności umysłowej i ćwiczeń na podłodze. Efektywność zajęć prowadzonych zgodnie z proponowanym programem udowodniono pozytywnymi zmianami standardowych wskaźników stanu funkcjonalnego kobiet. Efektywność tego eksperymentalnego programu udowodniono pozytywnymi zmianami wskaźników funkcjonalnego stanu układów sercowo-naczyniowego i oddechowego kobiet ($p < 0,05-0,001$).

Słowa kluczowe: aerobik zdrowotny, sprawność umysłowa, program łączony, kobiety, wczesny wiek dojrzały, stan funkcjonalny.

CZEŚĆ IV
BIOGRAMY, DYSKUSJE, POLEMIKI,
RECENZJE, PRZEGLĄD WYDAWNICTW,
SPRAWOZDANIA

Ewa KAŁAMACKA*

[rec.] M. Łuczak, J. Jaroszewski, *Dzieje sekcji pływackiej Kolejowego Klubu Sportowego Lech w Poznaniu w latach 1933–1991*, Poznań 2017, ss. 222

Na rynku wydawniczym związanym z kulturą fizyczną pojawiła się nowa książka zatytułowana *Dzieje sekcji pływackiej Kolejowego Klubu Sportowego Lech w Poznaniu w latach 1933–1991*. Jej autorami są Maciej Łuczak i Julian Jaroszewski – pracownicy naukowcy poznańskiej Akademii Wychowania Fizycznego. Tego pierwszego nie trzeba przedstawiać, albowiem jest już uznanym historykiem kultury fizycznej. Jego publikacje są znane i doceniane w środowisku naukowym, i – co ważne – znalazły akceptację amatorów dziejów aktywności ruchowej, którzy chętnie sięgają po te opracowania, a różne stowarzyszenia kultury fizycznej celebrujące rocznice działalności zwracają się do Autora z prośbą o opracowanie swych dziejów. Maciej Łuczak to w środowisku kultury fizycznej gwarancja jakości i rzetelności oraz pewnej naukowej stateczności, solidności i wiarygodności przekazu. Julian Jaroszewski zaś to młody obiecujący adiunkt, głodny sukcesu, charakteryzujący się lapidarnością przekazów w stylu SMS. Zderzenie tych dwóch osobowości zaowocowało interesującą publikacją. Z pozoru dzieje sekcji klubu sportowego jawią się jako temat podlegający klasyfikacji „sztuka dla sztuki”, czyli swoista kronika z datami, nazwiskami i jakimiś (mniej lub bardziej ważnymi) osiągnięciami, których lektura zazwyczaj bywa trudna. O dziwo, w przypadku tej książki, z czymś takim nie mamy do czynienia, pomimo bardzo bogatej faktografii zamieszczonej na 222 stronach i ujętej w 6 rozdziałach, opatrzonej imponującą liczbą 743 przypisów będących potwierdzeniem rzetelności naukowej Autorów.

W problematykę wprowadza pierwszy rozdział: *Z dziejów pływania na świecie, w Europie, w Polsce, w Wielkopolsce i w Poznaniu*, który w sposób synte-

---

* dr hab. prof. AWF, Akademia Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie, Wydział Rehabilitacji Ruchowej, Katedra Społecznych Podstaw Rehabilitacji; e-mail: ewa.kalamacka@awf.krakow.pl

tyczny zaznajamia z historią pływania. Ten fragment zarówno jest ciekawy, jak i stanowi doskonale źródło informacji bibliograficznej. Kolejny rozdział, napisany bardzo rzeczowo, dotyczy organizacji i podstaw materialnych sekcji pływackiej Kolejowego Klubu Sportowego Lech w Poznaniu w latach 1933–1991. Uwagę zwraca rozdział trzeci – *Społecznicy i kadra szkoleniowa*, który pokazuje, że o sile i powodzeniu organizacji decydują jej członkowie, którzy działali wedle sentencji Davida H. Burnhama: „Nie rób małych planów, małe plany nie mają czarodziejskiej siły wzburzenia krwi człowieka, rób wielkie plany, mierz wysoko w nadziei i pracy”. Opisana przez Autorów kadra szkoleniowców i działaczy może stanowić przykład dla młodych trenerów i nauczycieli podejmujących działania zachęcające do uprawiania aktywności ruchowej – pomocny może być dla nich również rozdział czwarty: *Szkolenie pływaków*. W rozdziale piątym Autorzy zamieścili wyniki sportowe zawodników reprezentujących klub w mistrzostwach okręgu poznańskiego, mistrzostwach Polski oraz w zawodach międzynarodowych. Przysłowiową kropką nad „i” tego opracowania jest rozdział szósty: *Rozważania naukowe i popularnonaukowe poznańskich pływaków*, w którym omówiono badania naukowe, szkolenie i metody treningu, oraz organizację treningu poznańskich pływaków. Dopełnieniem publikacji są aneks, bogata bibliografia, indeks nazwisk i spis 91 fotografii, które podnoszą wartość dzieła.

Wrażenie po lekturze jest pozytywne. Autorzy poruszyli wiele aspektów związanych z działalnością programową, organizacyjną samego klubu, zamieścili również informacje dotyczące metodyki pływania, ówczesnych metod treningowych. Publikacja zapewne znajdzie spore grono czytelników. Opracowanie wzbogaca dzieje polskiej kultury fizycznej zarówno w skali regionalnej, jak i ogólnej, zwłaszcza w kontekście sportu pływackiego. Warto przeczytać.

Tomasz BOHDAN*

Sprawozdanie z VII Konferencji Naukowej Polskiego Towarzystwa Nauk Społecznych o Sporcie nt. „Sport i turystyka w świetle nauk społecznych: historia, stan obecny i wyzwania” (1–3 września 2017 r., Warszawa)

VII Konferencja Naukowa Polskiego Towarzystwa Nauk Społecznych o Sporcie nt. „Sport i turystyka w świetle nauk społecznych: historia, stan obecny i wyzwania” odbyła się w Warszawie w dniach 1–3 września 2017 r. Konferencję zorganizowało Polskie Towarzystwo Nauk Społecznych o Sporcie oraz Zakład Filozofii i Socjologii Katedry Nauk Humanistycznych Wydziału Wychowania Fizycznego Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie.

Jako cel konferencji postawiono prezentację bieżących wyników badań dotyczących kultury fizycznej, a w szczególności sportu, turystyki i rekreacji ruchowej. Przedmiotem obrad konferencji było ukazanie dorobku poszczególnych dziedzin i dyscyplin z zakresu nauk humanistycznych i społecznych, takich jak: filozofia, historia, pedagogika, psychologia, socjologia, politologia, prawo, organizacja i zarządzanie oraz teoria i praktyka turystyki i rekreacji.

Patronat honorowy nad konferencją objęli rektor AWF w Warszawie prof. Andrzej Mastalerz oraz Międzynarodowe Towarzystwo Nauk Społecznych o Sporcie.

Komitet Naukowy Konferencji stanowili prof. dr hab. Jerzy Kosiewicz, dr hab. Michał Lenartowicz, prof. dr hab. Zbigniew Dziubiński, dr hab. Halina Zdebska, dr hab. Marek Kazimierzczak, dr hab. Eligiusz Małolepszy, dr hab. Tomasz Michaluk, prof. dr hab. Stanisław Zaborniak, dr hab. Maria Zowisło, dr Natalia Organista.

---

* dr, Politechnika Opolska, Wydział Wychowania Fizycznego i Fizjoterapii, Katedra Nauk Humanistycznych; e-mail: t.bohdan@po.opole.pl

Komitet Organizacyjny, który odpowiadał za przygotowanie konferencji, tworzyli dr Natalia Organista, prof. dr hab. Jerzy Kosiewicz, dr Aleksandra Samelko, dr Michał Jasny.

Konferencję uroczyście otworzyli prorektor ds. studenckich i kształcenia AWF w Warszawie Michał Lenartowicz oraz prezes PTNSS prof. dr hab. Jerzy Kosiewicz.

Podczas sesji inauguracyjnej wygłoszono dwa referaty: prof. dr hab. Józef Lipiec (Uniwersytet Jagielloński, AWF w Krakowie) mówił o *Subiektywizacji sportu*, a prof. dr hab. Jerzy Kosiewicz o *Faulowaniu w sporcie*.

Prof. Lipiec zauważył, że w rozległej ofercie sportu mieści się wielość rodzajów i poszczególnych dyscyplin, żądających subiektywnej oceny i akceptacji w realnym ich uprawianiu. Dotyczy to nie tylko zawodniczej partycypacji, lecz także zainteresowań osobistych widzów. Uczestnictwo w sporcie wymaga zajęcia stanowiska podmiotowego – w zakresie miejsca na stadionie, dziedziny i poziomu intensywności (profesjonalnego czy amatorskiego). Subiektywizacja zabawy podlega podobnym prawom jak historyczny podział pracy oraz konkretyzacja wolności. Obok czysto indywidualnych czynników występują reguły życia zbiorowego, w tym również subiektywizacja na szczeblu podmiotów zbiorowych, gdzie rangę ważności wyznaczają uczucia wspólnotowe, a zwłaszcza narodowe.

Wystąpienie prof. Kosiewicza skoncentrowane było na zjawiskach, przyczynach, funkcjach i efektach stosowania fauli, faulowania i gry faul. Autor wykazał, że pomimo tego, iż są one niezgodne z przepisami, są jednak często stosowane. Cieszą się w środowisku sportowym cichą akceptacją – są tolerowane, a nawet, w sposób mniej lub bardziej dyskretny, pożądane. W referacie rozważano zjawisko i znaczenie faulowania w kontekście społecznym. Zaprezentowane rezultaty z jednej strony były świadectwem teoretyczno-socjologicznego namysłu nad rolą i znaczeniem oraz moralnymi, a także pragmatyczno-prakseologicznymi aspektami fauli, faulowania, gry faul i gamesmanship w środowisku osób zajmujących się sportem. Z drugiej zaś z filozoficzną refleksją nad fenomenem faulowania, immanentnie związanym z aktywnością sportową.

Wystąpienia inauguracyjne wzbudziły szczególne zainteresowania uczestników konferencji. Stały się także asumptem do kularowych dyskusji nad kondycją współczesnego sportu – uwikłany w m.in. zobowiązania medialne i marketingowe coraz bardziej przesiąka zachowaniami, które w jeszcze niedalekiej przeszłości nie były ani akceptowane, ani tolerowane.

Podczas konferencji wygłoszono 28 referatów przygotowanych przez pracowników naukowych reprezentujących ośrodki badawcze w Polsce zajmujące się kulturą fizyczną. Na obradach obecni byli przedstawiciele Akademii Wychowania Fizycznego Józefa Piłsudskiego w Warszawie, Uniwersytetu Jagiellońskiego, Akademii Wychowania Fizycznego im. Bronisława Czecha w Krakowie, Akademii Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Uniwersytetu Jana

Kochanowskiego w Kielcach, Wyższej Szkoły Edukacji w Sporcie w Warszawie, Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Polskiego Towarzystwa Historycznego oddział Nowy Targ, Uniwersytetu Rzeszowskiego, Akademii Pomorskiej w Słupsku, Politechniki Opolskiej, Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi, Uniwersytetu Warszawskiego, Akademii Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie, Olsztyńskiej Szkoły Wyższej im. Józefa Rusieckiego.

Obrady przebiegały w pięciu grupach tematycznych: filozoficznej, historycznej, socjologicznej, olimpijskiej i zdrowotnej. Poziom naukowy wszystkich referatów był bardzo wysoki, a ich treść inspirowała uczestników konferencji do ciekawych i niekiedy emocjonujących dyskusji. Duże zainteresowanie wzbudziły m.in. wystąpienia dr. hab. prof. nadzw. Marka Kazimierczaka, dr. hab. prof. nadzw. Tomasza Michaluka i dr. hab. prof. nadzw. Eligiusza Małolepszego (z zespołem).

Prof. Kazimierczak – prezentując referat: *Wokół etycznych wyzwań w tzw. „turystyce kontrowersyjnej”* – postawił pytanie o kondycję etyczną głównych turystycznych podmiotów, a szerzej rzecz ujmując: stanu etyczności cywilizacji żyjącej w kulturze globalnego niezrównoważenia, niepewności i wielorakich społecznych różnic i sprzeczności. Wykazał, że nie jest możliwe oddzielenie etyki od kwestii rozwoju w ogóle i rozwoju turystyki w szczególności.

Prof. Michaluk prezentacją nt. *Wybrane zagadnienia z ontologii i aksjologii podmiotu w sportach analogowych, e-sportach i grach wideo* wywołał trzydniową dyskusję, która rozpoczęła się w sali plenarnej, a później toczyła w kluarach i podczas uroczystych kolacji. Autor przekonywał zebranych, że w tradycyjnych dyscyplinach sportowych zawodnik swoją cielesnością reprezentuje kraj, którego jest obywatelem, dodatkowo może reprezentować organizacje, związki i firmy komercyjne. W tzw. e-sportach reprezentacja jest zwielokrotniona, przesunięta. Zawodnik-gracz w świecie agonu jest reprezentowany cyfrowo wygenerowanym bohaterem, postacią-*simulacrum*, którą trudno ująć w tradycyjnej siatce wartości związanych z cielesnością i sportem. Jego zdaniem, jest to prawdopodobnie jeden z głównych, zaraz po braku aktywności fizycznej, problemów z uznaniem rywalizacji w e-sportach za formę sportu.

Prof. Małolepszy, wspólnie z dr. Drozdek-Małolepszą, przedstawili referat: *Wychowanie fizyczne i sport w działalności Związku Strzeleckiego w województwie wołyńskim w latach 1921–1939*, który był wynikiem kwerendy w wołyńskich archiwach. Autorzy zaznaczyli, że Związek Strzelecki należał do aktywnych organizacji i towarzystw społecznych działających na Wołyniu w zakresie wychowania fizycznego, sportu oraz przysposobienia wojskowego. Członkowie Związku Strzeleckiego, oprócz zajęć związanych z aktywnością fizyczną, uczestniczyli w próbach na zdobycie Państwowej Odznaki Sportowej i Odznaki Strzeleckiej. Corocznie brali także udział w zawodach Marsz na Polską Górę.

Rok 2017 jest szczególnym rokiem dla sportu olimpijskiego. Na całym świecie obchodzona jest 80 rocznica śmierci Pierre’a de Coubertina. Z tej okazji

podczas konferencji zorganizowano obrady sesji olimpijskiej poświęconej m.in. pamięci ojca nowożytnego ruchu olimpijskiego. Przeprowadzono ją 2 września, dokładnie w dniu 80 rocznicy śmierci barona. Wygłoszono na niej m.in. dwa znakomite referaty, pióra dr Katarzyny Płoszaj i dr. Wiesława Firka, w których analizowano treści pism Coubertina. Zwrócono uwagę na widoczną w tekstach barona równowagę pomiędzy internacjonalizmem i patriotyzmem. Coubertin uznawał wszystkie narody świata za równowartościowe, równoprawne i wnoszące swój indywidualny wkład do dorobku ludzkości, ponadto odrzucał koncepcję wymieszania oraz zunifikowania narodów i kultur. Podczas sesji podkreślono także ideologiczne pokrewieństwo olimpizmu Coubertina z ruchem pokojowym, efektem którego było wzbogacenie czerpiącego z tradycji antycznej ruchu olimpijskiego nowożytnymi ideami odwołującymi się do promowania pokoju wśród narodów świata.

Po zakończonych obradach w drugim dniu konferencji organizatorzy zaprosili wszystkich uczestników na niezwykłą podróż w głąb historii. Pomimo deszczowej aury większość konferencyjnych gości udała się na zwiedzanie Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN. Muzeum opisuje wkład Żydów w rozwój polskiej kultury, nauki i gospodarki. Przedstawia ich historię – od przybycia w X w. na ziemie polskie pierwszych żydowskich kupców i początków żydowskiego osadnictwa na obszarze dawnej Polski, aż po historię najnowszej społeczności żydowskiej w III RP. Ta nowoczesna, narracyjna placówka zajmuje się przede wszystkim muzealizacją pamięci historycznej, a co za tym idzie – wprowadza bardzo silny komponent emocjonalny i bardzo mocno działa na zmysły. Wizyta w muzeum i krótki spacer po Warszawie przyczyniły się do utrwalenia przyjaźni pomiędzy uczestnikami konferencji, a powrót do obiektów Akademii Wychowania Fizycznego odbywał się w serdecznej atmosferze, sprzyjającej ożywionym naukowym dyskusjom.

Na zakończenie obrad prezes Polskiego Towarzystwa Nauk Społecznych o Sporcie prof. Kosiewicz ogłosił, że następna konferencja pod auspicjami towarzystwa odbędzie się we wrześniu 2018 r. w Białej Podlaskiej.

INFORMACJE DLA AUTORÓW

1. „Prace Naukowe AJD w Częstochowie. Kultura Fizyczna” ukazują się jako kwartalnik. Publikacje powinny dotyczyć problemów badawczych, którymi zajmują się nauki o kulturze fizycznej (historia, teoria i socjologia kultury fizycznej, problemy rozwoju fizycznego, sprawności i wydolności fizycznej, turystyki i rekreacji, zdrowia i edukacji prozdrowotnej).
2. Publikujemy prace eksperymentalne, przeglądowe, doniesienia i artykuły polemiczne – w języku polskim i językach obcych, po uzyskaniu pozytywnej recenzji.
3. Procedura recenzowania materiałów autorskich publikowanych w „Pracach Naukowych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna” jest dostosowana do wytycznych MNiSW „Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce” oraz „Kodeksu etyki pracownika naukowego”. Pierwszym etapem recenzowania nadesłanych prac jest recenzja wstępna dokonywana przez Redakcję czasopisma. Na tym etapie praca poddawana jest ocenie pod względem jej zgodności z profilem czasopisma, zachowania wymogów redakcyjnych obowiązujących w wydawnictwie oraz ogólnej poprawności językowej. Tekst spełniający wymogi recenzji wstępnej otrzymuje kod identyfikacyjny i zostaje skierowany do dwóch recenzentów będących specjalistami z zakresu nauk o kulturze fizycznej. Zgodnie z zasadą „double-blind review process”, recenzenci, jak i autorzy, pozostają wobec siebie anonimowi. Recenzenci swoją opinię o pracy przedstawiają, wypełniając formularz recenzji.
4. Redakcja „Kultury Fizycznej”, dbając o rzetelność w nauce, wdraża zapory „ghostwriting” oraz „guest authorship”. Autorzy są zobowiązani do przedstawienia oświadczenia dotyczącego rzetelności nadesłanych prac, a w przypadku artykułów opracowanych przez kilku autorów – do ujawnienia wkładu poszczególnych osób w powstanie pracy. Wszelkie wykryte przypadki nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające autorów, towarzystwa naukowe, stowarzyszenia edytorów naukowych itp.).
5. Autor artykułu jest zobowiązany poinformować Redakcję o źródłach finansowania publikacji, jeżeli nadesłana praca powstała dzięki dofinansowaniu instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń lub innych podmiotów („financial disclosure”).
6. Objętość nadsyłanych tekstów nie może przekraczać 15 stron (w tym tabele, wykresy, przypisy, bibliografia). Dokument powinien być napisany w formacie A4 standardowego maszynopisu (1800 znaków na stronie, marginesy: górny i dolny – 25 mm, lewy – 35 mm). Zaleca się stosowanie kroju Times New Roman, 12 punktów, odstęp 1,5 wiersza.
7. Pracę należy przesłać w wersji elektronicznej w edytorze Word (w formacie .doc lub .docx) z dwoma egzemplarzami wydruku. Praca powinna zawierać: a) imię i nazwisko autora lub autorów; b) tytuł naukowy oraz afiliację; c) tytuł publikacji; d) streszczenie pracy; e) słowa kluczowe pracy; f) dodatkowo w języku angielskim: tytuł pracy, streszczenie, słowa kluczowe ($\frac{1}{2}$ strony); 7) adres kontaktowy, nr telefonu, e-mail (służbowy).
8. W razie umieszczenia w pracy rycin, tabel itp. pochodzących z opracowań zamieszczanych w innych czasopismach lub publikacjach książkowych, autor ma obowiązek uzyskania zgody na ich wykorzystanie.

9. Tabele i materiał ilustracyjny (ryciny, wykresy, fotografie) można zamieścić w osobnych plikach i dokładnie opisać. Miejsca ich wstawienia zaznaczyć na prawym marginesie wydruku tekstu.

- a) Stopień pisma w tabeli powinien wynosić 9 p., zaś szerokość tabeli nie może przekraczać 125 mm. Nie stosuje się innego formatowania tabeli niż siatka. Tytuł umieszcza się nad tabelą. Przypisy do tabeli umieszcza się bezpośrednio pod nią. W tabeli nie zostawia się pustych rubryk.

Obowiązują następujące znaki umowne:

pauza (—) – zjawisko nie występuje,

zero (0) – zjawisko istnieje, jednakże w ilościach mniejszych od liczb, które mogą być wyraźnie uwidocznionymi w tabeli znakami cyfrowymi,

kropka (.) – zupełny brak informacji lub brak informacji wiarygodnych,

znak x – wypełnienie rubryki ze względu na układ tabeli jest niemożliwe lub niecelowe,

„w tym” – oznacza, że nie podaje się wszystkich składników sumy.

- b) Wykresy należy sporządzać za pomocą programów Microsoft Office (Excel, Microsoft Graph). Szerokość wykresu nie może przekraczać 125 mm. Numer i tytuł wykresu zapisuje się pod wykresem. Wykresy sporządzane innymi programami i wklejane jako rysunki muszą spełniać następujące kryteria:

- minimalna rozdzielczość to 300 dpi,
- dane i opisy zamieszczone na wykresie muszą być zapisane Times New Roman w stopniu 9 p.,
- nie należy projektować trójwymiarowych wykresów, które będą nieczytelne; zaleca się wykresy czarno-białe (desenie), jednowymiarowe,
- nie stosuje się obramowań pola wykresu ani obramowań legendy,
- nie stosuje się tła innego niż białe,
- nie powtarza się tytułu wykresu ani zapisu „Źródło:...” na obszarze kreślenia.

- c) Wielkość ilustracji musi być dostosowana do formatu B5. Minimalna rozdzielczość ilustracji to 300 dpi.

10. Zasady opisów bibliograficznych:

- a) w pracach z zakresu humanistycznych i teoretycznych podstaw kultury fizycznej i turystyki należy stosować przypisy dolne; obowiązuje alfabetyczny układ bibliografii (pozycje bibliografii nie są numerowane);

- przykładowe przypisy: J. Nawrocki, J. Mrzygłód, *W szczęku stalowych kling*, Warszawa 1957, s. 114–119; Z. Dziubiński (red.), *Kultura somatyczna kleryków*, Warszawa 1996, s. 18; M. Ponczek, *Związki Kościoła Katolickiego z „Sokołem” Ziemi Łódzkiej do 1939 r.*, [w:] A. Nowakowski (red.), *Studia z historii i organizacji kultury fizycznej*, Częstochowa 1997; J. Konopnicki, *Wychowanie fizyczne w gimnazjum wołyńskim*, „Kultura Fizyczna” 1956, nr 3, s. 175–177.

- przykładowe opisy bibliograficzne: Barabasz S., *Wspomnienia narciarza*, Zakopane 1914; Mroczko L. (red.), *Maków Podhalański*, Kraków 1978; Chelmecki J., Wilk S., *Wybrane czynniki społeczno-polityczne kształtowania modelu organizacyjnego kultury fizycznej w Polsce Ludowej*, [w:] *Wybrane problemy organizacji kultury fizycznej w Polsce. Z warsztatów badawczych*, Warszawa 1987; Hądzelek K., *Wychowanie fizyczne na ziemiach polskich przed odzyskaniem niepodległości*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1993, nr 4.

- b) w pozostałych pracach numer pozycji bibliograficznej podajemy w nawiasie kwadratowym wewnątrz tekstu głównego; obowiązuje alfabetyczny układ bibliografii (pozycje bibliografii są numerowane w nawiasach kwadratowych). Przykład opisów bibliograficznych:

- [1] Pilicz S. (1988): *Zmiany sekularne w rozwoju fizycznym i sprawności ruchowej studentów polskich*. Wychowanie Fizyczne i Sport, 4, s. 3–12; [2] Tatarczuk J. (2002): *Charakterystyka porównawcza struktury somatycznej i typologicznej słuchaczy I roku kierunków pedagogicznych i wychowania fizycznego Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie*. [w:]

Malinowski A., Tatarczuk J., Asienkiewicz R. (red.): *Ontogeneza i promocja zdrowia w aspekcie medycyny, antropologii i wychowania fizycznego*. Uniwersytet Zielonogórski. Zielona Góra, s. 369–373; [3] Wawrzyniak G. (1997): *Normy wybranych cech somatycznych kandydatów na studia wychowania fizycznego*. AWF. Poznań.

- c) bez względu na język artykułu, źródła (tytuły publikacji, czasopism, nazwy archiwów) oraz nazwy własne (np. Zrzeszenie Ludowe Zespoły Sportowe, Dar Pomorza) podajemy w brzmieniu oryginalnym, ewentualne tłumaczenie podajemy w nawiasie kwadratowym;
- przykład opisu bibliograficznego (język artykułu angielski, źródło polskie): Z. Szafkowski, *Światowe Igrzyska Polonijne z lat 1999–2000* [*World Polonia Games in the years 1999–2000*], [in:] B. Woltmann (ed.), *Z najnowszej historii kultury fizycznej w Polsce* [*From the most recent history of physical culture in Poland*], vol. 5, GorzówWlkp. 2002.
11. Autor oświadcza, że sprawdził, czy źródła bibliograficzne przywołane w artykule są zarejestrowane w systemie Digital Object Identifier (DOI), i czy posiadają identyfikator DOI. W przypadku jego występowania, właściwy dla artykułu przywołanego w bibliografii/przypisach numer DOI został podany w stosownym przypisie, po danych bibliograficznych przywołanego źródła, w formie aktywnego hiperłącza. Numery DOI należy weryfikować bezpośrednio na stronach internetowych czasopism czy wydawców lub na stronie agencji CrossRef: <http://www.crossref.org/guestquery/>
12. Termin składania prac do kolejnych numerów upływa 28 lutego 2018 (numer 2, 2018), 31 maja 2018 (numer 3, 2018), 31 sierpnia 2018 (numer 4, 2018), 30 listopada 2018 (numer 1, 2019).

Prace należy nadsyłać na adres redaktora naczelnego, redaktora naukowego i sekretarza redakcji:

Eligiusz Małolepszy (e.malolepszy@ajd.czyst.pl)

Teresa Drozdek-Małolepsza (t.drozdek-malolepsza@ajd.czyst.pl)

Arkadiusz Płomiński (a.plominski@ajd.czyst.pl)

Instytut Wychowania Fizycznego, Turystyki i Fizjoterapii

al. Armii Krajowej 13/15

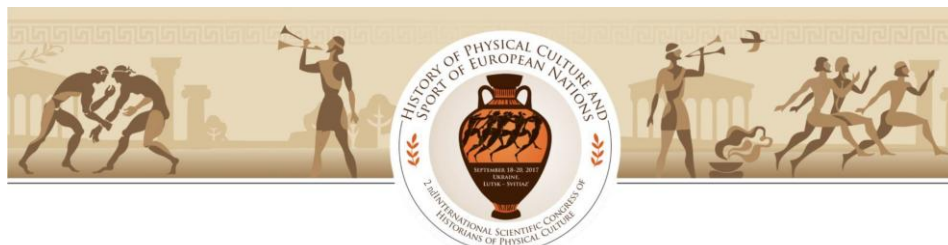
42-200 Częstochowa

tel. (34) 365-59-83

Redaktor naczelny informuje, że każdy numer czasopisma będzie umieszczany również na stronie internetowej Biblioteki Głównej AJD w Częstochowie, w wersji elektronicznej.

**AKADEMIA IM. JANA DŁUGOSZA W CZĘSTOCHOWIE
(POLSKA)
WSCHODNIOEUROPEJSKI UNIwersYTET NARODOWY
IMENIA LESI UKRAINKI
(M. ŁUCK, UKRAINA)**

Szanowni Państwo

ZAPRASZAMY

**do udziału w II Międzynarodowym Kongresie Naukowym Historyków
Kultury Fizycznej**

HISTORIA KULTURY FIZYCZNEJ I SPORTU NARODÓW EUROPY,

który odbędzie się *10–12 września 2018 roku*
w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
Ośrodek Kmicic w Żółtym Potoku

Honorowy patronat

**Jej Magnificencja Rektor Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie
dr hab. prof. AJD Anna Wypych-Gawrońska**

Cel kongresu – upowszechnienie wiedzy w dziedzinie historii kultury fizycznej i sportu; prezentacja i stan badań dziejów kultury fizycznej i sportu europejskich ośrodków badawczych.

Komitet Organizacyjny:

Teresa Drozdek-Małolepsza – doktor (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)
Daniel Bakota – doktor (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)
Arkadiusz Płomiński – doktor (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie);
Leon Rak – doktor (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)
Marlena Szlubowska – magister (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)
Marta Szymanek-Pilarczyk – magister (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)
Krzysztof Kościański – magister (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie)

Sekcje tematyczne kongresu

1. Geneza i rozwój kultury fizycznej w dobie starożytności.
2. Kultura fizyczna w średniowieczu.
3. Rozwój kultury fizycznej w okresie od renesansu do oświecenia.
4. Geneza i rozwój nowożytnego olimpizmu.
5. Tendencje rozwoju kultury fizycznej i sportu w krajach Europy w okresie od XIX do XXI w.
6. Filozoficzne, polityczne i społeczno-ekonomiczne czynniki rozwoju kultury fizycznej i sportu – na przestrzeni dziejów.
7. Rozwój turystyki w Europie na przestrzeni dziejów.

Szczegółowe informacje na temat II Międzynarodowego Kongresu Naukowego Historyków Kultury Fizycznej „Historia kultury fizycznej i sportu narodów Europy” zostaną podane w komunikacie w następnym numerze czasopisma „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Kultura Fizyczna”.